

Det Sextende Capitel

Om Amtet Hütten.

Grændser (664) Amtet Hütten grændser mod Norden til Sliestrømmen, mod Østen til Landet Schwanzen og Danischwald, mod Sønden til Eyderen og Hohuherred og mod Vesten til Kropp- og Arensherred. Men da et stort Stykke af Amtet, som ligger ved Sliestrømmen, hører til Haddebye- og Cosel-Kirker, hvorved det er beskrevet, naae de tre Sogne som herefter beskrives ikke til Slien.

Størrelse. Jordbond. Skove og Bierge. Gamle Navn. Det er omtrent 2½ Miil langt og ligesaa bredt. Jordbonden er temmelig god, dog ey at sætte i Ligning med Ageln og Schwanzen. Den østlige Deel af Borbye Sogn ligger vel udi Schwanzen, men hører ey til dette Amt, men til de adelige Godser. I Amtet ere meget gode Skove og mange høye Bierge, hvoraf Trummeæberg, Noelsberg og Lohberg ere de merkværdigste. Heraf har Amtet, medens det endnu laae til Gottorp Amt. Først Navn af Berg-Herred, men derfra blev det i Aaret 1741 reent skilt og fik sin egen Amtmand, som indtil 1777 tillige var Amtmand over det slesvigske Domcapitels Amt.

Søer. 1575 nævnes Hans Blome Hargesfaget in Bercharde. Af Søer fortiener fornemmelig at merkes: 1.) Wittensee i Brunstorff Sogn, som omtrent er 1 Miil lang og halv saa bred, samt har ved en Bæk sin Udflydelse i Eyderen. 2.) Büstensee er ¼ Miil, ligger lidet vestlig fra den forrige og er tillige med den bortforpagtet for en aarlig Afgift af over 500 Rdlr. De deri værende Brasen ere i sær berømte, føres (665) som Delicatesser til Hamborg og sælges der meget dyrt, ligesom de og her paa Stedet koster i Proportion af deres Størrelse fra 24 Lskill. Til 2 Mark Lybsk.

Til dette Amt blev ved Forordningen af 1 Nov. 1777 henlagt Landskabet Stapelholm med Hohnherred af Gottorp Amt, saa at dette blev et Amt for sig selv. Med dette Amt blev da og forbundet 9 Colonier og 3 Domcapitels Gaarde i Crummenort og Fockebeck. Beskrivelsen over disse tillagde Stykker følger efter Amtet selv.

Plovtal. For mange Aar siden stod dette Amt for 198 ¾ Plove, men ved den almindelige Land-Matriculs Forfatning blev dette Tal nedsat til 152½. 1776, da dette Amt tilligemed Landskabet Stapelholm henhører til Amtet Gottorps 885 ½ Plove, beregnedes det for 147 Plove. Til Hüttens Amt henhøre følgende 3 Kirker, hver med én Præst:

1.) Hüttens Sogn (a). Herrens-Hütten Gaard 20 Plove. Hüttens Kroe ¼ Plov. Hüttens-Papiir-Mølle ¼ Plov. Brekendorp (666) 17 ¼ Plov. Aschepel og Vogelsang 12§ Plov. Osterbuy 15 Plove. Damdorff. Arckendorff. Ahlfeld. Stropel 1 Huus (667) Desterdamm 1 H. Endnu to enkelte Huse. I alt omtrent 14 Pl. Altsaa hele Sognet i alt ved 79 Plove. (668)

2.) Bunstorff Sogn (b). Bunstorff. Gros Wittensee. Kleint Wittensee. Bistensee. Holtzbuege. Mohr. Borgsted. Lehmbeck (669) Steinwarff. Schirnau Gaard. Schalerdam Kroe. Stenter-Mølle. Schirnau-Vandmølle.

3.) Borbuy Sogn (c). Snapmøl. Kuckendorff. Oldegossefeldt. Niegossefeldt. Windebuy Gaard og Mølle.

(a) Kirken skulde først have været bygt paa Bakken Sehersklint ved Aschepel, men er siden derfra forflyttet til hvor den nu staaer paa Marken. Ifølge en paa Chorets Søndre-Side staaende Indskrift er den bygt 1520. Indskriften lyder saaledes:

Van der gebort unsers Herren Jahr

Dusent Vuf Hundert Twintig apenbaer

Hertuch Friderich to Holsteen u. Schleswig axhaer

Ledde den ersten Steen den XV dagh in

December to der Hütten int Kaer

Gade u. Marie to eren. Sante Andreas u. Nicolaus, de groote Heren.

Endskiønt nu her staaer til hvilke Kirken er indviet, lader det dog efter en paa (666) Altertavlen staaende Indskrift rimeligt at den og har været indviet til de 11000 Jomfruer. Den lyder saaledes: O sancta colonia Gaude Deo grata Per undena millia Virginum donata, Que pro Dei gloria Sunt rite parata, Pro quarum victoria Celitus parata Sit nobis propitia Deitas beata MCGXVII. Man lærer i det ringeste heraf at Kirken er ældre end 1520. Kirken er smuk, takt med røde Tagstene, og har adskillige papistiske Alderdoms-Levninger, saasom en Vievands-Kiedel, en papistisk Altertavle ec. Den har tilforn været meget riig, men de keyserlige og svenske Soldater have i forrige Aarhundrede plyndret det meste. Nær ved Alteret sees Præsten Hr. Samuel Löschers Brystbilled som her var Præst fra 1659 til 1711 den 18 April da han døde 87 Aar og 6 Maaneder gammel. Kirketaarnet er opbyggt 1746, hvori er kun én Klokke, thi den anden blev 1670 omstøbt til en Døbefont. Kalken og Patellen ere Sølvforgylde, givne 1578 af Amtsforvalteren Nicolaus Strompfert, og en mindre Sølv Kalk og Disk af Giestgiveren Friderich Blume 1630. Paa Fonten sees Hans Henrik Kielman von Kielmansecks Navn og Vaaben, med Aarstal 1670. Døbefadet er 1749 foræret af Kiøbmand Henrik Hass i Eckernførde. Ved Alteret er en Gravskrift over Præsten Johan Georg Löscher, som betiente denne Menighed efter sin Fader fra 1712 til sin Død 1719 den 13 Oct. Paa Prædike-Stolens Dør staae Gosch Wenzins Navn og Vaaben. Orgelværket er bekostet af Cay Brockdorff, hvis Vaaben og Navn findes derover. Sognet er omtrent en Miil i sin Længde og Brede, men 3 Miil i sin Omkreds, beregnes i Almindelighed for 77 Plove, og indeholder omtrent 226 Ildstæder. Communicanternes Tal regnes aarlig for 1250. Hüttens Gaard har tilforn i de papistiske Tider været et Dominicaner Kloster, og er siden blevet et Cameral-Dominial Land-Gods. Da det var en Herreggaar, vare Eyerne Hr. Siverd Sestede til Hütten. Hans Søn (667) Reimer Sestede levede 1473. Claus von der Wisch til Hütten, Amtmand i Rendsborg og Frue Magdalena Reventlou ved 1570. Erasmus Ahlefeld til Hütten Moll. Cimbr. Litt. To, I. p. 16. Medens Amtet var fyrsteligt var her et Stutterie, da tillige den fyrstelige Ober-Standmester, Amtmand og Amtskriver boede her, af hvilke vides: Ober-Staldmester Negendanck 1715. Amtmand Kielmanseck 1670, Amtskriver Thomas Esmarck 1621, Amtskriver Nicolaus Strompferdt 1678. Amtskriver N. Richter til 1715. Derefter er den bortforpagtet til Ober-Staldmester Negendanck paa 3 Aar, til Oberst Ahlefeld til Lindau paa 6 Aar, til Justitzraad Richter paa 6 Aar, til Ritmester Cay Brockdorff paa 6 Aar, til Husfoged Abraham Barthum paa 15 Aar, og endelig Hr. Baron Carl Fersen og efter ham hans Enke Augusta Rumohr paa 10 Aar. I førstningen blev heraf aarlig svaret 1200 med nu 3500 Rixdaler. Af Hollænderie Køer holdes omtrent 160 Støkker. Alle Amtets Indbyggere skulle hertil gjøre Hoverie, dog paa forskellige Maader. Gaarden bestaaer af 9 Bygninger, som alle ere vel vedligeholdte og 2 Haver. Jorderne ere inddeelte i 12 Kobbeler, hvoraf de 7 aarlig tilsaaes og de 5 Hvile. Fiskedamme her ere foruden ommeldte Søer, syv, hvoraf aarligen haves en anseelig Fordeel. Paa Markerne ere mange Bierge og Høye, hvoraf ere udgravede Urner med Menneskebeen og et par Potter med Penge. Til Gaarden høre to store og to smaa

Cap 16 Om Amtet Hütten

Cap 17 Om det slesvigske Domcapitels Amt.

Cap 18 Om de inden Hertugdømmet Slesvig Grændser beliggende, saa kaldede, adelige Disticter

Skove, alle vel forsynede med Træer, stort og smaat Vildt. Af Hüttens Kro svares i Forpagtning aarlig 30 Rixdaler og af Papir Møllen omtrent 140 Rixdaler. Her fabrikeres ey andet end Tryk- og groft Skrivpapir. Breckendorff er ved et Mellemrum af omtrent 100 Skrit deelt i 2 Dele, som kaldes Klein- og Gross-Breckendorff, dog høre begge disse Dele sammen til et Bondefogderie, og bestaae af omtrent 75 Ildsteder, hvoriblant en Skole og 2 Kroehuse. Til denne Bye (668) hører Søen Ramserdieck, hvori Vandet er rødbruunt, og af en særdeles Beskaffenhed, hvori Fisk ey kunde leve. Paa denne Byes Marker ere mange hedenske Mindesmærker. Aschepel bestaaer af 57 Ildsteder. Paa dens Marker ere 11 Bierge, hvoriblant Ascheberg er det høyeste og kan sees 2 Mile borte. Her ere og mange hedenske Høye tilovers. Osterbuy har 59 Ildsteder, paa sine Marker 16 Bierge, og nogle faa Alddeerdoms Levninger. Damdorff bestaaer af 26 Ildsteder, Vogelsang af 8. Paa Pastoret-Grunden ligger en eneste Huus, kaldet Redder, som tilforn har tilhørt Præsten, men i Aaret 1765 blev bortsolgt til Capitain Wasmer. Hele Sognet overalt har prægtige Skove, samt paa sine Steder Tørveskier, og mange Aar og Bekke, saa at her endog i de allerhedeste Sommere aldrig fattes Vand. De Præster som vides af dem der have forestaaet denne Menighed ere følgende: 1) Johannes Christiani 1608. 2) Johann Christian Sotequell 1612. 3) Franciscus Ritter 1631. 4) Samuel Löscher 1659. 5) Jacob Pantel 1711. 6) Johann Hermann Alter 1744. 7) Johann Hartvig Haugen 1754. Indtil 1659 prædikedes her Plattydsk, men siden Høytydsk, hvilket Sprog nu og bruges i Kirke-Bøgerne, og de her brugelige Kirke-Ordinantzer. Dette Sogns Tiende skienkede Biskop Johan Bochholt til Canikerne i Slesvig.

(b) Kirken er bygt 1660 men uden nogen Zirats, og er temmelig brøstfældig. Den har hverken Uhr eller orgel. Af de tilforn opregnede Steder høre kun Kirkebyen Bunstorff, Gros Wittensee, Klein Wittensee, Bustensee, Holtzbüege og Stenter-Mølle her til Amtet, Mohr og Schalendam til Gottorp Amt, Borgsted og Lehmbech til Rendsborg Amt, Steinwartt Halvparten til Sehested og Halvparten til Schirnau. Dette sidste Sted har tilforn været en Meyergaard til Sehested, men er nu en Gaard og Gods for sig selv. Her i Sognet ere to kongelige Søer, Wittensee og Bistensee, hvori (669) alle slags Fiske og forpagtes bort paa visse Aar. Af Wittensee flyder Vandet igiennem en saa kaldet Aae eller liden Arm eller Canal forbi Bunstorff hen til Eideren. I foromtalte Aae eller Udflod af Wittensee, som omtrent er en halv Miil lang, og en fjerdeel Miil bred, er en kongelig Aalekiste, som bortforpagtes til den Høystbydende paa 6 Aar. Stenter-Vandmølle har sit Vand af Bisten-Søen. Som er noget mindre end den forrige, som allerede i Amtets almindelige Beskrivelse er anmerket. Her prædikes Høytydsk og tales Plattydsk, som i hele Amtet. Hans Majestæt Kongen har alene Jus Vocandi et Patronatus til denne Kirke, og de to øvrige i Amtet. 1464 pantsatte Claus von der Wisch, Henrichs Søn, Knabe, til Wittensee, sin By Lütken Wittensee i Bunstorp Sogn til Forstanderen for Hellig Aands Hospital i Slesvig.

(c) Dette Sogn ligger strax ved Staden Eckernförde. 1403 nævnes Joh. Boristorp Rector Eccl. in Borby. Herfra er ellers ingen Efterretning indkommet. (670)

II. Hohn-Herred.

Dette herred grændser mod Sonden til Eideren og Rendsborg Amt, og er næsten 2 Mile langt, og 1 til 1½ Miil bredt. Det har megen Hede og mange Moser, samt middelmaadig Rug- og Bog-hvede-Jord. Dog har det smukke Skove, og god Leylighed til Fædrift, foredelst de mange ved Eideren liggende Enge. Indbyggerne drive en stor Handel med feed Qvæg og Heste. Her er og en Søe, (670) kaldet Hohnersøe, som er ¼ Miil lang og 1/8 Miil bred. Dette Herred bestaaer kun af et eneste, men meget folkerigt Kirkesogn, nemlig:

Hohn Sogn (a). Bye: Hohn, Barstal, Elstorst, Westermühlen. Harndorff, Loheföhren, Duvenstedt, Rikert. Enkelte (671) Steder: Færgehuset, Mosehuset, Damkate, Duten, Ahrenstede, Wittenbergen 2 Huse, Ahrenshorst 2 Huse, Sorgbrügge. Colonier: Julianeberg, Königshügel, Königsberg, Fridrikholm, Christianholm, Sophienberg, Printzenmohr.

(a) Dette Sogn har kun én Præst. Kirken har før hedt Kampen-Kirke og staaet ved den gamle Flekke Vindezir. Men da Kong CHRISTIAN V. i Aaret 1690 fattede det Forsæt at udvide Staden og Fæstningen Rendsborg paa begge Sider, afkiøbte han 1693 Indbyggerne i Vindezir deres Grunder og anviiste dem andre Pladser i Rendsborg. Vindezirs Grund blev altsaa inddraget inden Rendsborg Befæstninger, Kampen Kirke afbrudt og en nye opbyggt i Hohn. 1429 nævnes Villa Nubile in parochia Campen, og 1403 Joh. Vibianus rector Eccles. In Cambe. Rendsborg Borgere fik 1539 Vindeshier i Campen Sogn. Ifølge et 1693 27 Jun. I Kiøbenhavn sluttet og den 12 Julii e. n. i Gottorp underskrevet Forliig fik Hertug CHRISTIAN ALBRECHT for sin halve Andeel i Windezier, bestaaende af 4 Plove, samt Kirkens, Præste- og Degne-Gaardens Opbyggelse, 6 Plove og 6 Huse af det første Domcapitels District, samt 2500 Rdlr. i Contant. Denne nye Kirke er bygget af en 2½ Steen tyk Brandmuur, er 22 Fod høy, 96 Fod lang og 40 Fod bred. Strax ved den imod Vesten staaer et Træ-Klokkeraarn, 100 Fod høyt foruden Stangen, hvorpaa Knappen er sat fast, og er 18 Fod høy. I dette Taarn hænger en Klokke, som veyer 1223 Pund. Kampen Kirkes gamle Zirater ere alle anvendte og paa nye opsatte i denne nye, som tildeels sees af Alteret, hvilket 1593 er givet af Herredsfogden Hans Ohm, og siden fornyet af hans Sønnesøn Herredsfoged Detlev Ohm. Det forestiller Christi Lidelse i ophævet Arbeide. Ved Alteret er Fonten af Steen givet 1690 af Peter Thörning, Skipper og Handelsmand i Rendsborg. Ey langt derfra Præsten Hr. Caspar Theodor Friccius Portrait, som døde 1727. Ved Siden af Prædikestolen et Skilderie, forestillende den yderste Dom, skienket 1708 af Claus Thörning i Barstal. (671)

III. Landskabet Stapelholm.

Nye og gamle Grænser. Navn. Stapelholm skilles mod Sonden og Vesten fra Landskabet Norder-Ditmarsken ved Eider-Floden (*), mod Norden fra Landskabet Eidersted, Amtet Schwabsted og en liden Kant af Amtet Husum ved Treen-Floden, og mod Østen fra Hohn- og Kroppherred, samt Megger- og Børmer-Kog udi Amtet Gottorp ved adskillige smaae Strømme, saasom Sorg- Floden, Rehmslusen og Omladelsestrømmen (die Umleitungsstrom). Dog have disse Grændser i gammel Tid været anderledes, da Tielenhemme og Tielebrog i Ditmarsken, Fresenkog, paa hiin Side Friderichstad, Friderichsstads Grund slev, Halvparten af en Øe i Eideren og Oldenkog hørte her til Landskabet: ligesom tvertimod Indbyggerne i Hude have besiddet Huderlingfenne og Huderhemen paa Nordstapels Mark, og Ditmerskerne ligeledes et nu ubekiendt stykke Land paa denne Side af Eideren. Desuden har og Landet førend Kogerne bleve anlagte og det meget Vand afledt, hvat en gandske anden Anseelse. Ældste Beboelse. Landskabet Stapelholm har i de ældste Tider været en Øe, som sees af Danckwerths Kort over det gamle Nordfrisland. Den første Oprindelse til dets Beboelse menes at have været Skovene; thi da her fandtes store Skove og Stedet laae bekeyligt til Udskibelse, bleve (672) her af Engælænderne anlagte to Ladepladser (Stapeler) nemlig Nord- og Syderstapel, hvoraf Landet har sit nu værende Navn. At dette allerede er skeet i de hedenske Tider, skjønt Landskabet ellers skal være sildig beboet, sees af de Offersteder som her endnu findes, og de Urner, som undertiden af Jorden opgraves.

(*) Denne berømte Flod findes og udi gamle Breve og Krøniker at være kaldet Egidur, Hegdora, Ægisdyra, Egdora, Eidors, Eigdora, Egidorn, Heydora, Eida, Agidora, Egera og Eildora.

Størrelse. I sin største Længde er dette Landskab $2\frac{1}{2}$ Miil, og sin største Brede 2 Mile. Plovtallet er ofte forandret. I de ældre Tider bleve Indbyggerne aarligen ansatte til Skatte og Afgifter efter deres Formue, uden nogen fastsat Taxt, hvilket foraarsagede stor Misundelse.

Plovta. Afgifter. Folketal. I det syttende Aarhundrede blev det snart sat paa over 252, Plove, dog med den Forskiel, at en stor Deel privilegerede Gaarde, Huse og Landgodse bleve undtagne fra Afgifter. Samme Aar blev og efter det fyrstelige Kammers Forestilling forfattet en nye Landtaxt, i hvilken alle Landgodser af den dertil forordnede Commission bleve ansatte for visse Penge, nemlig af hver 1000 Mark i ordentlig Contribution, samt 46 Lskill 4 $\frac{2}{9}$ Penge i Kroner samt forhøyet Contribution 3 Lskill, 8 Pg. Ligeledes i Kroner. I Aaret 1766 bleve Huusmændene 100 Mk eftergivne, og nu bestaar Landskabet af 248 Plove, som svare 1001345 Mk. 15 Lsk 8 $\frac{5}{18}$ Penge, det er for hver Plov 4016 Mk. 11 Sk. 3533/4464 Pg- Da der i Aaret 1751 blev forfattet en nye Jordebog, indeholdt Landskabet 12752 Demather, 3 Saater, 13 Roder og 12 Fod. Ved Folkemængdens Optællelse, som skede den 15 Aug 1769, befandtes at her i de tre Sogne Syderstapel, Bergenhusum og Erfde i alt vare 3963 Mennesker.

Jordbond. Stapelholm bestaaer af Marsk, Mose og Geest. Marsken som ligger ved Eideren, Trenen, Sorgstrømmen og Rehnslusen, er næsten ligesaa god som den Eiderstedske, bruges til feed Græsgang for Creaturet og frembringer Hvede, Vinterbyg, Havre, Bønner og (673) Roer, hvoraf de sidste i sær voxer saa overflødig, at et Aars Grøde af dem i frugtbare Aar kan betale hele Ageren. De beste voxer ved Seth, og ere vidt og bredt belindte. Hornqvægs Avlingen er af desto større Vigtighed, som endeel Jord ey kand nyttes til andet. Af Moserne graves en god Deel Tørv, som deels forbruges i Landet, deels til Lands og Vands bringes herfra. Geesten, som er midt i Landet, er sandig, men dog tildeels meget frugtbar. Saavel herfor, som fordi der ikke er meget af den, pleyer den aldrig at overhvile, men blot giødes, og hvert siette Aar, ligesom Marsken, sommerarbeides, det er om Sommeren 6 til 7 gange ompløyes. Den er og skikket til Fædrift, og frembringer Byg, Rug, Havre, Ærter og Hør. Desuden nyttes Leeren til Teglbrænderie, og den hvide Sand bliver opgravet og forhandler af fattige Folk, ligesom og den meget ringe Hede bruges til Græsgang for Faar,

Bierge og Høye. Egentlige Bierge ere her ikke, dog ligger Gesten hist og her saa høy, at man fra den kan tælle 20 Kirker. Det saa kaldede Twieberg mellem Nordstapel og Erfderdam. Samt Sandbiierge ved Bargaen, ere uden Tvivl de høyeste Egne. Mellem Syderstapel og Nordstapel, samt imellem Nordstapel og Bergenhusum findes Offer- og Gravhøye, hvoraf man har faaet Urner og Oldsager. De første kaldes Ulfsbierge. Og de andre fem Bierge. I Bergenhusumer Skov findes og nogle gamle Begravelse-Høye, som intet bestemt Navn have.

Skove. I Syderstapel Sogn, har imellem Syder og Nordstapel været en stor og tyk Skov, der uden Tvivl har været hellig, efterdi man endnu efter Skovens Forstyrelse og Omvenndelse til Pløyselands seer Offerbierget og adskillige Gravhøye, hvoraf for nogle Aar ere opløyes adskillige Urner. Imellem Nordstapel og Bergenhusum Skov har været den saa kaldede Nordstapeler-Busk, hvilken saavel som en i (674) Nordvest fra Syderstapel liggende Skov, nu er af ringe Vigtighed. Desto vigtigere ere de andre Sognes Skove: Bergenhusumer Skov er stor og anseelig, og delos i almindelige (Staven) og private Indhegninger, hvoraf disse føre Navn af deres Besiddere. Af dem fortiene at merkes: Mines Herren Karf tilhører Landets

Øvrighed, med er kun ringe. Bischofsholtz har tilforn tilhørt Biskoppen udi Selsvig, men er nu, tillige med Stiftets øvrige Gods her i Landet, overladt Indbyggerne. I det District af Skoven, som hører til Landsbyen Hultz findes omtrent 10 med Stene omsatte og med Buske begroede Gravhøye. I Erfde Sogn ere følgende Skove: Erfderskov, hvoraf Kirken eyer et Stykke, og Kongen et andet, som kaldes Zwanzigfus, og er forbrudt af en Mand, navnlig Wulff. Barger- og Schepperner-Skove ere af ringe Betydning. Kamholm den smukkeste Skov i Landskabet, tilhører Meyergaarden Palhorn. Grevenhorst ved den nordlige Side af Mosedammen ved Erfder Skov har tilforn tilhørt omtalte Wulff og er nu Kongens. Over disse to sidste har den kongl. Skovfoged i Erfde Opsyn, ligesom og Landfogden tillige er Huusfoged i Landskabet.

Jagt. For nogle Aar siden var Jagten af temmelig Vigtighed, men tager nu meget af, dog maae endnu adskillige Byer holde Vogtere, for at holde det store Vildt fra Kornet. Hederideren boer i Skovhuset ved Bergenhusum Skov, og Landfogeden har frie Jagt efter det smaae Vildt paa Marsken.

Floder. Eideren, Trenen, Sorgen, Omledelsestrømmen, Rehnslusen, løbe omkring Stapelholm; med den store Sluse, den nye Sluse og Oldenkogs Vandledning løbe igiennem den. Om hver af disse maa handles lidet omstændeligere:

Eideren. Eideren, en fiskerig Flod med Ebbe og Flod, gaaer i adskillige Krumninger med sin søndre Arm (thi den nordre er ikke mere til mellem (675) Stapelholm og Ditmarsken til Eyderstedt. De stapelholmske Diger begynde ved Hohnerherreds Grændser. Af Landskabet føres Vandet gennem 10 Sluser umiddelbar ud i Floden. Ved Hohner-Færge, Bergen, Syderstapel, Tielhemmen, Palhude, og Bøsbøttel ere Færger over denne Flod, men ingen Broer.

Trenen. Trenen gaaer fra Gottorp Amt mellem Stapelholm paa den eene, og Husum og Schwabsted Amter, samt Landskabet Eydersted paa den anden Side. Digerne begynde ved skovhuset, skjønt dog paa hiis Side sees Levninger af den Bergenhusumske og Wohlder Marsks Diger. Efter at denne Flod ved Friderichstad igiennem tre Sluser er faldet ud i Eideren, har den ingen Ebbe og Flod mere. Den bruges fornemmelig til indenlandske Producters Udskibelse. Paa den stapelholmske Side ere ingen Færger over den, og aldeles ingen Broer.

Sorgen. Sorgen kommer af Børmer Søen, af hvilken Vandet ved to Møller bliver malet i den og de i den løbende Sluser. Den løber gennem Bergenhusumer Mark og omkring Megger-Søen, af hvilken Vandet ved fem Møller bliver malet i den, og løber derpaa ud i den Sluse, som siden skal omtales, men forfølger desuagtet sit gamle krumme Løb indtil Omledelsediger, hvor den endes, lidt fra den nu værende Sandsluse. Tilforn for en 150 Aar gik den lige til Eideren, og var baade stor og seylbar, hvilket den nu ikke er. Men da denne Sluse laae for høyt, tog man den bort, igiennemgravede i det Sted den nye Sluse og hindrede Sorgen saaledes i sit Løb gennem Omleldiget. Giennem dette Dige brød den vel i Førstningen for at fortsætte sit gamle Løb, men med 20000 Gyldens Omkostning fik man endelig dette Hul stoppet. Paa den stapelholmske Side ere hverken Diger eller Færger. Imellem Bergenhusum og Meggersøe gaaer en liden Broe for Fodgiengere. (676)

Omledelsstrømmen. Omledelsestrømmen (die Umleitungstrom) er først giøt udi forrige Aarhundere, paa det at det fra Amtet Gottorp og Hütten nedflydende Vand ey skulde alt for sterkt opfylde Sorgstrømmen, men herigiennem ledes ud i Eideren. Den kommer fra Benbeck indskrænket i sit Løb, ved et 1600 Fod langt Dige, som kaldes Omledelsediget. Alt dette

skeer i Gottorp Amt, og den rører ikke den stapelholmske Grund førend den er gaaet igiennem Sandslusen, hvor den ey længer indspærres i sit Løb, men Diget gaaer fra den største Deel af foromtalte Dige, efterdi de besidde den største Deel af Sorgkogen. Ligeledes maae de og underholde Sandslusen, som ligge paa, og Lohmanns Broen, som ligger uden for Grændserne paa Veyen til Tetenhusen, dog giver Kongen heryil det fornødne Tømmer. Hvor den løber i Sorgens Canal kaldes den endnu Sorgstrømmen.

Rehnslusen. Rehnslusen kommer fre Dorpsteds Marker i Kropphered, udgiør Grændsen mellem Stapelholm og Børnersø, og falder derpaa, ligesom denne Søes østre Sluse, ved Bergenhusum, udi Sorgen. Marsken ved denne Sluse, ved Bergenhusum, udi Sorgen. Marsken ved denne Sluse hører til Sorgkog og har paa den stapelholmske Side ingen Diger. Over denne Sluse gaaer 2 Broer, hvoraf den ene kaldes Hundebroen, og den ande er for nærværende Tid ikke i Stand; begge skal vedligeholdes af Børmerkoegs Beboere.

Den store Sluse. Den store Sluse flyder fra Sorgstrømmen, giennemskier Landskabet imellem Nordstapel og Erfde, overlader sit overflødige Vand til den nye Sluse og falder derpaa giennem den kostbare Steensluse ud i Eideren. At den allerede 1240 har været til, sees af Danckwerths (677) Kort over det gamle Nordfrisland. Man har og Efterretning at den tilforn har været seilbar og at Skibene fra Rendsborg have gaaet igiennem den til Sorgfloden og derfra igiennem dens gamle Udløb til Eideren ugien, paa hvilken Fart man ved Hielp af store Jernringe har draget Skibene igiennem Steen- og Sorgslusen. Paa Ersderdam gaaer en prægtig Broe over den, men en anden, som skulde være ved den saa kaldede Jægerdam, og gik fra det bergenhusumske Skovhuus til Ersderskov, er nu ikke mere til.

Den nye Sluse. Den nye Sluse, som og har en smuk Broe ved Ersderdam, kommer af den store Sluse, og flyder, efterat den strax har modtaget den saa kaldede Düher, der afleder Vandet fra Nordstapelsø, igiennem en stor Træsluse ud i Eideren. I det forrige Aarhundrede er denne Sluse igiennemgravet, da Sorgslusen blev aflagt, efterdi den store Sluse ikke kunde imodtage alt Vandet af Sorgstrømmene. Den har Navn af den nye Sluse til Forskiel af den gamle Sluse, som tilforn førte Vandet af Nordstapelsø, løb norden for den nye Sluse og faldt endeligt igiennem Hamborgersluse, som endnu er kiendelig, udi Eideren.

Oldekogs. Olsekogs Vandløb samler Vandet fra den ved Treenen liggende Marsk, faaer paa Seth Mark Skikkelse af en Strøm, flyder derpaa udi Oldekog, og falder igiennem Oldekogsluse ud i Eideren. Uden for denne Sluse kommer men paa fem smukke Broer over den, nemlig over Neuenwigsbroe paa Veyen fra Seth til Schwabsted, over Gerlandsbroe paa Veyen fra Seth til Friderichstad, over Holmersbroe paa Veyen fra Drage til Holmershof, og over Wilhelmsbroe paa Veyen fra Drage til Oldekog i Almindelighed.

Søer. Tilforn var her i Landskabet 5 Søer, nemlig Nordstapel-Søe, Meyen-Søe, lille Bergenhusumer Søe, Megger Søe og Børmer-Sø. (678) Men de tre sidste ere indtagne til Koeger, og om de to første skal siden handles.

Fiskerie. Saavel i omtalte Floder og Søer, som i Grave og mindre Vande er en stor mængde Fisk, men kun faa legge sig efter at fange dem, skjønt Landet derfor aarlig giver en afgift kaldet der Hamepfenning. Eyderlaxene fanges alene i denne Egn og Størreerne ere her baade store og temmelig talrige.

Haandværksfolk. Den 31. Jan 1762 talte man her 18 Tømmermænd, 14 Smede. 2 Murere, 38 Skrædere, 19 Skomagere. 6 Snedkere, 1 Glarmester, 9 Hiulmænd og 3 Bødkere. Bryggere, Giestgivere, Høkere, Bagere og Møllere maa give aarlig Forpagtnings Afgift, ligesom og

Teglbrændere og Brændeviinsbrændere svare en aarlig Recognition og Grynmalerne Leye af deres Qværne. Men under 19 Mart. 1739 har Süderstapel Bye erholdt en kongelig bevilgning paa den allerede tilforn af dem uden herskabelig Tilladelse brugte Brygnings- Kroeholden- og Høkerie-Frihed, imod en aarlig Afgift af 36 Rdlr. i Kroner. Et Teglværk ved Bergenhusum er nedlagt, et andet ved Süderstapel er endnu i Drift. Misicanterne i Landskabet maa og svare aarlig Penge. 1695 købte Landskabet sig frie for den hamburgske Skarpretters Ismal Afthusens ubillige Fordringer ved at give 1 Rdlr. af hver Plov og 10 Edlr om Aaret, hvormed de fik det Privilegium at maatte selv tage Husen af deres Creature. **Søefart.** I Bergen, Fielde, Erfde boe for nærværende Tid Skippere, som have 34 Skibe, og fare dermed for det meste med Tørv og Brænde til Tønningen, Eidersted og Friderichstad, men sielden til Hamborg og Holland.

Historie. At Stapelholm, saa længe det har været beboet, har hørt til Hertugdommet Slesvig, kan ikke tvivles, men i øvrigt ere dets Tildragelser meget mørke og ubekjendte. Tiele var da den beste Bye i Landskabet og Eyeren af Tieleburg, et Slot som laae paa hiin Side (679) Eideren i et District, som endnu kaldes Tielenhemen, tillige Landets Øvrighed. Hvad som er blevet os tilovers om dets Skiebne er følgende: 1260 M. Regina, E. Dux Jutiæ er A. frater eius Comitibus Holsatiæ totam terram suam inter Sliam & Eidriam, vid. Svansio, Frethslet, Stapelholm, nemus Jernewith, & oppidum Reinoldesburg pro octo millibus marcarum puri argenti in majori ponderi oppignorant. 1414 gjorde Otto Skinkel yil Tieleborg Oprør mod sine Herrer og plyndrede deres Lande, hvilket tvang Grev Henrik til at beleyre Slottet, som han efter en haard Beleyring erobrede og sleifede. Otto Skinkel gik af Fortredelighed i et Cartruser Kloster i Rostok. 1472 holdt Stapelholmerne med den uroelige Grev Gerhard af Oldenburg og beleyrede ed ham Schwabsted, under Anførsel af Hennike Wulff en Indvaaner i Drage. Men Kong CHRISTIAN I. Armee tvang dem 1473 til Lydighed, hvorpaa de fornemste Anførere bleve henrettede, saa nær som Wulff der tog Flugten til Ditmarsken. Til Straf bleve Tiele, Erfde og andre Stæder afbrændte. I Lande-Delingen 1490 yilfaldt Tiele og hele Landskabet Hertug FRIDERICH. Efter det ulykkelige Slag i Ditmarsken 1500 rykkede Ditmarskerne ind i Stapelholm, erobrede Tieleborg, plyndrede Tiele, afbrændte Erfde, og anrettede en stor Ødeleggelse. Men i det derpaa sluttede Forliig fik Ditmarskerne den Deel af Stapelholm, som laae paa hiin Side Eideren, til evig Eye, og overlod derimod Stapelholmerne endeel Marskland paa denne Side af Eideren, hvoriblant Oldenkog uden Tvivl ogsaa haver været, efterdi man finder at Ditmarskerne der have græsset deres Køer. 1517 forenede Stapelholmerne sig om at sammenskyde endeel Byg, hvoraf enhver Husvert skulde give sin Andeel, for dermed at gjøre Hertug FRIDERICH en Foræring, som og i Naade blev optaget. Reformationen var her for adskillige Aarsagers skyld meget vanskelig at indføre, ja Syderstapel Sogn forgreb sin endog saa vidt, (680) at de længe holdt deres første evangeliske Præst Henrik Riper i Fængslen og beskyldte ham for at have stiaalet deres Monstrantz. Kong CHRISTIAN III. undersøgte 1534 Sagen, erklærede Præsten for uskyldig, dømte hans Fiender æreløse. Og antog dem først i Aaret 1535 til Naade igien, efter at de havde giort Afbigt og fornøyer Præsten for den ham tilføjede Skam. I Deelingen 1544 faldt Stapelholm i Hertug ADOLPHS Lod. 1559 den 12 April i den ditmarskiske Krig besatte Stapelholmerne Eyderen ved Tiele, Erfde og andre Steder, samt gjorde adskillige Indfald i Ditmarsken, som dog næsten alle bleve giengjeldede. 1570 havde Stapelholmerne og deres Naboer nok at gjøre med Treenens Stoppelse. 1606 var her Pest i Landskabet. 1614 havde der kommet til Ueenighed imellem Hertug JOHAN ADOLPH og Landets Indbyggere, som skulde arbeyde et par Dage paa Gottorps Volde, hvis ikke Hertugen i et brev havde lovet dem, at det skulde ikke være deres Friheder til Hinder og at han i Naade vilde erliende det. 1620 fik nogle

Hollændere af Hertug FRIDERICH Tilladelse at bygge én Stad i Stapelholm, hvilket de iverksatte paa Seebüll, paa Drage Mark, og kaldte den Friderichstad. Disse Hollændere gave og Landet en ganske forandret Skikkelse ved nogle Søers Afledning og de kostbare Digers og Slusers Opførelse langs med Sorgstrømmen. 1623 bevilgede Landskabet Hertug FRIDERICH i 6 Aar tilsammen 17014 Rdlr. 34 Skill. 9 Penge til Afdrag paa hans Kammer-gield. 1632 købte Landskabet af Hertugen Frihed for al Ægt og Tieneste ved Jagten, Møllerne og Palhorn undtagen, samt Stadfæstelse paa alle dets gamle Privilegier. 1658 leed Stapelholm meget af de Svenske og Brendenborgerne, hvilken sidste tre gange udplyndrede Landet og bortrøvede Kirkernes Klenodier. 1669 gjorde Landskabet en Accord med Hertug CHRISTIAN ALBRECHT, ifølge hvilken de gave ham 10000 Rdlr., hvorimod han eftergav dem deres (681) Restancer, fornyedede deres Privilegier og forsikkrede dem, at deres aarlige Afgifter, som vare 9072 Rdlr., aldrig skulde forhøyes. Ved denne og andre slige Accorder kom Landskabet i stor Gield, som endnu ikke er afbetalt. 1675 blev Stapelholm sat i Contribution af Kongen af Dannemark og forvaltet af Amtskriven Bernhard Münster i Schwabsted inden Fredens Slutning. 1676 den 30 Dec. Blev her oplæst det kongelige Sequestrations Brev og 1677 den 4 Jan. en fyrstelig Protestation derimod, hvorefter begge Herrer vixelviis under stor Straf lode forbyde at hielpe deres Contraparter. Overtræderne af dette Forbud bleve af Kongen nogle gange afstraffede, indtil Taksigelse-Fest for Freden blev endelig holdt 1680 den anden Søndag efter Hellig Tre Kongers Dag. Den 9 Febr. I samme Aar blev holdt en fyrstelig Commission, hvori Betienternes Rænker bleve saaledes aabenbarede at baade Fogeden, Landskriven, Diiggreven og Storfogeden alle fire bleve afsatte. Disse 4 Betieninger bleve den 2 Sept. I samme Aar imod de stapelholmske Privilegier bortgivet til en eneste Fremmed, tilforn Borgemester i Bruunsvig, navnlig Herman Wetken, som ogsaa siden fik alle de øvrige civile Betieninger i Landskabet. 1684 kom Stapelholm med andre Provincer, i Kraft af den da sluttede Reunion, under CHR. V. som og blev hyldet, men 1689 afstod Landskabet igien til Hertug CHRISTIAN ALBRECHT. 1697 blev Holmerskandse, samt to andre smaae stapelholmske Grændsefæstninger sleifede af de Danske. 1706 blev den nye Landtaxt givet, hvorom tilforn. 1711 købte Landskabet for 1500 Rdlr. f den hertuglige Regiering en Separations-Act fra Gottorp-Amt, saa at de ey mere skulde staae under Amtmanden i Gottorp. 1712 yttrede Pesten sig her, saa at en Student den 12 Aug. I Süderstapel Kirke blev ordineret til Pestpræst, dog greb den ikke om sig. I den derpaa følgende nordiske Krig har Stapelholm lidt meget, fornemmelig af Russerne; thi 1713 laae General-Lieutenant (682) Pflugs Brigade i Süderstapel, Seth og Drage, General-Lieutenant Bauers Brigade udi Erfde, Bergenhusum og Nordstapel, fra den 13 til den 265 Febr. De sidste af Russerne marcherede bort den 11 Mart., hvorpaa Kirkerne, som i nogle Uger havde staaet tillukte, igien bleve aabnede, saa at den 19 Martii blev prædiket. De under General-Lieutenant Bredendahl i Junii Maaned fra Friderichstad og Eidersted tilbagelommende ruiske Tropper borttog alle de Heste, som endnu vare tilbage i Stapelholm, dog fik Euermændene dem igien, imod en anseelig Pengesums Erleggelse. I denne Krig kom Stapelholm med de øvrige hertugelige Lande under kongelig dansk Herredømme, som det siden er blevet under. 1714 fik Indbyggerne kongelig Befaling, saavel ved Haandarbeide som ved Ægt at være behielpelig ved Fæstningen Tonningens Resering. 1717 var her en stpr Vandflod. 1721 blev Kong FRIDERICH IV. her hyldet. 1722 underkastede Landskabet sig igien Amtmanden i Gottorp, imod at maatte beholde sine Privilegier. 1726 tiltod Landskabet sin Øvrighed atter 10000 Rdlr. til Gieldens Afbetaling. 1751 og 1756 vare her to Vandfloder, som gjorde stor Skade paa Marsken.

Sprog. Klædedragt. Nu omstunder tales her nedersachsisk og prædikes Høitydsk. Det første Sprog var for omtrent hundrede Aar siden i Brug paa Prædikestolen og i Skrifter, da der i daglig Tale blev brugt en særdeles Dialekt, som nærmede sig til det Fresiske. Dette Sprog er nu reent aflagt og tales kun i Seth. Stapelholmerne have en god og ziirlig Klædedragt, uden meget gammeldags Moder, næsten lignende de Ditmarske og andre Marskfolks Klædning, hvilke de og i andre Maader have mange baade onde oh gode Egenskaber tilfælles med.

Kornmaal. Det Kornmaal, som man her hidindtil har brugt er det Friderichstadske. Tilforn førend denne Stad blev bygt, brugte man det Rendsborgske, efterdi den meste Kornmangel da blev drevet paa Rendsborg. (683)

Jurisdiction. Amrmanden i Gottorp var til 1777 tillige Amtmand i Stapelholm, og tilligemed General-Superintendenten i Rendsborg, Kirkevisitator i Landskabet. Nu omstunder ligger Landskabet under Hüttens-Amt. I Processer har Landfogden det første Forhør, og holder ordentlig hver Tirsdag Ting. Fra ham gaae Sagerne til det saa kaldede Ding und Rechr = Bonden-Gericht, som bestaar af Amtmanden og 12 Selveyer-Bønder, to af hver Landsbye i Süderstapel Sogn og to af hvert af de andre Sogne, hvilke under Amtmandens Præsidium fælde Dommen, endog paa Liv, Ære og Gods. Dette Bondengericht holdes ordentligviis to gange om Aaret, nemlig om Foraaret og Høsten, og efter dets Slutning skeer den saa kaldede Lachbietung eller bortsolgte og pantsatte Godsers Tinglysning. Consistorial-Sager afgiøres ved Under- Consistorial-Retten i Gottorp.

Love. Landskabet har sin egen Forordning, som er samlet af ældre Constitutioner og underskrevet af Hertug FRIDERICH i Gottorp den 27 Jan. 1625. Herforuden bruges Landsrets-Ordningen, den jydsk Lovbog, Spadelands-Retten, de enkeelte udgangne kongl. Og fyrstelige Forordningen og i Criminal-Sager undertiden Keyser CARL V. piinlige Halsret.

Vaaben. Stapelholms Vaaben er en Morterstøder, med Omskrift DES LANDES STAPELHOLM SEGEL.

Betientere i hver Bye. I hver Bye findes foruden Bondefogden, 1 Kirke-Eedsoren. 8 eedsorne Mænd som tage mod Bondefogdens Regnskaber, 1 Sandemand, 1 Nebensmand som bruges i Stridigheder om Jordegods, 2 Vurderingsmænd, 2 Opsynsmænd over Maal og Vægt, 1 Fattigges Forstander, 2 Sabbathsfogeder, 1 Gadefoged og 1 herskabelig Dige-Eedsoren.

Landfogeder. Efter at Tieleborg blev forstyrret og dens adelige Besiddere forlod Landskabet, finder man følgende Landfogeder: . *Hermann Wetken, Hof- og Justitzraad 1680. 1684.*

Friderich Ludvig Schneidbacker, kongelig Landfoged 1685, 1686.

Peter Volke

Henneke Möller 1517.

Henneke Peter 1532

Johan Peters

Baget Johann 1562

Peter Vagt 1584 1607

Adolph Vagt 1608. 1638.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 6

Peter Vagt 1644. 1660. I hans Mindreaarighed, efterdi hans Familie ved en herskabelig Naade havde Betieningen arvelig, var Sognefogeden Reinhold Dau af Bergenhusum omtrent 1641 Landfogderieforvalter.

Friderich Vagt 1666. 1680. I hans Mindreaarighed, var Lands Penningmesteren Johan Holmer i Drage Landfogderieforvalter fra 1660 til 1666.

Lie Hermann Wetken, Hof- og Justitzraad 1680. 1684.

Friderich Ludvig Schneidbacker, kongelig Landfoged 1685, 1686.

Peter Volkerts, Kongelig Landfoged 1686, 1689

. . Rosbach, kongl. Landfiged 1689.

Lic. Hermann Wetken, igien fyrstelig Landfoged 1689, 1711.

Herman Georg Prætorius, fyrstelig Justitzraad og Landfoged 1711, 1713.

Hans Henrik Lüders, kongel. Landfoged 1714, 1728.

Friderich Weinmann, kongel. Cancelliraad og Landfoged 1719, 1741.

Matthias Martensen, kongel. Cancelliraad og Landfoged 1742 – 1758

Nicolaus Henrik Selcken 1758.

Landskabet indeholder 3 Sogne, nemlig:

1.) Süderstapel-Sogn (a). (685)

Süderstapel (b). (686)

Nordstapel (c) (688)

Seth (d) (689)

2.) (692) Bergenhusum Sogn (f). Bergenhusum (g). (693) Wohlde (h). I alt 42 159/400 Plove

3.) (695) Erfde Sogn (i). Erfde (k) (698) Bargaen (n) Scheppern (o). Tilsammen 42 ¾ Plove.

(a) Dette Sogn er der største og beste i Landskabet, men har derimod den største Besværlighed og Bekostning med Digerne, daa alene deres Dige mod Eidere⁴ⁿ (685) er 5204 Roder 7 Fod 7½ Tomme langt; Det indeholder tvende gamle Sogne, nemlig: (a) Det egentlige Syderstapel Sogn, hvoi tilforn har været St. Annes Capel ved Nordstapel, og (b) St. Johannis eller Redeker Sogn, som for det meste har bestaaet af Landsbyen Seth. I Kirkesager svarer Syderstapel 1/5, de andre 4/5 blive omdeelte paa de 3 andre Byer. Den 15 Aug. 1769 vare her 1890 Mennesker.

(b) Denne Bye eller Flekke bestaaer af 115 Huse, hvoraf de beste ligge ved Torvet, indeholder 82 saa kaldede Staven og 575 Mennesker, contributorer for 30 89/200 Plove og besidder 1599 Demather 2 Saater 4 Roder 5 1/102 Fod Land. Her holdes Landets Rettergang og hvad dertil henhører; Landfogeden boer ogsaa ordentligviis her, og indkræver Tolden af de forbiseylende Skibe. Ifølge en hertugelig Forordning af 39 Oct. 1613, skal alle

stapelholmske Producter her indskibes. Kirken er forsynet med en 120 Fod høy Taarnspidse, har Anseelse ef en meget høy Alderdom og er indviet til St. Catharina: Dog findes ingen gamle Epitaphier, da Kirken indvendig er ombygget. Præster ere her to, som begge ere satte af Kongen og en Cantor, som tillige er Skoleholder her i Byen, ligesom og hver af de øvrige Byer har sin egen Skolemester; Sognepræsten har mange Jorde, der dog for det meste ere i Bønders Hænder, som deraf svare aarlige Afgifter. I Kirken er et stort til St. Andreas indviet Skab, hvori først i dette Aarhundrede var et stort Foraad af gamle Documenter, som efter Øvrighedens Befaling bleve udleverede, for at bruges til Landets Historie; og Forpagtningen tilhører Kongen. Paa Byens østlige Side ved Eideres er nu anlagt et Teglverk; To gange om Aaret holdes her Kram- Heste- og Qvægmarked, tifor skede det tre gange, hvorom haves en hertugelig trykt Tilladelse af 1739. I Kirken findes en kostbar Messeklædning med det fyrstelige Vaaben, givet af Hertug ADOLPH 1588. Til det her værende Fugleskyder-Selskab (686) Selskab (Papagøyen-Gilde) har Hertug FRIDERICH 1648 givet en aarlig Indkomst af 8 Rdlr. til at købe et Sølvbæger til Fuglekongen; Dette Selskab er stiftet 1588, men Mobiliengildet af Hertug ADOLPH den Ottende i Aaret 1446. Endnu ere her to Skiveskyder-Selskaber, oprettede 1706 og 1754; 1706 den 29 Julii benaadete Hertugen denne Bye, i Betragtning af den Digers kosrbare Vedligeholdelse, med 100 Rdlrs, arlig Afslag, hvilket vel ophørte 1727, men dog 1742 paa engang blev Byen gotgiort og endnu nydes; Norden for Syderstapel sees endnu Spor af en gammel Forskandsning, som skal have været her i den keiserlige Krig. Dens Marker ere baade Marsk og Geest. Paa den sidste findes: 1) de tilfor omtalte Wulfsbierge. 2) Sognets tvende Vindmøller, norden for Byen, som i aarlig Forpagtning svare 620 Rdlr. 3) Landskabets Rettersted paa Veyen til Seth. 4) De tilfor omtalte smaae Buske og Lunde. Marslen ligger deels ved Eideren og deels ved Trenen; Ved Eideren ligger 1) Westerkog imellem Syderstapel og Drager-Redeker-Kog, indeholder 892 Demather 5 Saater 5 Roder 4 Fod og beskyttes af et 1528 R. 2 Fod langt Dige. Denne Kog, som tilfor heed Westermarsch, blev 1522 inddiget. Denne Kog, som tilfor heed Westermersch, blev 1522 inddiget. I Vandfloden af 7 Oct. 1756 leed denne Kog stor Skade, og fik Huller paa sine Diger af 40 til 50 Roders Længde. 1764 den 31 Dec. Giorde Eideren tet ved Byen og Geesten saa stort et Hul, som besværlig kan tilstoppes. Ved denne Kog merkes: a) tre Sluser, formarskslusen, Nisslusen og Hornslusen. B) Bethjeblock en stor almindelig Eng ved Redekerkog, hvor der tilfor har staaet et Vertshuus. C) Betzhemen, et stort Stykke Land uden for Diget, hvoraf indavles meget Høe; det har tilfor havt et Sommerdige og blev 1660 befundet at være 402 Roder og 8 Fod i Omkreds. 2) Østerkog er lang, smal og af en maadelig Beskaffenhed, ligger imellem Eideren og Sorgkog, indeholder 326 Dem. 22 R. 5 F. og dens Dige strekker sig fra Syderstapel til Haderkamp i en Længde af 1040 R. 12 F. 3½ T. Den er yngre end Westerkog og ved den findes a) to smaae Sluser, Østermarsksluse og Kampensluse. B) Nogle allerede omtalte Broer og Sluser, som ved ligge omkring denne Kog, men egentlig høre til Sorgkog. 3) Den tilfor værende Hamborger Sluse, som var norden (687) i Osterkog, samt et nu afbrudt Slusehuus.

(c) Nordstapel er en velbygget Bye paa Geesten, bestaaende af 109 Huse, 92½ Staven og 487 Mennesker. Den staaer for 33 67/100 Plove og besad 1751. 2110 Dem. 1 S. 7 R. 13 2/15 Fod Land; Tilfor flød Eideren tæt forbi Byen og udgiorde den saa kaldte Øpenhavn, men nu ligger Byen omtrent 100 Roder fra Floden. Her er et 1585 fornyet Mobiliengilde og et Fugleskyder-Selskab som 1726 er oprettet, i stedet for et gammelt Skibeskyder-Laug; Tæt uden for Byen har tilfor været et Capel, som var indviet til St. Anna, og blev besørget af Sognets Capellan. Nordstapler Geest indeholder 1) de tilfor omtalte Fembierge og Tviberg, østen og sønden for Byen. 2) De allerede omtalte smaae Skove. Marksne er vigtigere, og

ligger imellem Bergenhusum-Marsk og Seeth Mark; den deles i Øster- og Vester-Marsken og indeholder: a) tre smaae Sluser, Østerslusen, Middelslusen og Vesterslusen. b) Papenbrock og Treenbrock, to nedrige Marker i Østermark, hvorpaa tilforn har voxet Skov, som af Bandlød er ødelagt. c) Tuschendam eller Papenbrockdam, en Dæmning imellem Papenbrock og Treenbrock af 198 R. 13 F. Længde. d) Dusend-Marks-Glad, en ny ret fuldført Canal fra Østermark over Geesten til Nordstapel-Søe, som Nordstapelerne vilde grave for at lede Vandet fra (688) deres Treenmarsk, uden at betiene sig af Trenens Sluser, men det blev dem forbudt, og de tildømte at give 1000 Mark i Straf, hvoraf den har sit Navn. e) Ochsenfenne i Westermarsk var tilforn en almindelig Fælle, men blev 1752 delet. f) Huderfenne og Huderheme to Stykker Land i Westermarsk, som tilforn indtil Biskop Eggerts Tid hørte til Landsbyen Hude i Schwabsted Sogn, men efterdi Huderne ikke ville gjøre Diger paa den anden Side af Treenen, inddigede Stapelholmerne disse to Stykker og beholdte dem; Huderfenne ligger imellem Ochsenfenne og St. Johannes Sogn neden for Diget, men Huderheme uden for det ordentlige Digebaand; Den nordstapelske Mark ved Sorgstrømmen er ne Deel af Sorgkogen, hvoraf Bergenhusum eyer 896 Dem. 1 S. 14 R. Wohlde 211 Dem. 1 S. 6 R. Nordstapel 479 Dem 3 S. 12 R. og Ersde Sogn 894 Dem. 3 S. Desuden hører til Kropherred 769 Dem. 4 S. 18 R. og 854 Dem. 4 S. 18 R. til Meggerdorff; Denne Kogs Interessenter høre vel til Stapelholm og svare der deres Afgifter, men dog har Kogen sin egen Forfatning. Tilforn var Amtmanden i Gottorp og Ober-Koginspecteur og Herredsfogden i Hohn Kog-Inspecteur, ligesom og 3 stapelholmske Kirkesogne holde en egen Kog-Fuldmægtig. Med denne Kogs Inddigning er begyndt omtrent 1500, da den kun blev beskyttet ved Jægerdammen; men 1631 har en Hollænder med utroelig Arbeide og Bekostning opført Steenslusen og andre Sluser, samt Omledningsdiget ec. Til denne Kog høre nogle af de foranførte Sluser og Broer; Den nordstapelske Andeel kaldes Seewisch og derpaa har 1505 staaet et nu afbrudt Huus; Østen for Erfder-Dam ligger Nordstapelsøe, som omtrent er 400 Demather stor; Paa dens Udtørrelse er ofte gjort Forsøg, i sær 1631 af Hollænderen Almündi, og 1683 af Capitain Valentin von Specktin i Nordstapel, men altid forgieves, da den vel har staaet tør om Sommeren, men om Vinteren gjort stor Skade; Nu forpagtes den aarlig bort for 80 Rdlr. Græslandet udgiør omtrent 20 Demather og Høelandet 150; Den deles i tre Dele, nemlig 1) Rohlschahl, som indeholder a) Seenarg, to afbrudte Gaarde paa Geesten ved de fem Bierge og b) Wolfshage, ved Erfderdam, en nu nedlagt Vand-Vindmølle, som har malet Vandet ud i den gamle Sluse. 2) Dühnen, hvorved (689) én paa det sidste ganske spids Canal fra Nordstapelsøe til den nye Sluse. 3) Ostsee ved Bergenhusum Mark, hvorpaa 1648 stod en Gaard kaldet Brehehop, hvoraf endnu sees Rudera.

(d) Seth, eller efter de gamle Skrivemaade Zethe, ligger ved Landevejen fra Nordstapel til Friderichstad, og bestaar efter Ildebranden 1762, som fortærede 11 Bygninger af 90 Huse, 78 Staven og 437 Mennesker; staaer for 50 33/80 Plove og udgiør 2208 Dem. 5 S. 1 N. 1 11/22 fod Jord. Her findes to Skiveskyder-Laug, stiftede 1682 og 1769, her har og været en Brandgilde, som dog er nedlagt; Seth skal være den yngste Bye i Landskabet, og da Vandflod ødelagde St. Johannes Sogn, hvis overblevne Indbyggere nedsatte sig her paa Geesten og søgte Süderstapels Kirke. Paa denne Byes Geest er den saa kaldede Klapsluse, som fører Vandet til Oldefelder-Kog, og derfra ud i Eideren. Marsken bestaaer i følgende Stykke: 1) Osterfeld ved Treenen, bestaar af 509 Dem. 2 S. 24 R. staaer under Oldekogs Digebaand og indeholder 1 Sluse. 2) Norfelder-Kog ved Treenen af 1086 Dem. 1 S. 19 R. 15 F. er én af de ældste Koger i hele Landskabet, staaer under Oldekogs Digebaand og indeholder a) 3 Broer over Oldekogs Vandløb, som før er omtalte. b) Norderholm, et stykke Land, hvorpaa tilforn

har staaet et Capell. c) Redeke = Norder-Redeke, en Landstrækning, hvor midt i Marsken ligger et stykke Geest, hvorpaa i gammel Tid, have staaet endeel Huse og en til St. Johannes indviet Kirke eller Capel, hvortil Süder- og Nordstapelerne endog skal have søgt. Men da Sognene bleve skilte ad, søgte alt hvad nu hører til Seth, denne St. Johannes Kirke. Denne Kirke menes at være udergaaet i den store Manddrænkelse 1300 eller 1354, efterdi man finde at Seth allerde i det 15 Aarhundrede har hørt til Süderstapel Sogn. d) Nieland en Marskgaard ved Treenen uden for Digerne lige for Schwabsted, (690) tilhørende Justitzraad Bek i Friderichstad, er privilegeret og staaer altsaa umiddelbar under Oberretten. Den betaler aarlig til Kongens Casse i Süderstapel 36 Rdlr. men til Landskabets intet. Liden fra denne Gaard, ogsaa uden for Diget, ligger en liden kongl. Forpagtnings Gaard, kaldet Hemme eller Schwabsteder Hemme, bestaaende af 24 Dem, som ligger til Schwabsted, endskiønt den er inden Stapelholms Grændser. 3) Schlickerkog, imellem Oldekogs-Udkog og Mild- og Nordfeld-Koger, bestaaer af 434 Dem. 3 S. meget godt Marskland, som 1540 blev indtaget af Norder-Eyderen. Den staaer og under Oldekogs Digebaand. Paa én af dens Diger, nemlig Schlicker-Dige og det saa kaldede Krumme-Dige gaaer Landeveyen fra Seth til Friderichstad, som er 805 Roder lang og bliver vedligeholdt af heele Landskabet. Man seer her Schlicker-Slusen, som gaaer til Oldekogs-Vandløb, og en 1718 nedlagt Hanberg eller Marskhuus. 4) Milderkog eller Mild ved Treenen, mellem Schlickerkog og Nordfeld, lige over for Friderichstad, indeholder 431 Dem. Og er inddiget 1436. Efter Danckwerths Kort over Nord Fresland har her 1240 staaet en Bye, naavnlige Millum. Her er 1 Sluse til Treenen, en til Oldekogs-Vandløb, og 2 Hauberge, hver paa 103 Dem. 5) De Gaarde som ligge uden for Digerne ere følgende: a) Teglværket, mellem Treenen og Digerne paa den ene, og Nieland, Sether Mark og den kønigsteinske Gaard paa den anden Side, tilhører Hieronymus Müller, Mølle-Forpagter i Schnap ved Eckernførde. Af dens Jorde høre omtrent 6 Dem. Til Friderichstad og 4 Dem. Til Stapelholm, hvoraf aarlig betales til Kongen 20 Rdlr. 1 Lskill. Indbyggerne søge Friderichstads Kirke. B) Den kønigsteinske Gaard, tilhørende Kammerherre Christian Friderich von Holstein, svarer aarlig til Kongen 50 Rdlr. og til Landets Casse 18 Rdlr. Den indeholder 64 Demather. c) Den homerske Gaard, tilhørende Grev Holmer i Kiel, udgjør 72 Dem. Er privilegeret og frie for alle ordentlige Afgifter. Rentemester Georg Holmer i Gottorp har 1670 bygget den og ved en til Süderstapel Kirke skienket Capital erholdt Frihed at søge en anden Menighed. d) Den store Have ved Friderichstad Stadsgrav tilhørende Conferentzraad Christian August von Reutz, er ogsaa Privilegeret. Dog maa aarlig enten betales 6 Rdlr. (691) for Tilladelse at holde Vertshuus, eller og et Beviis fra Bondefogden i Seth, at man ey var brugt denne Tilladelse.

e) Drage ligger tildeels paa Marsken bestaaer af 89 Huse, 94 Staven, 409 Mennesker, 48 9/20 Plove og 1733 Dem, 2 S. 6 N. 10 ¼ Fod, og har tilforn været det beste Sted i hele Landskabet, men nu ligge menage Steder øde i den. Mobiliengildet er stiftet 1605 og Fugleskyder-Selskabet 1655. Om dens Geest kan intet mærkværdigt anfører. Alle dens Marskjorde ligge ved Eyderen og ere følgende: 1) Redekerkog eller Süder-Redeke, mellem Süderstapels Vestermark og Oldefelderkog bestaaer af 627 Dem. 3 S 27 N. 9 Fog. Dens Eiderdige er 593 R. 12 Fod langt, men leed i Vandfloden 1756 saa stor Skade, at deri fandtes Huller af 28 Fods Dybde. Her ere 2 Sluser, nemlig Redekersluse og Bohmlandssluse som 1756 blev halv ødelagt. Hackenhaus har været et Huus her i Kogen, som nu ey mere er til. 2) Deljerkog eller Delje under den forrige Kogs Diger, bestaaer af 309 Dem. 3 S. 2 R. 8 F. er inddiget 1516 og har kun én Sluse. Dens Dige er 1093 R. 11½ Fod. 3 Oldefelderkog, mellem Redekerkog og Oldekog af 432 Dem. 3 S. 1 R. 1 F. Dens Dige bliver holdt for det allerstærkeste i Landskabet og er 242 R. 2 F. 4 T. langt. I denne Kog finder man Oldefelder-

Sluse og Gøschenfærge. Det rette Færgehuus er for en 60 Aar siden afbrudt, nu findes her kun en Marskgaard, kaldet Junkernhof, tilhørende Justitzraad Johan Friderich Piper i Slesvig og Kiøbmand Peter Fedders i Friderichsstad. Den Størrelse er 164 Dem. 1 S 21 R. 3 Fod og den Jorde ligge tildeels i Ildekog. Paa Danckwerths Kort over det gamle Nordfrisland 1240, sættes her et Sted, navnlig Aldeelby. 4) Oldekog ved Eyderen, inddiget 1494, den Eyderdige er 706 R. 4 F. 6T. langt. Med alle sine ind- og udvendige Koger indeholder den 2107 Dem. 3 R. 8 Fod. De indvendige Koger, Osterfeld, Nordfeld, Schlick, Mild, Nordmohr og Nordstapeler Treenmark ere allerede beskrevne (692) men i den udvendige Kog findes følgende: a) Oldekogs Sluse, hvorigiennem Oldekogs Vandløb ledes til Eyderen. b) ilhemm, en Landstrekning ved Vandløbet. d) Deepland, en smal Streg lavt Land, imellem Wilhemen og det øvrige Oldekog. Dette Land hat i gammel Tid været en Strøm, og samlet Eyderen med Trenen. e) En Marskgaard af 80 Dem. Tilhørende Joachim Henrik Holmer udi Drage. f) En Marskgaard af 79 Dem. 2 Saater, tilhørende Raadmand Johan Hansen i Friderichsstad. g) Die Fennem, imellem Oldekog og Friderichstads Grave, contribuere paa nogle faa Demather nær, til Stapelhom, skjønt de ere kjøbte af Friderichsstad. Til Drage Mark har og i forrige Tider lagt 1) Seebüll, et Agerland, hvorpaa Friderichsstad er bygt. 2) En Deel af den nu værende Fresenkog paa hiin Side Friderichsstad. 3) En Deel af en i Eideren liggende Øe, hvorpaa nu ligge de ditmarskiske Bye Bosbøttel og Osterfeld.

f) Dette Sogn ligger ikke heelt i Stapelholm, da Byen Meggerdorff og en Deel af Bunde, samt de octroyerede Koger lille Bergenhusumer -Søe, Børmer-Søe og Megger-Søe, vel ligge til Bergenhusums Kirke, men staae er under Landskabets Jurisdiction, I Aaret 1751 beløb den stapelholmske Andeel sig til 2291 Dem. 5 S. 7 R. 15 F. og den 15 Aug. 1799 vare her 779 Mennesker. Begge Byerne have et Mobiliengilde samme, som er stiftet 1521 og fornyet 1743.

g) Bergenhusen, som i gamle Grevskabet kaldes Beringhusen og Beweringhusen, ligger ved Skoven, og indeholder 63 Huse, 46 Staven og 418 Mennesker. Dertil regnes 26 21/50 Plove og 1274 Dem, 5 S. 3 N 1 97/380 F. Kirken er den beste og nyeste i Landskabet, oh hvelvet. 1712 blev den, ved Hielp af et af Staden Hamborg bevilget Lotterie, at nye opbyggt, da den (693) forhen var meget brøstfældig, og i December Maaned indviet. Ved den staaer én Præst, som sættes af Kongen, og en Cantor, som tillige er Organist og Skolemester. 1517 nævnes Hr. Nicolaus Schweder Vicarie der Kersken Beueringshusen. I denne Bye er en privilegeret Gaard, kaldet Frahmshoff, som har to Beboere, bestaaer af 132 Demath. 4 S. 13 R. 5 Fod, og svarer aarlig Afgift til Kongen med 34 Rdlr. Byen skal først være anlagt af Fiskere, ligesom her og er Fisk i Mængder baade i de herved liggende Søer og i Sorgfloden; da kunde ogsaa Sorgfloden beseyles, og altsaa Byen ogsaa handle til Skibs. Paa Bergenhusum s Geest merkes følgende: 1) Møllebierget, vesten for Byen, hvorpaa tilforn har staaet en Veyrmølle, som afbrændte og siden ey blev opbyggt. 2) Bergenhusems Skov, hvorudi Teglluset, Junkershofståte, som har været en Herregaard og Blomendahl, en anden Herregaard, bygt af en Hr. von Blome. 3.) Skovhuset, hvorudi Hederideren boer, saa før paa den sydlige og nu paa den nordlige Side af Landeveyen fra Wohlde til Nordstapel-Marsken, ligger deels ved Treen og deels ved Sorgfloden. Den bergenhusumske Treenmarsk ligger ved Trenen, imellem Nordstapels og Wohldes Treemarsk; hvorudi endnu sees de saa kaldede 10 Æekbærge, hvorpaa i gammel Tid har staaet Huse og Gaarde. Den bergenhusumske Anpart af Sorgkogen bestaaer af 896 Dem. 1 S. 14 R. hvori findes en Vinkel af Rehnschlotten og Sorgstrømmen, samt en nedrig Eng kaldet Wittenhagen, som tilforn har været en liden Søe eller Mose. Midt iblant disse Landerier ligger den lille Bergenhusumer Søe, indeholdende 33 Huse, men meget lidet Land, og tilhørende Ober- og Landrets Advocat Herman Johan Pauli i Syderstapel. Men

det er en frie Kog og staaer ey under Landskabets Jurisdiction. Denne Søes forhenværende Dige og Mølle vare ey af Vigtighed og ere nu ikke mere til.

(h) Wohlde eller de Wohld, som det skrives i alle gamle Documenter, ligger (694) ved Landeveyen fra Slesvig til Friderichstad og bestaaer af 69 Huse, 41 Staven. 361 Mennesker, 15 391/400 Plove og 1017 Dem. 4 R. 14 55/126 F- Land. Sit Navn har den af den forhen værende tykke Skov, eller som det paa Paltskydsk kaldes Wohld, da Byen, formodentlig under et andet Navn, laae omtrent 100 Roder vestligere imod Trenen, hvorpaa den formedelst den lave Jordbond blev forflyttet. Tre Huse af denne Bye, som ligger lidt borte fra de øvrige, paa Geesten, kaldes Mohrschlipp. 1730 afbrændte her nogle Huse. 1759 var her i gien Ildebrand som fortærede nogle Udhuse og 7 Vaanings Huse. Paa Wohldes Geest findes: 1) lidt Sonden fra Byen Sognets Veyrmølle, som svare Kongen 250 Rigsdaler udi aarlig Afgift. 2) Wohldes Anpart i Bergenhusum Skov, som er temmelig anseelig, men Græsningen hører alene til Bergenhusum. Marsken ligger deels ved Trenen og deels ved Sorgfloden. Treemarsken grændser til Bergenhusum Treenmarsk og Gottorp Amt, og har ingen Diger mod Trenen. Her har ey alene Byen, men endog en stor Hob andre Huse staaet, og de opkastede Høye, hvorpaa de have været, sees endnu. Wohldes Deel udi Sorgkogen kaldes Wohlder-Seewisch, ligger bed Rehnschlote og Bunger Mose, og indeholder 211 D. 1 S. 6 T. Imellem begge disse to Koge findes: 1) Bunger-Dam, en Dæmning af 403 R. og 2 F. Længde, som gaaer fra Bunge til Wohlde og vedligeholdes af hele Landskabet. 2) Holmer-Skandse tet ved Bunge, hvorfra den og kaldes Bunger-Skandse, var en fyrstelig Befæstning, som er bleven meget bekendt i de slesvig-holstenske Uroligheder. Den blev 1657 den 1 Maji erobret af de Danske. 1658 tilstod Churfyrsten FRIDERICH WILHELM af Brendenborg Hertugen Neutralitet, paa det Vilkaar at denne Skandse skulde sleifes. 1676 blev den af Hertug FRIDERICH igien sat i Stand. 1697 atter erobret af de Danske og saseret. 1699 igien opbyggt af Hertugen og 1700 igien erobret og aldeles sleifet af Kong FRIDERICH IV. Nu gaaer Bunger Dam tvert derigennem. 3) Thiesburg, tre Huse ved Bunge, hvorfra de to høre til Wohlde, men det tredje til Kropphered. Dette Thiesborg ligger ved Landeveyen fra Stapelholm til Gottorp, og bestaaer af meget sumpig og slet Jordbond. (695)

(i) Dette Sogn hører, Tielenhemen alene undtagen, aldeles til Stapelholm, hvorimod igien Hohner-Færge hører til Landskabet, men ey til Erfde Sogn. I Aaret 1751 fandtes her 2808 Dem. 27 N. 8 F. og den 15 Aug. 1769 talte man 1294 Mennesker. Det gamle Sognesegl forstiller en Støtte, med den Omskrift: KIRCHSPIEL ERVEDER INSIEGEL. Det 1600 stiftede Sogne-Brandgilde blev ved Brandkassens Oprettelse nedlagt.

(k) Ærfde, tilforn Arvede, er den største og folkerigeste Bye i hele Landskabet, bestaaer af 183 Huse, 46 Staven, 694 Mennesker, 27 17/50 Plove, samt 1639 Dem. 5 S. 22 R. 9 4/9 Fod. Kirken er vel gammel, men uden gamle Epitaphier, og har hverken Taarn eller Hvelving. Præsten er den eneste i Landskabet, som vælges af Menigheden, efter Kirkevisitatorernes Forslag. Degnen er tillige Skoleholder. I Tielen og Bagen ere aparte Skoler. Ved Erfde ligger Sognets Veyermøller, nemlig en kongelig Kornmølle og en privat Grynsmølle, som aarlig svarer Kongen 205 Rdlr. Skattelaug et er stiftet 1588 og et Skydeselskab efter Skiven 1680, men den 1500 stiftede Liigcasse (Tødtengilde) er for omtrent 25 Aar siden gaaet over Styr. Paa Danckwerths Kort over det gamle Nordfrisland, sættes her en Kirke ved det Navn Æveltbod. 1698 den 21 Febr. Brændte Præstegaarden af med 42 Huse, og 1798 den 13 og 14 April fortærede Ilden Præstegaarden, Degneboligen, Klokkehuset og derforuden 139 Huse. Paa denne Byes Geest fortæner at merkes: 1) En tilforn her værende Korn-Vandmølle, nordvest fra Byen, med et Møllerhuus, som allerede over 100 Aar siden er afbrudt. 2) Den

tilforn omtalte Erfder-Skov og 3) den kongl. Skov Grewenhorst. Marsklandet ligger deels ved Eyderen og deels ved Sorgen. Ved Eyderen er 1) Haberkamp, tre Enlige mellem Østerkog og Erfdermarsk; indeholder 30 Dem. 3 S. 9 N og hører til Meyergaarden Palhorn. Diget er 78 N. 11 F. langt og vedligeholdes af hele Landskabet. 2 Erfder-Marsk, grændser til Syderstapeler Østerkog, (696) Haberberkamp og Bargerkog, udgiør 428 Dem. Og har et Eiderdige, som er 124 Noder langt. Her er en Sluse og en liden Broe paa Marskdammen over Slusevandet. Ved Sorgfloden ligger 1) Erfdes Deel af Sorgkogen, i alt 894 Dem. 3 S. hvorudi findes Eggersorth, et District Land i en Krumning af Floden, Langbes en Halvøe, Frands Petersens Huus og Jorder, hvoraf 3 Dem 1 S. 18 N. slet Jord høre til Stapelholm, og svare til den kongelige Casse aarlig 1 Rdlr. 15 Lskill 6 Penge i Kroner. Paa Huuspladsen har tilforn staaet den sakaldede Sorger, Skandse, hvori Gudstienesten vel blev forrettet af Præsten i Erfde, men som dog desuagtet hørte til Amtet Gottorp. 2) Nogle Kongelige Dominial-Stykker, nemlig a) Megger-Søen ved den østlige Side af Erfderdam, hvilken Herredsfogeden havde fire og qvit, til for omtrent 90 Aar siden. Nu er den tilvoxen og ey mere nyttig til Fiskerie, bruges til Høeavling og udgiør omtrent 23 Demather. Ersdebye pleyer at have den i Forpagtning og svarer aarlig for den, die Bucht, Darienwisch, Bierzigsus, og Krenckuhl tilsammen 24 Rdlr. b) Die Bucht, slet Land af omtrent 20 Demather, imod Bergenhusums Mark. C) Darienwisch, eller Herrenwisch, Halvparften af et Vænge Selveyerland paa 18 Dem. Bestaar af slet Mosejord. Wulff, som tilforn er omtalt, eyede Halvparten heraf, som nu er Kongens, den anden halve Deel tilhører private Folk. D) Vierzigsus, 1½ Saat Geestland imod Meggerdorf, blev kiøbt af Regieringen i Gottorp, for at giøre en Vey derover i Ditmarsken, som ikk kom i Stand. E) Krenckuhl, ligger uden for Diget ved Omledelsestrømmen, bestaaer af 4 Dem. Og er tilforn brugt af Sognefogden. F) Kleineckel er 5 a 6 Demath Moseland ved Mohrdammen, hvoraf aarlig svares 6 Rdlr. 16 Lskill. I Forpagtning. 3) Hohnerfærge ligger uden for Landsskabets ordentlige Grænser, nemlig ved den østre Side af Omledelsestrømmen ved Eyderen, og bestaaer i et Færgehuus og en stor Deel Jord, hvoraf det meste er frit for alle ordentlige Afgifter, men 71 Dem. Og noget Moseland staaer i Taxten og kaldes de privilegerede Sorger-Landerier. Saavel for dem, som for Færge-Retten betales aarlig til Kongen 24 Rdlr. 24 Lskill. Færgen og Jorderne staaer umiddelbar under Ober-Retten og (697) høre til Hohn Kirke. 3) Falkmohr, en stor vild Mose ved Sorgen og Omledelsestrømmen.

(I) I Tiele og paa Palhorn vare 1769 den 15 Aug. 380 Mennesker. Tielen ligger ved Eideren paa den høye Geest, bestaaer af 53 Huse. 33 Staven, 9 181/200 Plove og 581 Dem. 4 S. 24 R. 3 F. I gammel Tid var det det vigtigste Sted i Stapelholm og en Flekke; men da Ditmarsken 1500 ødelagde dette Sted, med Slottet Tieleborg, er Retten, som før var her, forflyttet til Syderstapel, hvorved og Landskabet kom under Amtmanden i Gottorp. Da var Eideren saa smal imellem Tielen og Tielenborg at man kunde kaste derover. I Tielen er endnu et Skydeselskab efter Skiven. Paa denne Byes Geest er intet at anmerke uden Skoven, som er meget ringe. Marsken ligger deels ved Eideren, deels ved Sorgen. Ved Eideren er:

1) Tielerkog imellem Tiele og Landet uden for Digerne. Denne Kog er den yngste i Landskabet og har en Sluse. 2) Tieler-Udendiges-Land, imellem Tielerkog og Omledelsestrømmen. Her ere nogle kongelige Godser, saasom Kohlhoff 19 Dem. 1 S. Kuhweide 1 Dem. 3 S. og Schweatertheil 7 D 5 S. hvilket alt sammen Byen har i Forpagtning og svarer derfor aarlig 54 Rdlr. 43 Lskill. Hvad Tielen har i Sorgkogen bliver regnet tuk Erfdes Andeel.

(m) Palhorn er en Meyergaard, hvortil foruden Gaardpladsen og hvad forhen ved Erfde er anført, hører følgende: Haberkamp, 160 Dem. Godt Marskland, 184 Dem. 3 S. 31 R. Moseland, 51 Dem. 5 S. 29 R. Geest og Pløye-Land, 83 Dem. 1 S. 29 R. almindelig Fællede oh 135 Demath. 5 S. 9 R. Tørvemose, altsaa tilsammen 626 D. 26 R hvoraf nu svares i aarlig Afgift 1022 Rdlr. hvorimod Kongen underholder Bygningen, tvende Sluser ec. og Landskabet alle Digerne og Dæmningen. Eiderdiget fra Palhorn, foruden Haberkamp er 611 R. 9 F. Palhorn var tilforn et adeligt (698) Gods og Indbyggerne i Borgen og Scheppern have som adelige Bønder hørt dertil; den sidste adelige Besidder skal have været en Ahlefeld og Godset omtrent 1550 kommet til Landets Herskab. At det har været befæstet med Volde og Graver paa den østre Side, og paa Marsksiden har kundet sættes under Vand, er endnu synligt. Bygningen paa den gamle Gaard skal og førend den afbrændte, have været meget anseelig.

(n) Endskiønt Borgen og Scheppern ere to Byer for sig selv, blive de dog, efterdi de kun ere smaae, regnede for én, og have kun én Bondefoged, én Kirke: Eedsoren, én Skole o.s.v. Til dem hører i alt 587 Dem. 1 S.- 16 N. 8 7/15 F. Land. Skydeselskabet er stiftet i forrige Aarhundrede. Da Palhorn kom til Landets Øvrighed, bleve Jorderne her Fæstegods, og kom omsider i Landtaxten. Indbyggerne have Tilladelse til at skiære deres Tørv i Palhorns Mose. Borgen har sit Navn af sin høye Beliggenhed, ligger ved Eideren, lige over for Delve og Schwinhusen i Ditmarsken, bestaaer af 24 Huse, 10 Staven, og 146 Mennesker og 4 337/400 Plove. Her boe endeel Skippere, og haves en Færge over Eideren. Paa Geesten ligger den tilforn omtalte Barger Skov. Marsken ligger alt sammen ved Eideren og bestaaer af den egentlige Barger Marsk deles i 1) Barger-Kog, mellem Borgen og Scheppern, er lav, har en Sluse og 2) DEN LIDEN Kog mellem Borgen og Scheppern, er lav, har én Sluse og tilhører for en Deel Indbyggerne udi Scheppern. De kongelige Dominial-Godser ere: a) Gifthoff uden for Diget, forpagtet af Borgen Bye for 8 Rdlr. 8 Lskill. Aarlig Afgift og b) Rethort bestaaende af 4 Saater, hvilken Borgen og har forpagtet for 11 Rdlr. aarlig.

(o) Scheppern, en liden Bye ved Eideren, bestaaer af 10 Huse, 8 Staven, 74 Mennesker og 3 11/16 Plove, og skal have sit Navn deraf at Scheppern det er Forvalteren over Palhorn Gods har boet her. Paa dens Geest er Scheppern-Skov, som tilforn er omtalt. Marsken ligger ved Eideren (699) imellem Byen og Palhorns Gods, har en Sluse, og bliver ved et Dige afskilt fra de til Palhorn liggende Jorder.

(699) Af Amtmændene over Gottorp Amt, under hvilke Stapelholm ogsaa har lagt, anføres af Hr. Bolten følgende, foruden de allerede ved Gottorp Amts Slutning anførte:

Bertram Sestede 1562.

Moritz Rantzou til 1570.

Dertlev von Ahlefeld, Landraad 1660.

Johan Henrich Kielman von Kielmanseck til Quernebek, Landraad 1665 – 1671.

Hans Adolph von Buchwald til Borstel og Grabov, Landraad 1671 – 1680.

Jasper von Buchwald til Muggesselde, Land- og Geheimeraad 1680 – 1684.

Conrad Greve af Reventlouw; Geheimeraad, Ridder af Elephanten ec. 1684.

E, C. Knuth, Etats- og Landraad 1684 – 1689.

Jasper von Buchwald, atter Amtmand fra 1689 til 1695.

Friderich Rantzov til Knoep, Pronstorff og Uhlenhorst, Landraad 1695 til 1703.

Christian Detlev von Berkentin til Dassow, Lütkenhoff, Puschendorff og Schmahlhagen, Geheimeraad, 1703 – 1709.

Detlev Brokdorff til Saxdorf, Conferentzraad 1709 – 1714.

Detlev Wibe, Geheimeraad 1714 – 1721.

Wilhelm Moritz von Busech, genannt Münch fra 1721.(700)

Til Stapelholm henregnes og den paa Landskabets Grund liggende Stad

Friderichstadt.

Beliggenhed. Denne smukke Stad, hvori alle Husene snorret ere opførte med al muelig Rethed og Ordentlighed, ligger imellem Eideren og Trenen, udgiør Grændseskiellet imellem Marsken og Geesten, og er ikke gammelt. Den Grund, som den er opbygget paa, har tilforn hedt Seebull, som sees af følgende gamle Vers eller Spaadom:

Wenn én Stadt up Seebüll steit,
Un de Haanh in de olde Koog kreyt,
Un de englische Trommel en de Wald sehleit,
So shal man fehn wo et in Stapelholm tho geith.

Ælde. Da mangfoldige Remonstranter i Aaret 1619 maatte forlade Holland, bleve de af Hertug FRIDERICH i Gottorp indbudne at søge sig et Opholdsted udi hans Lande, hvorpaa de den 27 Sept. e. a. fik et Privilegium. Først havde de lyst at boe ved Husum, hvor Raadet til Stadens ubodelige Skade ey vilde have dem: dernæst ved Meggersee, hvor Grunden var for maradsig, men endelig nedlode de sig her imellem Eideren og Trenen, hvor disse to Floder ved tre Sluser løbe sammen. De første Beboere vare: Westerwolde, Bellinckwold, Bkyham en Nærpaarørende af de store Hugo Grotius, Adam von der Wahl, von Muisbergen, Johan de Hahn, Wilhelm von der Have, von der Wedde, Florentius Simon, Pieter van Damm, conrad Vorstius, Grevinkov, Pieter Engelgraff og Johan Arnold, hvilke i Aaret 1621 begyndte at anlægge Staden, men fik kun to Bygninger færdige. 1622 blev Graven om Staden istandsat og 1625 Kirken opbyggt. I Privilegiet var fastsat at Stadens Territorium skulde være en Miil omkring i det ringeste; men de paafølgende Krigs-Uroligheder, (701) Vandstande og andre Tilfælde have foraarsaget, at Grændserne aldrig komme til den belovede Størrelse, men ere endnu meget indknebnede.

Privilegien. Staden har i Aarene 1640 og 1692 faaet herlige Privilegier, som af de følgende Konger ere stadfæstede, og tildeels bestaae i følgende, at Indbyggerne ere frie for al Indqvartering, siette og tiende Penges Afdrag, samt maa have frie Religions-Øvelse og Tilladelse at lade Staden befæste, antage Stads-Soldater, slaae Penge, oprette et Academie ec.

Historie. Den Sept. 1621 blev den første Sreen til den første Bygning lagt af Hr. Wedderkopps Søn, Anton, og ingen kort Tid bestod Byen allerede af 473 Huse, beboede af Remonstranter, Lutheraner, Catholiker, Mennoniter, Reformeerte, Qvækere og Jøder. Catholiker havde tilladelse at holde deres Gudstieneste i Stilhed, men tiltog sig snart for store Friheder, saa at de 1651 fik en streng hertugelig Befaling at holde sig inden sine gamle Grændser. 1624 lagde Jomfrue Catrine von Mörsbergen den første Steen til den remonstrantiske Kirke. 1625 tillod Republiken i Holland de landflygtige Remonstranter at komme hjem igien, hvilket og en stor Deel af dem gjorde, Staden til stor Skade. 1633 fik Staden sin egen Ret, som 1635 blev trykt paa Hollandsk.

Befestning. Omkring Staden er ingen Muur, men en dyb Grav, besat med Lindetrær, ligesom og de fleste Gader.

Luthersk Kirke. Lutheranerne holdt i Førstningen deres Gudstieneste i et lidet privat Huus, men da deres Tal formeeredes, overlod en remonstrantisk Enke dem sit Forhus, og Mennoniterne sit Baghuus til en Kirke. 1644 blev paa Hertugens Bekostning giort Begyndelse til en ret Kirkes Opbyggelse, hvoraf Menigheden skulde selv betale det indvendige. Alteret blev bragt fra Friderichsmarsch og Prædikestolen fra det (702) oversvømmede Lieth paa Nordstrand. 1649 blev Kirken indviet af Superintendenten Reinboth. 1672 maatte Kirken atter opbygges paa nye, da Remonstranterne igien overlod Lutheranerne sin Kirke til Brug, indtil deres egen blev færdig.

Præst. Præsten udi Coldenbüttel forrettede først Præste-Embedet her i Byen, men nogle Aar derefter fik den lutherske Menighed sin egen Præst, og strax derpaa endnu én med Navn af Compastor, som tillige, Ifølge sin Bestalling, forretter Rector-Embedet i den her værende latinske Skole; ligesom Cantoren ogsaa tillige er Organist og holder tydsk Regne- og Skrive-Skole. Menigheden har ingen Valg-Rettighed, men Præsterne indsættes umiddelbar af Kongen selv. Hovedpræsten har i aarlig vis Løn 200 Rdlr. og Compastoren 365 Mk. Desuden indsamles aarlig af Fattig-Forstanderne, som her kaldes Diaconi, en Gave af Menigheden, som paa hvers Part vist beløber sig til 200 Mark. Derimod faae de intet for Liigprædikener og for at følge Liig.

Folketal. I Aaret 1756 vare her 452 Familier, nemlig af Remonstranter 20, Mennoniter 38, Catholiker 14, Jøder 24 og Lutheraner 356, uberegnede de Fattige, og dem som sidde i Embeder; i alt omtrent 2000 Siele.

Kirke-Collegium. Her er ved den lutherske Menighed et eget Kirke-Collegium, bestaaende af 12 Bisiddere, som dømme i Ægteskabsager, og hvorfra appeleres til Ober-Consistorialretten. De øvrige Religioner have og hver sine Kirke-Oldermænd, som søge paa beste Maade at vedligeholde Fred og Rolighed iblant sine Underhavende.

Magistrat. Magistraten bestaaer af 6 Raadmænd og 2 Borgemestere, som i Førstningen alle sammen vare Remonstranter; men nu sidde i Raadet baade Mennoniter og Lutheraner, og Kong FRIDERICH IV. gjorde den Anordning at det skulde bestaae af 4 Lutheraner, 2 Remonstranter (703) og 2 Mennoniter. Tilforn bleve og Borgemesterne og Raadmændene aarlig afvexlede, efter Stads-Rettens Forskrift, men nu have de Embedet paa Livstid. Af Borgemesterne fører den ene Ordet fra 8 Jun. Til 8 December og den anden fra 8 Dec. Til 8 Jun. Naar en Borgemester dør, foreslaaes to af Raadet, hvoraf Kongen udvælger den ene, og ligeledes naar en Raadmand dør, foreslaaes to af Borgerskabet, hvoraf ligeledes den ene udnævnes af Kongen.

Deputerede. I Førstningen gik alting igiennem Raadets Hænder, men 1668 blev tillige anordnet et Collegium af 8 deputerede Borgere med Sæde og Stemme, som i sær ved Skatte-Paalæggelser beopagte Borgerskabets Beste.

Raadhuus. I det gamle Raadhuus holdtes den sidste Forsamling 1752 den 20 Febr. Da det, efterdi det var for lidet, blev bortsolgt, og et nyt igien opbyggt, til hvis Vedligeholdelse Kongen betaler de to tredje Dele. Rettens Tienner eller Nuntius, som han her kaldes, skulde egentlig beboe Raadhuset, men da Stads-Secretairen ingen frie Boepæl har ved sit Embede, leyer han gemeenlig Raadhuset til Beboelse af Nuntius.

Contributioner. Staden contribuerer af sin specielle Cassa af 25 Plove, maanedlig 50 Rdlr. til Krigscassen i Rendsborg. Ifølge den perpetuerlige Reces af 1634 blive af Stadens Indkomster først afdragne alle Bygnings- og Reparations-Omkostninger, derpaa 1797 Mark

Besoldningspenge, og det øvrige deles i tre Dele, hvoraf Kongen faaer to, og Staden den tredje.

Vaaben. Stadens Vaaben er det holsteensk-schauenborgiske NELLEBLAD oven over to Strømme.

Torve- og Markeds-Dage. Hver Fredag er her et temmelig Torv. De tvende aarlige Markeder, som her skulde holdes Fredagen efter Cantate, og 12 Dage for Michels Dag ere ey i langsommelig Tid besøgte. Det tønningske (703) og eiderstedske Maal og Vegt er her i Brug, dog bruges og meget den amsterdamske Alen.

Fra Contribution er ingen Indbyggere frie, uden de, som alene leve af deres offentlige Betieninger, de Geistlige, Rettens og Stadens Betientere, Doctores og Advocater. Dog maae endogsaa disse contribuere af deres iboende Huse. Af Borgerskabet er ingen frie fra Stads-Betieninger, dog ere Magistraten og de Deputerede fritagne for ringe Embeder, og kunde ey nødes til at blive Curatores eller Tutores for nogen imod deres Villie.

Aarlig, paa en dertil bestemt Dag, efter sees Skatteregistreret, da efter de fleste Stemmer, Borgerne blive forhøvede og nedsatte, samt de nye Borgere efter Husenes Be sigtelse indførte i Stadens Bog. Desuden maae Leyereren af et Huus maanedlig betale 2, 3 á 4 Lskill. Som anvendes til Vægter- Løn og Lygternes Vedligeholdelse, som om Aftenen brænde paa Gaden.

Stadens Indkomster. Landsherren faaer, som før er sagt, to tredje Dele af Stadens Indkomster, og Staden en tredje Deel. Disse Indkomster bestaae af Forpagtnings-Stykker, Martiniskat og Borgertolden. Forpagtnings-Stykkerne ere følgende: Færgen over Eidern, Færgen over Tønningen, Græsningen i Staden, Oster-Spätting, Norderdelen, Vester-Spätting, Barakevängen, Fuglestangvängen, Pellmølles Digehuus, et Huus ved Holmerport, et Huus ved Veyerboden, Veyerboden og Slagterboden. Til denne Summa høre og alle udi Rettergang forekommende Sportler, Grundskatten af alle uafløste Arvedele, og den hundrede Penge af Kiøbs- og alle Penge-Breve, samt Forseglinger. Landsherren alene har Qvægtolden, alle Dispensations-Penge, og af Stadens specielle Casse aarlig 50 Rdlr. Nu udskrives ikkun 4 Skatter om Aaret, men for omtrent 30 Aar (705) siden vare sex neppe nok til Udgifternes Bestridelse og Geldens Afbetaling.

Betientere. Stadens offentlige Betientere ere 1) en Process-Schout, som efter Hololandsk Maade forretter Fiscalens Embede, og har Opsigt over Delinqventerne. 2) en ttens-Tiener kaldet Nuntius, som tillige er Stevningsmand. 3) To Liigbedere, én for den Lutherske, en anden for alle de øvrige Menigheder, som ikke have nogen vis Løn. 4) Lombard-Forvalteren. 5) Udsikeren ved Bohlbænken. 6) Udraaberen. 7) Modtageren af de Penge, som maanedlig svares af Husene, med 50 Mark Løn. 8) Gaderenseren, som ugentlig to gange borttager alle Ureenligheder af Gaderne og Husene, og faaer derfor aarlig af vedkommende 400 Mark, dog vedligeholdes de brolagte Gader og Veye af den almindelige Casse.

Fattigvæsen. De Fattige underholdes deals af hver Religion for sig selv, deals af den almindelige Stadens Fattig-Casse. Til de førstes Underholdning haver hver Menighed sin Fattigforstander, Collecter og Capitaler. Lutheranerne maae aflegge Regnskab for Kirke-Collegier, og de andre Religioner for deres Kirke-Oldermænd.

Den almindelige Fattig-Casse staaer under Raadets Opsigt, som aarlig udvælger en Lutheraner, en Remonstrant og en Mennonit til Collectanter. Disse maa paa alle høye Festdage gaae Dør fra Dør hele Staden igiennem, indsamle hvad som bliver givet de Fattige

og føre det til Regnskab. Men Uddelingen besørges alene af Magistraten, hos hvilken de Fattige, hver Onsdag, som er Politidag, maa melde sig hvis de ville have noget. Raadet bestemmer da naar Uddeelingen skal skee, og af hvor meget; det meste faae gamle og syge Folk. De fleste Fattige ere Lutheraner, efterdi de andre Religionsforvandte forpleye deres Fattige af deres egen Casse, og Tienestefolkene for det meste ere Lutherske. (706)

Fattighuse og store Stiftelser findes ey her. Vel ere her adskillige Stiftelser til hver Kirke alene, men de udgiøre ikke nogen stor Sum og bestaaer desuden i Capitaler. Den almindelige Fattigkasse har og tilforn havt endeel Capitaler, som ere udtagne og anvendte paa beste Maade. Herimod tilstod Kong FRIDERICH V. Staden Frihed at oprette et privilegeret Lombardhuus; Staden nedlagde Capitalen hertil, og Overskuddet anvendes til de fattiges Beste.

Stiftelser. Af nyere Stiftelser fortienier imidlertid følgende at anføres 1) Johannes Tedens, en Posamentmagersvend her af Byen, som blev Hollandsk Generalgouverneur i Indien, og døde ved 1750, forærede den lutherske Kirke 2000 Rigsdaler. 2) Hr. Friderich Eicklef forærede den lutherske Kirke og de Fattige af samme Menighed 3000 Rigsdaler, hvoraf Renten aarlig betales af det kongelige Rentekammer. 3) Peter Jost Colvard en Remonstrant, forærede til den lutherske Fattigkasse 500 Rdlr. og til Remonstranternes Diaconie en anselig Capital, hvoriblant et Huus i Byen og en Gaards Land i Eiderstedt. 4) Peter Andreff, forærede den almindelige Fattig-Casse 1500 Mark contant. Desuden findes nogle smaa Fattigvaaninger som høre til de Remonstranters og Mennoniters Diaconie.

Den remonstrantiske Præst, som kaldes Dominus, faaer endnu aarlig 600 Mark af Raadets Beholdningspenge til sin Underholdning. Oprindelsen hertil er denne: Det hele Raad bestod først af Remonstranter, som af Mangel paa anden Besoldning tilstode deres Præst de Penge som Landsherren af Landtes Casse havde tillagt dem, nemlig 600 Mark. Endskiønt hernu ere baade Lutheraner og Mennoiter i Raadet, har dog altid den remonstrantiske Præst faaet disse Penge.

Handel. De første Indvaanere af Staden vare rige oh altsaa i Stand til at bringe baade Handel og Skibsfart i Flor. Kongen af Spanien (707) skikkede Qvirinus Jansen til Friderichstad, for at undertegne de Skibes Passer, som skulde gaae til Spanien. Hertugen sendte 1622 Cornelius Vink til Algier for at udvirke en frie ubehindret Seilads for denne Stad; ja for bekiendte, Gesandtskab til Persien. Skiønt nu dette slog Feil, og Staden ved de efterfølgende Hændelser mistede en stor Deel af sin Rigdom og Floer, maa man dog tilstaae, at baade Handel og Søefart endnu her florerer, og kortelig, at Friderichstad er en af de faa Steder, som dagligen ikke forværre, men forbedrer sig.

Berømte Mænd. Af de berømmelige Mænd som have boet her i Staden, fotiene, foruden de første remonstrantiske Lærde, fornemmelig at anmærkes de tre følgende:

Gysbert Joachims von Ruytenbeck, Borgemester fra 1631 til 1635. Han udmærker sig fornemmelig i den saa kaldede brandenborger Tid, thi han havde studeret tilligemed Churfyrsten af Brandenburg og kunde udrette meget hos denne fortræffelige Herre. De i Landet omstreifende Polakker slog han med det bevæbnede Borgerskab, det udi Stapelholm af dem røvede Qvæg tog han igien fra dem og gav det tilbage til dets Eyermand.

Den berømte Maler Ovens, af hvis Arbeide endnu meget beundres i Gottorp og Tønningen, flyttede fra Husum hertil og døde her.

Hans fortræffeligste Verk er en Christi Begravelse paa en Altertavle. Af den berømte Olearius kaldes han sine Tiders Apelles, og excellerede fornemmelig i Historier og Natstykker. Om hans Levnet haves ellers ingen Efterretninger.

Den bekiendte Avanturier Johan Joachim Straus, som i Amsterdam lod sine besynderlige Reiser i Moschau, Persien ec. aftrykke in Folio paa Tydsk og Hollandsk, døde ogsaa her i Staden.

Indbyggerne overalt ere høflige imod alle, legge sig meget efter (708) Handdelen og søge Dag fra Dag at forberede deres lykkelige Stad, hvori saa mange Secters fornuftige Geistlige endnu aldrig have foraarsaget nogen Ueenighed. Havedyrkning drives her sterkt, og Grev Danneskolds Hotel er Staden til en stor Zirats. I Egnen heromkring findes Rav, men kun lidet, imod de eiderstedtske Grændser.

Det Syttende Capitel

Om det slesvigske Domcapitels Amt.

Oprindelse. Dette Amt har sin Oprindelse af det gamle slesvigske Biskopsdom paa følgende Maade: Efter Hertug ADOLPHS Død 1586, som af Domherrerne efter Hertug FRIDERICH var udvalgt til Stiftets Administrator, opkom imellem det kongelige og fyrstelige Huus en Tvistlighed om Bispedømmet. Under denne Trette lod Kong FRIDERICH II Bispedømmet forestaa ved sin Statholder og Amtmanden i Schwabstedt, indtil Prinds ULRICH blev Biskop i Slesvig. Efter hans Død i Aaret 1624 opkomme atter endeel Stridigheder herom, som endelig i den kiøbenhavnske Fred af 12 Maji 1658 saaleds bleve afgjorte at Hertug FRIDERICH skulde have hele Amtet Schwabstedt, samt halvparten af Domcapitlet, Domkirken og de dertil hørende i Slesvig og Lollfus liggende Huse og Grunde. Ifølge heraf ophørte 1660 Domherrenes geistlige Værdighed ved denne Kirke og derpaa blev Capitlet delet imellem Kongen og Hertugen, saa at hver fik fire Præbender. Den kongelige Andeel bestod af det før værende første District, eller Fogderierne Ulsnis, Berend og Stedesand. Til den fyrstelige Deel henhørte det før værende andet District, samt Domkirken og dens District, indeholdende i alt Fogderierne Gammelbygaard, Lysabbel, Langenhorn, Coxbull, Hacksted, Cosel, Grødersbye og Strøegodset. Men da Kong FRIDERICH IV. i aaret 1714 tog hele Hertugdømmet i Besiddelse, fik han den fyrstelige (710) Deel af Domcapitlet under Kronen,

som det endnu tilhører. Ved Placat af 1 Nov 1777 blev dette Amt reent ophævet, og Godset henlagt til de Amter, inden hvis Grændser det befinder sig.

Øvrighed. Domcapitelets Godser og Byer laa meget afspredte iblant andre Amter og Byer og i adskillige Sogner. Imidlertid bleve de dog samtlig forestaaende af en Domcapitels Amtmand, som paa det sidste var tillige Amtmand i Hüttens Amt: en Dom-Inspector eller Amtsforvalter, samt adskillige Capittel- Stift- og Ride-Fogeder.

Kirker. Paa Domcapittelets Grund laa følgende 6 Kirker 1) Den slesvigske Domkirke, hvorom tales i Slesvigs Beskrivelse. 2) Cosel, som havde sin egen Stiftsfoged. 3) Ulsnis. 4) Nübull. 5) Rabenkirchen og 6) Arnis. Ved disse 6 Kirker udøvede Capittelet i Kongens Navn Patronat-Retten; Men ved Domkirken i Slesvig bleve ved Vacance af Archidiaconatet og Diaconatet, og ved Rabenkirchen og Arnis ved Vacance af Sognepræst de af Stedets Visitatores forestaaende og allerhøyst confirmerede Candidater af Menigheden, ved Valg, udvalgte, men ved de øvrige indsatte umiddelbar af Kongen selv.

Disricter. Amtet deelede i 3 Districter, nemlig det første og andet Domcapitels District og Domkrike-Districtet.

A. Det første Domcapitels District.

Første District. hvori Amtmanden alene forestod Justicen indtil Ting og Ret, indeholdt følgende 3 Fogderier, hvoraf det første og sidste havde en Domcapitels-Foged og det mellemste en Ridefoged:

1) Ulsnis, i Schlies-Herred i Angeln. Dertil hører Sognet Ulsnis-Sogn (a). Ulsnis 12 Gaarde 3 Huse. Rius 6 G 5 Huse (711). Glaterich 1 Huus. Kiusveg 1 H. Hestofft 8 G. 3 H. Boeg 1 H. Steinfeldt 12 G. 3 H. Mohr 1 H. Freeberg 1 Huus. Høckmoss 1 H. Brevelholtz 1 H. Mohr 1 H. Freeberg 1 Huus. Høckmoss 1 H. Brevelholtz 1 H. Adsayunt 1 H. Langholtz 1 H. Schemedelund 2 H. Wackerade 6 H. Kirchenholtz 8 H. Gunnebuy 5 G. 12 H. Hasselmølle.

2) Fogederiet Berend i Struxdorffherred har sit Navn af en Bye i Nübbel Sogn (b). Nubbel. Brechling. Bernd. Neu-Bernd. Nubellund 1 Huus. Biscoffsrecht 1 Huus. Hinckelhøft 1 Huus. Kattenhund 1 Huus. Hoheluft i Huus.

3) Fogderiet Stedesand i Karrherred, Tønden Amt. Herredsfogden i Karr var her tillige Domcapitels-Foged. (713)

(a) Kirken er 1388 indviet til St. Willehadus, hvis Billede sees i dens Segl. Den er indevendig prydet med alle danske Kongers Portraiter fra Dan til Kong CHRISTIAN VII. samt nogle Malerier om Christi Fødsel, Opstandelse og Himmelfart, tilligemed de Dødes Opstandelse og alle Apostlerne. Alteret er forfærdiget 1723 og foræret hertil af Capittelsfogeden Jörgen Thiessen. Orgelværket er giot 1748. Af Klokkerne er den ene støbt 1570 og den anden 1766. I Kirken ere to Stole, en for Kongen med Indskrift: Pietate & Justitia 1673 C. 5. og den anden for Hertugen af Glyksborg, som Eyerne af Landgodset Lindau. I forrige Tider var denne Kirke den eneste Kongelige i hele Ostangeln, og laa derfor under det rendsborgske Consistorium. Præsterne hertil, saavidt vides, have været 1) Henrik Bock en Adelsmand 1550. 2) Thorkillus Thomæus fra 1590 til 1599 da han blev Præst i Øversee efter sin Fader. I hans Tid kom den meste Jord fra Pastoratet. 3) Laurentius Thielsen fra 1599 til 1627. 3) Matthias Selmer fra 1627 døde 1672, 28 Apr. 4) M. Alexander Zesche fra 1673 døde 1715

den 20 Junii. 5) Johan Detlev Brechling fra 1716 til 1721 da han kom til Snøde og Stoense paa Langeland. 6) August Esmarck fra 1721, døde 1765 den 18 Maji. 7) Johan Joachim Clasen fra 1763 da han blev sin Formand adjunderet. I Sognet ere 3 Skoler, den ene for Ulsnis, Hestofft og Kirchenholtz, den anden for Steinfeld, Kius og Wackerade, og den tredje i Gunnebuy. I Steinfeldt er en Gaard, som hører til Gottorp Amt, $\frac{1}{4}$ Gaard Kirkeland og en privilegeret Gaard, som hører til Gottorp Amt, $\frac{1}{4}$ Gaards Kirkeland og en privilegeret Gaard, som tilforn, har tilhørt Capitelets Syndicus D. Soltau og efter ham en Major Ahlefeld som er begravet i Kirken. Af Wackerade hører 1 Huus ti Gottorp Amt. I Kirchenholtz har tilforn været et nu bortsolgt Huus for Præsteenker. (712) Sunnebuy tilhører Hertugen af Glyksborg og havde tilforn 10 Gaarde, hvoraf de 5 ere lagde til Dänisch Lindau. Ved Møllebekken sees Rudera af Herregaarden Hessel, som blev nedlagt, hvoraf Møllen og Kius ere komne. I Sognet ere adskillige Damme, besatte med Karudser, som dog ey fiskes af nogen. Eller er Fangsten udi Slien meget god, og Skoven fortreffelig, med derimod ingen Tørvemose. Sognet skal have sit Navn af en Mængde Ulve som før have været her. Her er kun én Præst.

(b) Annex til Tolk i Struxdorffherred. Domcapitlet udøvede her Jus Patronatus, ligesom og Kirken i gamle Tider skal have været et under Domkirken staaende Capell, havde dog ved Reformationen sin egen Præst, og blev først 1712 combineret med Tolk. I Bischoffsrecht har Biskoppen i Slesvig tilforn havt en Gaard, hvoraf endnu sees Rudera. I dette Sogn, bag Berend, og sønden for Langesøe har lagt Klosteret Guldthom (aurea insula), stiftet 1192 af Biskop Waldemar, med stod kun ved Magt i 18 Aar, da Kong WALDEMAR II. efter Biskop Nicolai Raad og Pave Innocentii III. Tilladelse forflyttede Munkene herfra til Rye. 1312 har Hertug ERICH fukdkommen tilstaaet Bispedømmet Slesvig Guldholms forhen tilhørende Godser, hvilket 1465 blev stadfæstet af Kong CHRISTIAN I. 1312 var Curia Guldthom endnu til og blev beboet af Biskoppens Folk, som tillige bortforpagtede Fiskeriet i Langesøe. Klosteret havde to Annex-Kirker, Nybel og Tolk, hvor Munkene holdt Gudstieneste, i den Henseende var der en Dæmning imellem Klosteret og Tolk, som endnu kaldes Præstebro. (713)

B. Det andet Domcapitels Distrit.

Hvori Dom-Inspectoren udøvede alle Amtmandens Forretninger, havde 6 Fogderier og 4 Stiftsfogeder, nemlig:

- 1.) Gammelbuygaard, har sit Navn af et Sted udi Sørup Sogn, Nieherred.
- 2.) Lysabbel, har sit Navn af Lysabbel i Sønderborg Amt, og stod under én Foged med Gammelbuygaard.
- 3.) Langenhorn i Landskabet Bredsted.
- 4.) Coxbüll, havde en Foged med Langenhorn og kaldes saa af en Bye i Jordel Sogn, Flensborg Amt.
- 5.) Hacksted, har sit Navn af Hacksted i Wiesherred, som tilforn var en Herregaard, der 2468 blev skiødet til Claus Ahlefeld Godskes Søn. 1476 solgte Frue Mette Sehested til Buckhagen Capitelet denne Gard.
- 6.) Cosel, nordvest for Eckernførde. Hertil hørte Forværk

Cosel Sogn (c). Cosel 12 P. Wesebuy 2 Pl. Fleckebuy 3 G. Gøthebuy 8 G. Holm 4 G. Hummelsted 12 G. Det Kongl. (714) Forværk Ziegelhoff med de dertil hørende Huse. (Disse fem steder høre til Amtet Hütten og de følgende til de Districter). Møhlhorsst (715) Dürwade 3 Gaarde. Eschelsmark. Bohnert 12 Gaarde. Ornum. Ornum-Mølle. Missunde 10 G. I alt 66 Plove eller Gaarde.

C. Domkirke-Districtet.

Hvori Dom-Inspectoren udøvede de samme Rettigheder, som i det fornævnte andet District. Hertil henhørte:

1.) Domkirken i Slesvig, med sine tre Præster, hvorom tilforn er talt i Staden Slesvigs Beskrivelse.

2.) Domkirkefogderiet Grødersbuy ved Slien. Hertil hørte: Rabenkirchen Sogn (d). Vigeluik. Store Grødersbye. Lille Grødersbye. Ravnkier eller Rabenkirchen. Nye-Mølle. (716)

3.) Den lille Øe Arnis. Denne Øe ligger i Slien, 3 Mile fra Slesvig og har Kirke og Præst for sig selv. Tilforn var den reent bevoxet med Skov, men blev ved denne Leylighed beboet: Da Beboerne af Flekken Cappel ved 1667 bleve af Roestes Eyere plagede med mange haarde Paalæg, besluttede endeel Familier at forlade Byen, hvorpaa de af Hertug CHRISTIAN ALBRECHT begierede et Stedne Privilegier, hvoriblant ogsaa dette, at de skulle være frie for Enroullering. Paa Øens nordre Side er en Broe over Slien hen til det faste Land. Her vare i Aaret 1769 67 Huse, som vare bygte i to Rader langs igiennem Øen. Indvaanerne nære sig med Søefart og Fiskerie i Slien. Foranførte Aar havde de 18 Jagter, hvormed d handlede paa Kiøbenhavn, Lybek, Rostok og Königsberg. Nu ere er over 74 Huse og omtrent 100 Familier.

4) De Ulsnisser Plove ved Sloen, som ligger i Sognene Brodersbye, Taarsted, Syder- og Norderbrarup.

5). Nogle Plove i Fogderierne Gammelbuygaard og Koxbüll.

6) 9 $\frac{3}{4}$ Vicarie Plove i samme Fogderier og Ulsnisser Plovene, hvoraf Præsterne og Degnen til Domkirken nyde alle Afgifterne, Contributionen alene undtagen.

Ved Patent af 1 Nov. 1777 bleve alle 330 Domcapitels Plove combinerede med de Amter eller Landskabe, hvorudi de laae, og saaledes uddeelte at til

Gottorp Amt kom, foruden Øen Arnis, Domkirken, samt de dens Grund liggende Huse og Teglgaarden	148 Pl.
Flensborg Amt	68 $\frac{1}{4}$ Pl.
Landskabet Bredsted	29 $\frac{1}{2}$ Pl
Tøndern Amt, Schlaflunder Mølle og	44 Pl.
Hadersleb Amt	1 Pl.
Sønderborg Amt	12 Pl.
Apenrade Amt	1 Pl.
Hüttens Amt	14 Pl.
Hohn-Herred	3 Pl.
Og Husum Amt	9 $\frac{1}{4}$ Pl.

Hvilket og nu paa sine Steder findes anført.

(c) Her var den 15 Aug. 1769 i Fogderiet Cosel 253, af Hüttens Amt 592 og af de adelige Districter 334, altsaa i alt 1179 Mennesker. Navnet skrives i gamle Documenter Cosleven og Kosleben. Saaledes findes at Otto Walstorp til Süderbuy 1465 die Cæciliæ solgte Slesvig Domcapitel sit Gods udi Kiel (en nu ødelagt Landsbye) Wesebue og Cosleve for 1900 Mark, hvorpaa Skiødet er dateret 1466 Torsdagen efter Hellig Tre Kongers Dag, og Hertug FRIDERICHS Confirmation 1520. I Aaret 1476 blev gjort et Forliig mellem Domherrerne i Slesvig om Grændserne imellem Kosleben og Kiel. Kirken er uden Tvivl bygt i det trettende Aarhundrede. Af Præsterne vides: 1) Herr Hinrich Becker Kirchherr zu Kosleve (714) 1464. 2) Hr. Benedictus til 1572. 3.) Peter Bagelmann til 1583. 4) Jacob Saxo til 1586, da han kom til Husum. 5) Theodor Textor til 1589. 6) Direck Johanusen døde 1592. 7) Anton von Aacken døde 1637. 8) Benedictus Martini til 1645 da han blev Archidiaconus i Slesvig. 9) Benedictus Flor døde 1683. 10) Laurentius Fabricius døde 1715. 11) Johan Wilhelm Olter til 1720, da han kom til Friderichstad. 12) Joh. Valentin Bucer døde 1751. 13) Georg Burchardi adjungeret fra 1746. I Kirken ligger en Sehested begravet, og i et muret Begravelse som hører til Eshelsmark, nogle Rantzover, hvoriblant Henrik Rantzov, over hvilken Henning Conradinus (Epigr. Hist. Lib. P. 82) har skrevet et Epitaphium som begynder saaledes:

Qua vada sevolsis stagnant Missundica ripis,
Coslebics tectum corpus in æde cubat.

I Cosel Bye stod tilforn en Vandmølle, som i den keiserlige Krig 1629 blev ruineret, og ey siden er opbyggt. I de paa Markerne værende Søer, Bültsee, Collsee, den halve Langsee og Wesebuyersøe fiskes adskillige Arter Fisk, og fornemmelig de saa bekiendte Coseler-Krebs. I aarlig Leye svares af disse Søer til Amtstuen 47 Rdlr. Præsten har fra meget gamle Tider en halv Plov-Land, hvoraf skulde svares 3 Heitschessel Rug aarlig, hvorfra han dog bestandig bliver befriet. Kirken er indviet til Sanct Laurentius, hvis Billede sees i dens Segl. Paa Gøthebuyer Mark, strax ved Fleckebuy, ere adskillige hedenske Grav- og Offerhøye, hvoriblant én usædvanlig stor, og omsat med tre Rader Kampestene, hvoraf dog nu de fleste ere bortførte og anvendte til andet Brug. Her findes og endnu store og anseelige Rudera af den berømte Muur Dannevirkes østlige Deel, kaldet Østerwall. Den begynder ved Søen, ikke langt fra Fleckebuy, gaar forbi Homer Mølle, Dürwade, Kochendorff og Schnaap Mølle indtil (715) Winbyer Noer i en lige Linie. Den er opført af Jord, temmelig høy og 2120 Roder lang. Paa Sunderbye, Bohnert og Missunde Mark er en stor Mængde hedenske Altere og Gravhøye, og den største Sieldenhed i dette Land, nemlig det saa kaldede Capel zum finstern Stern, hvoraf paa Buborg-Høy endnu sees Rudera. Just paa dette Sted er Kong Erik Plogpenning dræbt af Lave Gudmandsen efter sin Broder Kong Abels Befaling, og da dette skeede St. Laurentii Dag, menes Kirken derfor at være denne Helgen tilegnet. Da foromtalte Capel blev nedbrudt, ere Stenene brugt til Nisebuy Kirke. Endnu i det fiortende Seculo nævnes Cosleff som et Capel og Niesebuy som en Kirke, dog begge sub præpositura majori. Tæt ved foromtalte Capel sees endnu Rudera af et med dobbelte Mure og Grave befæstet kongelig Lystslot, som endnu fører Navn af Königsburg.

(d) 1403 nævnes Johannes de Heyda Rector parochialis Ecclef. Ravenkier. Grødersbye har tilforn været Fæstning, som sees af et Diplom dat. 1406, hvorpaa findes disse Ord; ”Um then faste Gardh oc by Grødersby met Møllen oc Kirkelæn oc al thes tilliggelse, Pauerut oc thes tilliggelse,” (716) Eghenæs oc Fowlekær oc Døldorp met thes tilliggelse, hvilke gaarde oc gotz ”the Pugwischer have saalt Dr. Margrete.”

Det Attende Capitel

Om de inden Hertugdommet Slesvigs Grændser beliggende, saa kaldede, adelige Districter.

Under dette Navn indbefattes fiorten Kirkesogne, hvoraf Frøkenklosteret ved Slesvig har Jus Patronatus til det eene, og visse adelige Gaarde til de øvrige tretten. I visse Maader kan og hertil regnes Tandslet- Adserballig- Atzbüll- og Gravenstein- Sogner, som høre til Hertugen af Augustenborgs District, samt Düppel. Som ligger under Grevskabet Reventlou. De egentlige adelige Districter ere følgende:

I. Landskabet Dänisch-Wald,

Danisch-Wald. Liggende imellem Ekkernføhrdes og Kiels Havne, **Grændser.** og omgrændset paa vestre Side af Borbye- og Sehestedt-Sogne, paa nordre og østre Side af Østersøen, men paa søndre Side af Levens-Aaen og Eyderen, hvilke Floder, tillige med det Landskiel, som fra Flemhude-Søe er draget til Levens-Aaen, paa denne Side skiller Hertugdommet Slesvig fra Hertugdommet Holsteen.

Størrelse. Fra Østen til Vesten er dette Land i sin Længde 2½ Miil, og fra Sønden til Norden i Bredden 1½ Miil. At Landet allerede i meget lang Tid maa have lagt under den danske Krone, sees af Navnet, hvis Alder man dog ey tilstrekkelig er underrettet om. **Sprog.** Ikke destomindre tales her ey andet end Plattysk. Sit (719) **Navn** har Landskabet ellers uden Tvivl faaet deraf, at det i de ældste Tider for det meste har været begroet med Skov, der dog nu næsten gandske er afhugget, og Jorden i den Sted anvendt til Korn-Avl. 1332 pantsatte Kong Christopher II Greverne Dänischwald og otte nærliggende Sogne. Biskop Johan Bockholt gav Canikerne i Slesvig, Bispetiende af Slubbenhagen, Gettorp, Iellembeke (nu Krusendorff), Seestede, Hutten, Croppe og Haddebuy, med Skovene Romessoe og Rudtorp, Ossenketibüll. Berndorp, Husebue ec.

Grund. Grunden er feed og frugtbar, og Beliggenheden i Almindelighed meget angenem, da hele Landskabet ingen Mangel har paa Bekke og rindende Vande. Fæstningen Friderichsort undtagen, hører hele Landskabet til adelige Godser.

Fæstningen Friderichsort.

Denne liden Fæstning ligger ved Kieler Fiord, omtrent én Miil fra Kiel. Kong CHRISTIAN IV. lod den 1637 anlegge under Navn af Christianspriis, men 1648 igien sleife, samt de dertil liggende Godser, Knope, Bulke, Seekamp og Holtenau sælge, af hvilke Friderich Buchwald kiøbte det eene for 35000 Rdlr. da andre bleve kiøbte af den rantzovske Familie. **Historie.** **Dobbelt Navn.** Alle disse Penge bleve betalte til Rigetsraad Hr. Axel Urup, som anvendte dem til Kiøbenhavns Fortification. Kong FRIDERICH III. lod 1663 denne Fæstning paa nye

opbygge og kalde FRIDERICH, men heed han CHRISTIAN blev dette Sted kaldet med sit ældste Navn; Nu derimod skal navnet Friderichsort alene bruges i Skrift og Tale. Den har været Aarsag til mange Uenigheder og Uroligheder imellem det kongelige og hertugelige holsteen-gottorpske Huus. (719)

Bygninger. Bygningerne bestaae for det meste af Kirken, Provianthuset, Commendantens Bolig, Barakker for Besætningen og nogle Marketenterhuse. **Kirke.** I det Geistlige henhører Kirken, som kun har én Præst, til Provstiet Gottorp.

Foruden denne Fæstning indeholder Landskabet Dänischwald Gaard endnu følgende tre Sogne:

- 1) Dänischenhagen Sogn (a) Bülch Gaard. Grünewald Gaard. Kaltenhof Gaard. Knoop Gaard. Neuenhof Gaard med Hollænderiegaarden Birckmohr. Sehekamp Gaard.
- 2) Krusendorff Sogn (b). Nørgaard. Crusendorf. Surendorf. Halvparten af Stubbendorf. Nienhof. Borghorst, hver med en Landsbye.
- 3.) Gettorff Sogn (c) Gettorff. Königsföhrde. Revenstorff. Neudorf. Blickstedt. Alt-Wittenbeck. Neu-Wittenbeck (720) Tuttendorff. Schinkel. Ostorff. En Deel af Stubbendorff. Bornstein. Lindhost. Felm. Vandmøllerne i Revenstorff, Wittenbeck, Lindhost, Felm, paa Gaarden Warlberg, og ved Gaardene Lindau, Borghorst og Schinkel. Veyrmøllerne udi Schinkel og Bornstein. Königsföhrde Gaard ved Hollænderie-Gaarden Gettorff. Lindau Gaard. Hütten eller Wolfshagen Gaard. Warlberg Gaard. Borghorst Gaard med Hollænderiegaardene Berensbrok og Rotenstein. Schinkel Gaard. Aschau Gaard.

(a) Kaldet tilforn Slabbenhagen. 1403 nævnes Hermannus Rector Ecclesie in Slabbenhag.

(b) Jus Patronatus til denne Kirke tilhører det adelige Gods Nør. Som ligger her til Sognet, efterdi dets Eyere Geheime-Conferentzraad Jochim Brokdorff 1737 af sine egne Midler lod bygge en nye Kirke. Den gamle laae uden for byen ved Havdet, i Nærheden af Byen Illebek, og var indviet til St. Cathrine. Børnene bleve døbt med Vand af Illebek, hvilket man troede gjorde dem haardføre og gamle. Ekernföhrde Skippere havde stor Troe til St. Cathrine og betænkte Kirken og Præsten med rige Gaver. Nu fører Kirken Navn af den Hellig Trefoldighed, til hvilken den 1737 tredje Advents Søndag blev indviet. Geheimeraad Brokdorff med Frue ere her begravede, og have skienket Kirken en Capital, for at ingen anden skal begraves hos dem, hvorover Præsten skal have Opsyn,

(c) Denne Kirke har to Præster, som beskikkes af Eyerne til Dentschlindov og (721) Königsföhrde. Den har i gamle Dage heedt St. Georgii Kirke, som sees baade af denne Helgens Bilede, hvilket endnu staaer i Seglet, som og af hans Billedstytte, hvilken, skjønt ilde tilredt, dog endnu sees i Kirken, der er forsynet med en Steen-Korshvælving, og et temmelig anseeligt Taarn. Jorgrunden er maadelig, bærer Boghvede, Rug og Havre; paa nogle Steder ere Tørvemoser, men ingen ferske Søer. Paa Markerne findes endnu adskillige Rudera af hedenske Grav- og Offersteder. Af de i Sognet liggende Byer henhører Bornstein til Altenhof-Gaard i Ekernföhrde Sogn; Felm til Kaltenhof i Dänischhagen Sogn og Lindhøst til Nør.Gaard udi Crusendorf Sogn.

II. Sehested Sogn (d)

Sehested Sogn ligger imellem Borbye- Gottorff- og Bünstorff- Sogne; Dets Grændser ere mod Sønden Eyderen, mod Vesten og Norden den store Wittensee. Sehested Hovedgaard. Sehested Bye. Hartzhof Gaard. Hohenlied Gaard. (722)

(d) Til dette Sogn har Eyderen af det adelige Gods Sehested Jus Patronatus og Vocandi. 1403 nævnes Marquardus Rector Ecclesie Sestede.

III Landskabet Schwansen.

Landskabet Schwansens Grændser. Størrelse. Frugtbarhed. Ligger imellem Østersøen, Staden Ekernföhrde, Cosel Sogn udi Domcapitels Districtet og Slien. Fra Sydvest til Nordost er det 2½ Miil langt, og fra Nordvest til Sydost 1 til 1½ Miil bredt. Egnen er overmaade smuk, frugtbar og folkeriig, igiennemskaaret med mange angennemme Bække. Kongen har her ingen Byer, men hele Landet tilhører alene de adelige Godser, efter at Hertug CHRISTIAN ALBRECHT i Aaret 1689 forærede Ellenberg og Loitmarc til sin Geheimeraad Joachim von Ahlefeld, som siden blev kongelig Vice-Statholder. 1260 pantsatte Dronning Mechtilde Swansio med meget mere til Hertugen for 8000 Mark Sølv. 1295 fik Biskop Bondo i Selsvig Svansø for Stedet, hvor Gottorp nu staaer. 1406 bygte Kong Erik her udi Landskabet et Slot, som han lod kalde Konningsberg. Hertil regnes Staden

Ekernföhrde.

Beliggenhed. Navn. Vaaben. Alder. Denne Stad ligger under 54 ° 30`Pol Høyde, tet ved Østersøen, fra Slesvig 3 Mile, fra Rendsborg 3, fra Kiel 3½, fra Flensborg 7, fra Lybek 11 og fra Hamborg 16 Mile.

Danckwerth udleder dens Navn af Anglrne, men rimeligere har det sin Oprindelse af de mange og store Eege-Skove, som her have staaet; Maakee og af sit Vaaben, som forestiller en Muur med Port og Stakitverk, hvorpaa staaer 3 Taarne; fra det venstre Taarns Spidse springer et Egerne ud imod det mellenste Taarn. Den Alder menes at være den samme som Flensborgs Haderslebens og Apenrades, hvilket af Hertug Waldemar IV. i Begyndelsen af det fiortende Aarhundrede, endnu før 1312, bleve giorte til Kiøbstæder. Staden selv, endskiønt den har havt Porte, har dog aldrig været befæstet, og dens Beliggenhed, da den rundt om er omgivet med Høye, (723) kunde heller ikke tillade det. Dog har der, paa det Sted, som endnu kaldes der Burgwall, staaet et gammelt befæstet Slot, kaldet Eckernburg, hvis Segl endnu er tilovers, lidet forskielligt fra Byens, men med denne Omskrift: SIGILL. VAN DE. ECKERNDEBORG. Hennikinus Moltike var 1319 Lehnsmand paa dette Slot. Paa begge Høylene paa Stadens nordre og søndre Side mod Havet ere endnu tydelige Spor af gamle Skandser og Befæstninger, som maaskee i Krigstider brudes til at bestryge Havnen.

Sprog. Sproget, som baade tales og prædikes her i Byen, er alene Tydsk.

Skiebne. Om Stadens Skiebne vides følgende Merkværdigheder:

1325 pantsatte Juncher Woldemar Hertug i Slesvig de Stad to Ekerenvorde, ynde den Denschenwolt, ynde allent dat we hebbet twischen Sly ynde Eidere til Grev Johan af Holsteen for 4000 lødige Mark, som han skulde give ham.

1416 har Kong Erik af Pommern i Krigen med Hertug Henrik afbrændt og ødelagt Ekernefjorden, dog er den snart igien af Indbyggerne bleven opbyggt.

1431 pantsatte Hertug Alf og Gerd Staden Ekernefjorden, Møllen i Borbu mit den bunden in Schwantzen til Otte Pogwisch Hartigs Søn, for 1700 Mark.

1459 kom Ekernefjorden tillige med et øvrige af Hertugdømmet efter Hertug Adolfs Død til Dannemarks Krone.

1465 den 24 Aug. Pantsatte Kong Christ. I Ekernefjorden til Sivert Brokdorff for 1300 Mark.

1490, da Kong Hans deledede Slesvig med sin Broder Friderich, faldt Ekernefjorden i den sidstes Lod.

1503 kom den pavelige Legat, Cardinal Raymundus til Ekernefjorden og gav det her brugelige Øl, som tilforn heed Quackeltheitz, (724) den fresiske Landret Quabel-Tranck, sit nye Navn Cacabelle, som det og siden har beholdt.

1520 blev her fanget en stor Fisk, hvis Tunge veyede 300 Pd og af hvis Lever blev kogt 2½ Td. Tran.

1523 Kom Ekernefjorden igien under Kronen, da Hertug FRIDERICH blev udvalgt til Konge i Danmark.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 6

1528 opholdt Kong FRIDERICH I sig her noget, og havde hos dig en luthersk Prædikant, navnlig Petrus Mellitius, hvilken efter her at have prædikeret Evangelium, blev af Kongen sendt til Rendsborg, for der og at prædike.

1542 var D. Tilemann von Hussen her paa Raadhuset, eftersaae med Magistratens Hielp Kirkens Regnskaber, og fastsatte Kirketienernes Besoldning. Iblant de første evangeliske Lærere vides Gerhard Röse Pastor, og Johannes Doeling, Diaconus 1550. Dernhard Mauritius Pastor, og Johannes Bostel, Pastor, Hr. Daniel, Diaconus, Hr. Bernhard Henriksen og Laurens Lude, Diaconi.

1543 forundte Kong CHRISTIAN III. Staden at bruge Slesvig Stadsret, da deres egne Privilegier vare brændte.

1544 faldt Ekernførde ved Deelingen mellem Kong CGR. III. og hans Brødre, i Hertug ADOLPHS Deel.

1601 pantsatte Hertug FRIDERICH Staden til Capitelet i Slesvig, som Forstander for Helliggeistes Fattighuus.

1612 slog Tordenen ned i Spidsen af Kirketaarnet, og tændte Ild i det, dog blev Ilden snart slukket, saa at den ikke fortærede mere end den øverste Spidse.

1627 og 1628 blev Ekernførde i den da værende keiserlige Krig haardt plaget, fornemmelig i det sidste Aar, da nogle danske Tropper uformodentlig kom fra Femern til Skibs, pludselig overfaldt et lyneborgsk Compagnie, som under Capitain Wendt laae her i Byen (725) og fangede eller dræbte dem alle sammen. Ved denne Leylighed blev Staden reent udplyndret.

1629 Blev staden hiemsøgt med Pest, hvoraf mange Indbyggere døde.

1645 den 23 September kom en svensk Flode af 5 Krigsskibe i Ekernførde Havn. Paa samme befandt sig den svenske Rigscantzler Eric Oxenstierne, Admiral Clas Bielkenstierna og Vice-Admiral Martin Thiesen Gyllenankar, af hvilke den første skulde som svensk Gesandt afhente den hertugelige Prindsesse Hedevig Eleonore, Kong Carl Gustavs Brud. Den 24 Sept. Gik Ambassadeuren i Land med sit Følge, som bestod af 1 Marskalk, 100 Kammerherre, 12 Hofjunkere, som bestod af 1 Marskalk. 10 Kammerherrer, 12 Hofjunkere, 8 andre adelige Cavallerer, 12 Plager og 177 andre Betienter. Han blev strax lykønsket af Landraad Friderich von Ahlefeld, samt andre Adelsmænd, i Hertugens Navn, og indqvarteret i Staden. Samme Aften ankom Pfaltzgrev Philip af Sultzbach med en stor Deel af den hertugelige Hofstaat, for at afhente Gesanden til Slesvig. De 4 October ankom den kongel. Brud med sin Durchlaughtige Fader Hertug FRIDERICH, Ambassadeuren, Hofstaten og den største Deel af den slesvig-holstenske Adel igien til Ekernførde, da den svenske Ambssadeur strax gik om Bord, men de andre toge deres Logement i Staden. Følgende Dag afhentede Cantzleren den kongelige Brud med sine Forælde og de andre fornemme Tilstedeværende paa det største Skib, kaldet Scepteret, hvor de efter et prægtigt Maaltid toge Afsked fra hverandre. De 6 Oct. Gik Prindsessen tillige med de fyrstelige Gesandter Landraaderne Claus von Qualen og Friderich von Ahlefeld, samt Marskallen Hans Christopher von Uchreritz, til Seyls til Sverrig.

1659 blev Ekernførde reent udplyndret af Polakkerne paa deres Hiemreise fra Jylland, hvorhen de under General Czarnecke havde (726) fordulgt de Svenske. Endskiønt Staden gav en anseelig Brandskat, hialp det dog alt sammen ikke, Polakkerne huserede meget barbarisk, og mange fornemme og anseelige Folk bleve overmaade mishandlede.

Cap 16 Om Amtet Hütten

Cap 17 Om det slesvigske Domcapitels Amt.

Cap 18 Om de inden Hertugdømmet Slesvig Grændser beliggende, saa kaldede, adelige Disticter

1694 mellem den 10 og 11 Febr. Blev ved en stærk vedholdende Øste-Vind, et saa høyt Vand, at ikke alene hele Staden stod under Vand, men Vandet endog stod en Alen høyt i Kirken.

1713 blev Staden i de da værende Krigstider, stærk plaget med Giennemmarche og Indqvartering, og maatte give 6000 Rigsdaler i Brandskat.

1721 da den fyrstelige Andeel af Hertugdømmet igien kom under Kronen, modtog Geheimeraad Wibe den 6 Sept. I Slesvig Hyldings Eeden af Staden Deputerede, nemlig Raadet, Geistligheden og Borgerskabets Fuldmægtige.

1766 den 17 August blev ved Skibbroen fanget en Finnefisk 34 Fod lang, som efter megen Umage emdelig blev dræbt af Fiskerne.

Privilegier. De Staden meddeelte Privilegier ere følgende: 1) Kong CHRISTIAN III Brev, dat. Gottorp Torsdagen efter Invocavit 1543, Privilegier stadfæstes. Fornemmelig giver Kongen deri Ekernføhrde Bye den slesvigske Stadsret at dømme efter. 2) Hertug ADOLPHS Brev, dat. Gottorp Onsdagen efter Laurentii 1545, hvori Stadens Friheder stadfæstes, og særdeles følgende Puncter: a) At ingen udlændiske Kiøbmænd maa kiøbe eller sælge paa Torvet elle Skibsbroen, under en bllig Straf af Raadet. B) At Staden ubehindret maae bruge, beholde og nyde sine Agre, Skove og Marke. C) At indbyggerne maae have frit Fiskerie paa det salte Hav og d) at Staden maa som sædvanlig nyde den gamle brudelige Told. 3) Kong CHRSTIAN III. Gavebrev, hvori Byen bliver skienket det deri liggende Gilde-Huus med alt sit Tilbehør til en Capellans Underholdning. (727) Kong CHRISTIAN III. Stadfæstelse paa Byens Privilegier, dat. Flensborg 1549. 5) Hertug ADOLPHS Stadfæstelse paa det Forliig, som var sluttet mellem Byen og de derved boende Adelsmænd, Claus von der Wisch til Grünholtz, Otte Sehested til Kohovd, Asmus von Ahlefeld til Nør, Joachim Brokdorff til Windebuy og Sievert v. Ahlefeld til Asschau, at Erkenføhrdes Indvaanere og Fiskere til evig Tid maatte have frie Fiskerie paa den adelige Forstrand, udkaste deres Netter, Waader og Gran, gaae i Land, tørre deres Netter, giøre Ild, og smale Qvas eller tørre Grebe dertil, dat. Ekernføhrde St. Lucae Evangelistes Dag 1554. 6) Hertug JOHAN ADOLPHS Stadfæstelse paa Byen Privilegier, dat. Gottorp den 19 Mart 1596. 7) En kongel. Og fyrstelig Dom at de i Staden boende Adelsmænd skulde betale Byens Tynger, lige med Borgerne, dat. Slesvig den 19 Dec. 1608. 8) Hertug JOHAN ADOLPHS Tilladelse at belegge adelige Underdaners Vogne og Heste med Arrest, naar Byen Indvaanere har forgieves krævet deres Herrer for deres Gield; at ingen Friheder mere skal udgives for Huse, og at endnu aarlig Onsdagen efter Esto mihi maa holdes et Marked dat. Gottorp den 4 Dec. 1611. 9.) Hertug JOHAN ADOLPHS Poenal-Mandat og Forordning at Adelsmænd ey maae drive noget Propolium i Byen med Korn, og at Magistraten i vidrig Fald maae confisquere det, dater. Gottorp den 13 Sept. 1615. 10) Hertug FRIDERICHS Stadfæstelse paa Stadens Privilegier, dat. Gottorp den 30 Sept. 1624 at Borgemester og Raad alene maae holde Viinhuus udi Byen, samt have Indkomsterne af Veyerboden at nyde, og at ingen Appellation eller Supplication maa have Sted fra deres Dom udi Sager paa 60 Mark eller derunder. Man finder vel en i Aaret 1635 sammenskrevet, med Satzer af den romerske Ret og dens Lærere opfyldt, saa kaldet Erkenføhrdisk (728) Stads-Ret. Men dette Skrift har af den daa regierende Hertug FRIDERICH III. aldrig faaet Kraft af en Lov, og er derfor intet andet end et understukket Verk. 12) Kong FRIDERICH III Stadfæstelse paa Stadens Privilegier, dat. Flensborg den 8 Oct 1648. 13) Hertug FRIDERICHS Tilladelse at holde nol et aarlig Marked Sanct Hans Baptistæ Dag, dateret Gottorp den 20 Junii 1650. 14) Hertug CHRISTIAN ALBRECHTS

Privilegier at Cognitio saavel i criminalis som civilia, ifølge Stadens Privilegier, alene tilkommer Borgemester og Raad, dat. Gottorp den 28 Dec. 1661. 15) Hertug JOHAN ADOLPHS Forordning af 1600, Hertug FRIDERICHS af 1624 og Hertug CHRISTIAN ALBRECHTS af 1663, at Magistraten maae arrestere og uden Persons AnseeRet og Villighed afstraffe de Adelsmænd, som ville gjøre nogen Allarm alle Oprør i Staden. 16) Hertug CHRISTIAN Albrechts Stadfæstelse paa Stadens Privilegier, dater Gottorp den 20 Jan. 1668. 17 Kong CHRISTIAN IV. dito dateret Kiøbenhavn den 3 Junii 1671. 19) K. FRIDERICH IV. Stadfæstelse at de i de fyrstelige Tider 1708 fra Gottorps Amt tagne 7 Inderster udi Borbuy, som vare henlagde under Stadens Jurisdiction ogsaa derunder skulde forblive, dat. Rosenborg den 26 nov. 17127. 20) Kong FRIDERICH V. Bevilling af det imellem Amtet Hütten og Staden hidindtil omtvistede Stykke af Havnens Strandbredde, lige til Hemmelmarcker Skiel, efter det derover optagne speciale Chart, til Handelens Forfremmelse og Skibsbyggeriets Beqvemmelighed, aldeles skal overlades Staden til sin frie og ubehindrede Disposition, dat. Kiøbenhavn den 27 Dec. 1763.

Gader. De fornemste Gader i Byen ere den lange og korte Brogade, Fiskergade, den nye Vaaning, Kattesund, Fru-Klares-Gade, bag Kirkegaarden, paa Steendammen, og et Distrikt som kaldes (729) uden Porten, eftedi udi den Egn tilforn har staaet en nu afbrudt Stadsport; Torve. Næsten midt udi Byen ligger det fornemste Torv, hvis eene Side indtages af Raadhuset. Desuden er uden Porten et Sted som kaldes Gaase-Torvet. Efterdi Staden paa den eene Side er omgivet med en Arm af Havnen, som siden danner der saa kaldede Noer, saa er derover bygt en stor anseelig Træ-Broe, hvorved de Huse, som ere paa Steendammen, sammenføyes med den øvrige Bye; Adskillige andre smaae Tvergade og deres Navne sees paa Grundtegningen; Paa den eene Side af Staden, langs med Havnen er en Allee bleven anlagt, hvilken, naar de paa begge Sider staaende Træer have naaet deres fuldkomne Vext, vil udgiære en af Byens største Zirater og være en meget angennem Spadseregang.

Kirke. I Staden er kun én Kirke, som er Hoved- og Sogne-Kirken, af dens Opbyggere indviet St. Nicolaus. I en Fortegnelse over de under Slesvigs Bispestoel liggende Kirker af 1305, som er brugt og anført af M. Heimreich, nævnes Capellet i Erkernføhrde og Kirken i den derved liggende Landsbye Borby. Rimeligviis have altsaa Byens Indbyggere maatte søge denne Kirke, indtil de ved Stadens ydermere Tilvext selv have faaet sig et Capel. Efterdi Kong Erik, som før er sagt, 1416 afbrændte Byen, saa er uden Tvivl den nu værende Kirke bygt midt i det femtende Aarhundrede. (Jo. Pardole gav 1359 udi sit Testament 2 Mark ad structuram ecclesie in Ekernvorde, Sogneherren sammested iiij Z og Capellanen ligeledes 4 sz) Bygningen er af gothisk Art, med Choret adskilt fra den øvrige Deel af Kirken, som alene er 103 Fod lang og 83 Fod Bred. Den har vel intet Taarn, men dog et temmelig høyt kobbettakt Spir. Choret er ziret med et af Træ overmaade smuk forfærdiget Alter, hvis Givere sees af denne Indskrift: "Anno 1640 hat die Wohledle, Viel Chr und tugendhaste Frau Magdalen, des Wohledlen Gestrengen und (730) Vesten Hennecken Meinstorffe, weiland allhie setzhasst nachgelatzenne Witbe, Gott zu Ehren, deiser Kirchen zum Zier. Ihren seeligen Junkern, ihr selbst, sodann auch ihren beyden Töchtern Jundfrauen Hessen und Cathrina Meinstorssen zu einem immer-wahrenden Gedächtnitz, dieses Altar enharv verehret". Chorets Hvælving er malet med Farver, og forestiller mod Østen de Dødes Opstandelse, mod Sønden Christi Forklaring, mod Vesten hans Opstandelse og mod Norden hans Himmelfart, hvorunder sees Navnene Paul og Brate Rantzau med Aarstal 1578. I Pavedømmet har her i Kirken været ende flere Altere, hvoraf nu intet mere er forhaanden, uden en gammel Altertavle, af hvis Opskrift sees at Fr. Clara, Tönnies Sehsteds Enke i Aaret 1572 har skienket den for evig at blive i Kirken. Fonten er af Messing og støbt 1588 i Flensborg paa Jomfrue Sophie Krummendicks

Omkostning. Prædikestolen. Som er ziret med meget Bildhugger-Arbeide, er foræret af Sievert og Abel von der Wisch til Bienenbeck. Grosch og Margaretha v. Ahlefeldt til Quarnebeck, Hans og Magdalena von der Wisch til Damp, Otto og Sophia Mangelsen; Men Dækkelet derover af Frue Clara Sehested. Det nye Orgelverk er skienket af sal. Hr. Cancellieraad Otte, som sees af denne derpaa staaende Indskrift: "D.O.M. Organa novumqve opus rectorrium Viri generosi Friderici Wilhelmi Otte, Consilarii Regii & Consulis Honoratii, ejusque Conjugis Dorotheæ Charlotte a Reventlow munera d.d.d. Magistratus eivesque Ekernfordenses 1762". Samme Mand har ladet den mellemste Gang i Kirken hvælve, da den tilforn var paneled. I Kirken hænge ogsaa tre store Messing Lysekroner, som og tiene til at give den en god Anseelse. 1618 bleve den søndre og nordre saa kaldte Capstole af Mangel paa Rum byggede nede i Kirken efter Borgerskabets Forlangende. I den Stoel, som tilhørte Hr. Ober-Kammerherre Grev Reventlou, sees følgende i Træ (731) udskaarne Alderdoms Levninger: "Paul Rantzau mit sine negen Söne, Beata Rantzau mit ere søtz Döchtern"; videre "Anne Rantzouen og Herr Johann Rantzau dem Gott gnade, Ritter". Ligeleds otte i Træ udskaarne Vaabnener, nemlig Rantzau Schwawe, Sehstedt, Walstorff Hommelsbüttel. Bockwold, Rathlau og Rantzou. Neden under læses: "diet sind Paul Rantzou sine Ahnen"; og neden paa Stolens Dør Aarstallet 1518; I Kammerherre von Qualens til Windebuy Stoel seer man ligeledes Paul og Beate Rantzou med deres Børn, og ligeledes "Melchior Sehsted dem Gott gnade, diet istz de letze Ersgesexten to Kohóvt und Magdalena Ersdesetzen to Kohövt", samt otte Vaabener, nemlig Brocktorff, Bockwold, Rantzou, Heste, Powisk, Ratlou, Sehsted og Walstofrr, med Underskrift: "Diet sind Beata Rantzouen ere Ahnen".

Den underOrgelverket af Cancellieraad Ottr anlagde Stoel, er ligesom Orgelverket selv. Hvid med forgyldte Lister. I Kirken er foruden et stort Malerie over Syndfloden, og to Præsters, Daniels og Johan Bornemanns Skilderier, følgende Epitaphier: 1) over Claus Ruge døde 1553 og hans Kone Margrete Rugen, døde 1566. 2) Over Tönnies Sehstedt døde 1557, og hans Frue Clara, Claus Ahlefelds Datter af Geltingen. 3) Over Sievert Brocktorff, som 1565 den 30 Julii blev stukket i Fyen og efterlod en Enke, tre Sønner og en Datter, hvoraf Elsabe Brocktorff, døde 1567 12 Aar og Sivert Brocktorff 1587 22 Aar. 4) Over Fr. Magdalene, Otte Sehsteds Frue, døde 1571. 5) Over Claus Ruge Jörgensen, som 1582 den 8 Sept. Paa en skielmsk Maade blev ihielstukket i sit 21 Aar. 6) Over Hans Blome, som i 21 Aar var Amtmand i Hütten og døde 1592. 63 Aar, samt hans Frue Margrete, Henrik Vogts eeneste Datter, døde 1598 63 Aar, efterladende sig en Søn Diderich Blome, som har opsat dette Epitaphium. 7) Over Præsten Hr. Johann Borstelius, døde 1600, (732) 8) Over Raadmand Hans Blanck, døde 1606 70 Aar. 9) Over Peter Mandix, som i 15 Aar var Raadmand og i 13 Aar Borgemester, døde 1611. 10) Over Hans von der Wisch til Grünholtz og Damp. Med Magadalene von der Wisch 1614. 11) Over Engel Rasch, opsat 1641. 12) Over Thomas Borsen og hans Kone Frowke 1643. 13) Over Thomas Borensen, døde 1657. 14) Over Henrik Riepnau, døde i sit 77 Aar.

Desuden ere her to ahlefeldske Begravelser, hvis Indskrifter ey kan læses. I det eene staaer General Friderich von Ahlefeldt, døde 1672. Paa et andet Begravelse over Jorden i Kirken staaer: "Hans Powisch, Bertram Powischen, Detlef Rumohr zu Duttebüll, und Ohrfeldt Tochter." Endnu et buchwaldsk Begravelse, som nu tilhører Ahlefelderne, skjønt over Døren staaer Henniecke Meinstorff. Et over Jorden staaende og tilmuret Begravelse har følgende Indskrift: "An diesem Orte ruhet und ist begraben der Hochedle und Beste Herr Georg von Buchwald weiland fürstl. Holsteinischer Rath und Amtmann zu Eismar, und desselben adeliche Haus-Ehe-Frau Emerenz gebohren vor der Wisch, gebohrne von Buchwald: und hat

seine Haus Freu, und Schwieger-Mutter, diese Begraåbnitze von der Pfarr-Kirchen allhier für ein Tausend Mark Lübsch gakaufft, baar bezahlet und zu Unterhaltung der Prediger, und Prediger-Wittve und Kirchen allhie ein Tausend Reichsthaler gutwillig verehret und darbey sich vorbehalten wie auch Bürger-meister und Rath laut ihres Kauf-Brieses und Kirchen-Buches sich ernstlich verpflichtet, das diese Begråbnitze darin die oberwehnten (733) Leichen stehen, von Bürgermeister und Rath in guten Bau jederzeit zu unterhalten, und bis dahin, das dieselben am lieben jugsten Tage, von dem Richter der Lebendigen und der Todten aufgethan wirg, nimmermehr eröffnet, niemand der Andehørigen oder Erben darein wieder bestetiget viel weiger an Fremde verkauft werden soll, bey Wermeidung der schweren Strase und Rache Gottes und der kunstigen Verantwortung. Fr. Emerenz v Buchwald gestorben den 19 April 1674 hier eingesetzt den 8 Jul. Ihres Alters 79 Jahr. D.S.G.G.”

Af Indskriften paa den store Klokke sees at den 1598 er støbt i Husum af Melchior Lucas, da Jörgen Kremer og Jörgen Maes vare Borgemestere, Otto Buisen, Hans Holmer, Peter Boek, Peter Mandixen og Hans Blanck Raadmænd, Hans Gosch og Jörgen Boel Kirke-Eesorne, Johannes Bostelius Sognepræst og Laurens Lude Diaconus. Den mindre er støbt 1736 i Husum af Armowitz, da Detlev Julius Thamm var Borgemester Hans Christen og Sievert Voss Raadmænd, Friderich Sternhagen Sognepræst og Johannes Paamann Diaconus.

Gilde. Om flere Kirker i Pavedømmet have været her, vides ikke: Ey heller haves nogen Efterretning om her har været noget Kloster. Men et Gilde eller Ealand, har vist været her, som paa de fleste andre Steder. Det har bestaaet af Geistlige og Verdslige, Mandfolk og Fruentimmer, og eyede en Gaard her i Byen, hvori de holdt deres Sammenkomster. 1509 have dette Gildes Brødre og Søstre stiftet et Vicarie til vor Frues Alter paa den søndre Side af Kirken ved Prædikestolen, og dertil skienket en Capital af 500 Mk. Lybsk, hvis Rente Vicarien skulde nyde. Denne Stiftelse til Guds, hans Moders og alle Helgenes Øre, er udi forbemeldte Aar stadfæstet af Biskop Gottachalek (734) Ahlefeld, som tillige gav Brødrene den Frihed altid at vælge en Vicarius, som dog skulde præsenteres Biskoppen til Confirmation. Vicarius skulde hver Morgen messe og om Fredagen være forbunden til at synge Salve Regina i Kirken. Den første Vicarius Joh. Classen har ligeledes testamenteret hertil sit Huus og hele Arv, samt en Huse Land paa Borbye Mark.

Skole. Den ordentlige latinske Skole bestaaer af to Classer, som forestaaes af en Rector og en Cantor. En lang Tid efter dens første Stiftelse havde den kun én Lærer, ligesom og Petrus Jacobæus sidst i det 16de Aarhundrede forstod Skolen eene og kaldte sig Schul-Geselle in Ekernförde. Men med det syttende Aarhundredes Begyndelse kom hertil en nye Lærer. Begge de latinske Classer, tillige med Skrivemesterens ere i et Huus med Rectors, Cantors, Skrivemesterens og Organistens ordentlige Vaaninger. Men da ikke nogen af Byens Børn i landsommelig Tid har studeret, men kun lagt sig efter Kiøbmandskab og andre Sager, forlade de gemeenlig Skolen snart, uden at lære mere end Begyndelses-Grundene til det latinske Sprog, samt noget af Geographien og Historien. Børnenes Antal i begge Classerne ere omtrent 30. Lærernes Indkomster ere kun meget smaae og komme deals af de Penge, som to gange om Aaret indkræves af Borgerskabet til Kirke- og Skolebetienternes Tarv, samt af nogle smaae Lagata for den tilforn brugelige Syngen for Dørrerne, deals af et par Stiftelser og nogle Accidentier for Liig og Brudevielser. Den tredie Classe af denne Skole staaer under Skrive- og Regnemsteren, som tillige underviser i Christendommen. Herforuden ere endnu i Byen to ordentlige publike Skoler, hvoraf hver har sin egen Skolemester. Sl. Herr Cancellieraad Otte gjorde Begyndelsen til en Navigations-Skoles Oprettelse her i Byen, som

og næsten var kommen i Stand; Men da denne brave Mand døde, naaede den ikke sin Fuldkommenhed. (735)

Det ahlefeldske Hospital. Blant de her værende milde Stiftelser fortienet det ahlefeldske Hospital, eller den saa kaldede Gosch-Hoff først at anføres. Godske v. Ahlefeld, Bendix Ahlefelds Søn af Geltingen, som af Biskop Gottschalk Ahlefeld, i Confirmationen kaldes *Clericus annosus Dioecesis Sleswicensis*. Og beboede sin egen Gaard i Ekernföhrde, hvorved var et lidet Capel, testamenterede 1534 samme Gaard i sit Testament til et Fattighuus. Han forordnede iblant andet at ved denne Stiftelse skulde være en Forstander, to Piger til Opvartning og en Præst for at holde messe. Den ældste af de Ahlefelder af den geltingske Linie skulde være Patron, Forstander og Verbitter for denne Stiftelse. Executores Testamenti Bendix von Ahlefelder til Geltingen og Claus von Ahlefeld til Lehmkulen, skulde lade Jorden vie i Capellet, efterdi han vilde begraves derudi, som og skede efter hans Død. Biskop Gotschalck Ahlefeld stadfæstede denne Stiftelse 1536, hvorved begge endda catholske ekernföhrdiske Præster Georg Wilroth og Johan Poel vare nærværende paa det biskoppelige Slot Stubbe. Ellers erholdt denne Stiftelse en mærkelig Tilvæxt ved følgende Hændelse: En maatte derfor bøde 2000 Mark Lybsk. For disse Penge stiftede den Dødes Paarørende et Marianer-Capel o Hadesleben med fir Vicarier, for at holde Sielemesser for den Aflivede. Dette skeede 1440 og blev 1456 stadfæstet af Biskop Nicolaus i Slesvig. Da nu Ahlefelderne ogsaa havde meget Gods i Haderslevhuus Amt, lagde de en temmelig Deel deraf til dette Capel. I Reformationstiden 1541 forlode Vicarierne deres Capel og overgave Ahlefelderne deres Patroner ved en formelig Session baade Gods, Breve og Messetøy. Disse toge imod det og lagde det til Gosche Ahlefelds Hospital, hvor der endnu findes en Kalk med denne Indskrift: Ad Capellam Marianorum declit Abel Schrödem. Denne Stiftelse bestaaer for nærværende (736) Tid af en Forstander og 14 Præbender. De som nyde Præbenderne boe to og to sammen i et Huus, hvortil er en liden Have, og bekomme hver Løverdag 20 Skill. Capellet ligger midt imellem disse Huse og Alteret deri er givet af Claus von Ahlefeld til Geltingen og Heilwig von Ahlefeld, født Rantzau af Puttlos. Dette Hospital staaer et under Stadens Jurisdiction, men under sin nu værende Patron Deres Excellence Henning von Ahlefeld, Geheimeraad, Ridder, Kammerherre og Jægermester, Herre til Olpeniss, som den ældste af de Ahlefelders geltingske Linie.

Byens Fattighuus. Herforuden ere her endnu to Fattighuse. Det eene kaldes Byens-Fattighuus og er formodentlig stiftet af Biskop Nicolaus Wulff, som sad fra 1429 til 1474, og lod det paa nye opbygge, da det strax efter sin første Stiftelse afbrændte. Bygningen er gammel, og i den nyde 12 Fattige frie Huus, Brænde og Lysning, samt hver ugentlig 12 Lskilling. Om Høsten faaer desuden enhver noget Kiød. Denne Stiftelses Inspectores ere Borgemesteren og Sognepræsten, som og antage en Fattigforstander, og bortgive Præbenderne.

Det otiske Fattighuus. Det andet det saa kaldte ottske Fattighuus, som er stiftet af Kiøbmanden Christian Otte, en Mand som af Gud var velsignet med meget timeligt Gods. Fundations-Brevet er udstædt 1739 og Stiftelsen oprettet 1741. I dette endnu nye Huus boe 8 Fattige, som hver Uge faaer 16 Lskill. Forstanderen er den ældste af Fundators Familie. Denne Stiftelse staaer under den slesvigske Oberret, dog have og Borgemesteren og Sognepræsten Opsyn over dens Conservation.

Raadhuus. Raadhuset ligger med den søndre Side mod Torvet, o0g med den nordre mod Kirkegaarden. Det er en gammel Bygning og derfor blev 1763 en nye Fløy opbygget, som

løber ind i den korte Broe-Gade. (737) Det er to Etager høyt: I den øverste er først en meget stor Forsal og derpaa i den nye Bygning Audientzstuen, og de Deputeredes Stue, samt paa det gamle Raadhuus endnu adskillige andre Kammere. Her hænger og en af Træ i naturlig Størrelse udhugget Sværdfisk. I den nederste Etage er Raadets Veyerbod, og udi en mod Kirkegaarden udløbendee Bygning et Huus for Præsteenker. Under Raadhuset er til Kirkegaarden en bedækt Gang, og ved Siden deraf Sprøytetuset. Under den nye Bygning er en Vagt som vender ud imod Gaden og nogle Fængseler.

Øvrighed. Øvrigheden bestaaer af én Borgemester, to Raadmænd og en Byeskriver eller Stads-Secretair, som handthæve Retfærdighed efter den slesvigske Stadsret, (hvilken allerede i Begyndelsen af det tiendte Aarhundrede her var i Brug, skjønt Kong CHRISTIAN III. først 1543 gav Byen den), den jydsk Lovbog, Landrets-Ordningen og de kongelige Forordninger. Tirsdag og Torsdag ere de ordentlige Rettergangs Dage. Hele Borgerskabet bliver forestillet af sex Deputerede, hvilke maa give deres Tilladelse til alle Staden paalagte Udgifter, og af dem er igien den eene Formand. Disse maae, hvis behøves, havr Onsdag indfinde sig på Raadhuset.

Assistancehuus. Til Byens offentlige Indretninger høre endnu to meget vel indrettede Apotheker, et Toldcontoir, et Postcontoir og en Poststation. Ligeledes haver Hans Kongelige Majestæt allernaadigst givet Tilladelse til en Lomberts eller et Assistancehusets Oprettelse, hvis Forstandere ere Borgemesteren og den yngste Raadmand. Betienterne derved ere en Forvalter og en Opvarter. Herudi kan laanes Penge paa Obligationer, Pretiosa, Sølv og alleslags Meubler, mos en i den trykte kongelige Forordning fastsat billig Rente. (738)

Adelige Gaarden og Huse. Privat-Husene ere ikke alle lige anseelige, men nogle af de største ere uden Tvivl endnu fra den slesvig-holstenske Adel, som udi gamle Dage i stor Mængde havde deres Gaarde og Huse her. Saaledes boede her i Slutningen af det sextende og Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, følgende Adelsmænd: Bendix og Gottschalck von Ahlefeld til Geltingen, Tönnies Sehested, Claus Pogwisch, Detlev Broktofff, Paul Rantzau, Zacharias v. Ahlefeld, Sievert Broktofff, Melchior Sehested, Sivert von der Wisch til Mirebüll, Emmike von Damme, Emmike Wonsfleth, Moritz von der Wisch, Claus Rantzou, Hans Rantzau til Eschelsmarck, Bertram Rantzau til Kohovd, Kay og Johan von Ahlefeld, Moritz Brocktofff og flere. Fornemmelig havde Otto Sehested til Kohovd 1554 her i Byen en stor Gaard, kaldet Blomenborg, som sees af et i foranførte Aar sluttet Forlig mellem ham og Staden, hvori Grændserne paa begge sider ere fastsatte; hvilket siden er stadfæstet af Hertug ADOLPH. Efterdi denne Gaard siden er kommet det hertugelige Kammer, saa maae de paa Grunden staaende Huse endnu aarlig betale Grundskat. Vel er mere end Halvparten af Byens Huse kun smaae og bestaae mestendeel kun af én Etage, dog kan man sige, at den anden Halvpart er smukke og velbygte Huse. Alle ere teglhængte, og have tildeels store Vinduer med Trærammer. Adskillige store og anseelige af Brandmuur opførte Bygninger, ere og indvendig meget beqvemt indrettede og paa det zirligste prydede. Tallet paa Husene, som bestaae i hel, $\frac{3}{4}$ $\frac{1}{2}$ Huse og Boder, beløber sig til 370, dog undtages herfra Kirke- og Skolebetienternes, samt nogle af Raadets Underbetienters Huse, som ere frie.

Brandvæsen. Stadens Brandvæsen besørger af et eget Collegium, bestaaende af en Raadmand, Byfogden, en Deputered og to Borgere, som have Opsyn over alt det, som efter de kongelige Forordninger paaligger dem at beopagte. De maa aarlig besøge alle Huse, og undersøge (739) om de have deres Brandredskab i Stand. De have tillige Opsyn med Stadens

tre Sprøyter og de dertil antagne Brandfolk. Alle Stadens Bygninger ere ansatte for en vis Sum, og efter samme anført i begge Hertugdømmenes almindelige Brandcasse.

Fattiges Væsen. De Fattiges Væsen bestyres af Magistraten og begge Præsterne, som qvittere de Fattiges Forstander, der er en anseelig Borger, for hans Regninger. De Fattiges Penge blive maanedlig indsamlede i Staden og leverede til Forstanderen, som uddeler dem igien til de Fattige. Hver Nytaar, og ellers naar behøves, kommer Magistraten og Præsterne samme paa Raadhuset, undersøger de Fattiges Væsens og Cassens Tilstand, og bestemme derefter Pengenes Uddeling for det tilkommende Aar. For desto nøyagtigere at besørge de Fattiges Tarv, have aarlig en Raadmand og en Præst Opsynet, hvilke efter Omstændighederne give Forstanderen Anviisninger paa Penge til de Fattige. For fattige Skolebørn er en egen Casse, som har en liden Fond og aarlig formeeres deels ved adskillige milde Gaver, og deels ved en Collect for Kirkedøren. Opsynet herover omvexler imellem Raadmændene og de Deputerede.

Liigcasse. Her er og et Selskab, som kaldes die Beliebung, og egentlig er en Liigcasse, oprettet 1629 i Pestens Tid. Dets Medlemmer faae ved sin eller deres Paarørendes Død, saa meget i Penge, som der kan anvendes paa en middelmaadig Liigbegiengelse. De udvælge sig selv en Oldemand, som tillige med to Bisiddere forestaaer Selskabet. Desuden maa lle Medlemmerne dels bære, deels følge derees afdøde Medbrødre til Jorden, til hvilken Ende de og have deres egen Liigbør og Liigklæde. Hvert Aar holde de anden Onsdag efter Pintzedag paa Raadhuuset deres temmelig talrige Forsamling, oplæser Lovene, antager nye Medlemmer og fæyer nye, for Selskabet tienlige Anstalter. (740)

Religion. Indbyggerne ere alle Lutherske, undtagen nogle faa catholske og reformerede Familier, som betienes af Præsterne i Friderichstad og Glykstad. I Aaret 1574 indfandt sig her nogle Vederdøbere, som vilde nedsætte sig; men da de ey holdt sig rolige, og offentlig modsagde Præsterne, beegnede en Adelsmand von Rumohr dem saaledes, at de snart forlod Byen og begave sig til Preussen.

Folkemængden. Alle de Indbyggers Antal, som vare over 12 Aar, beløb sig i Aaret 1769 til 1450 Siele. Forholdet mellem Fødde og Døde sees af denne Tabelle:

Aar	1758	Fødde 54	Døde 52.
	1759	Fødde 61	Døde 66
	1760	Fødde 75	Døde 65.
	1761	Fødde 66	Døde 71.
	1762	Fødde 80	Døde 100.
	1763	Fødde 63	Døde 68
	1764	Fødde 80	Døde 49.
	1765	Fødde 82	Døde 48.
	1766	Fødde 93	Døde 80.
	1767	Fødde 96	Døde 53.

I alt i 10 Aar Fødde 749 Døde 752

De i Staden boemde Familiers Antal er næsten det samme som Husenes; Men af hvilken Stand de ere, sees tydeligere af følgende Fortegnelse.

1) Geistlige	Præster	2
	Skole-Colleger	3
	Klokker og Skolemester	1

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 6

	Fattiges Skoleholder	
2) Magistraten.	Borgemester	1
	Raadmænd	1
	Stads-Secretair	2
3) Postbetiente	Postmester	1
	Postholder	1
4) Toldbetiente	Toldforvalter	1
	Controleur	1
5) Stadens Betienter	Byefoged	1
	Byens Casserer	1
	Assistencehuus-Forvalter	1
6) Til Lægevæsenet	Physicus og Doctor Medicinæ	1
Henhørende	Apotheker	2
	Chirugi	5
7) Folk, som lever af deres Midler		4
8) Smaa Kiøbmænd og Kræmmere		68
9) Folk, som drive forskjellig næring	Maltgiørere	34
	Bryggere	32
	Dedike-Bryggere	5
	Brændeviinsbrændere og Skienkere	45
	Øltappere	7
	Spekhøkere	20
	Tobaksspindere	5
	Grynmalere	7
	Silde-Røgere	11
	Fiskere	15
	Musling-Syltere	1
	Skipperer	17 (742)
	Giestgiver	1
	Herbergere	10
	Vognmænd til Extra-Posten	15
10) Kunstnere og Haandverksfolk	Stads Musicus og Organist	1
	Privilegeret Klokkestøber	1
	Guldsmede	4
	Uhrmagere	2
	Seglmagere	2
	Parykmagere	3
	Malere	3
	Bogbindere	2
	Farvere	2
	Rebslagere	3
	Sadelmagere	2
	Remmesnider	1
	Hiulmænd	2
	Stolemager	1
	Dreyere	4
	Been- og Kunst-Dreyer	1

Cap 16 Om Amtet Hütten

Cap 17 Om det slesvigske Domcapitels Amt.

Cap 18 Om de inden Hertugdømmet Slesvig Grændser beliggende, saa kaldede, adelige Disticter

	Garver	1
	Feldberedere	2
	Glarmestere	2
	Hattemager	2
	Bundtmagere	2
	Kobber-Smede	2
	Kandestøber	1
	Giørtlere	4
	Blikkenslager	1
	Nagelsmed	1
	Pottemager	2
	Knappemagere	2
	Slagtere	8
	Huus-Tømmermestere	7
	Skibs-Tømmermestere	3
	Snedkere	10
	Skomagere	25
	Grovsmede	4
	Kleinsmede	4
	Skrædere	16
	Linvævere	4
	Bagere	14
	Bødkere	4
	Bleger	1
	Skorsteens-Feyer	1
11) Raadsbetiente.	Raads-Veyermester	1
	Byesvend	1
	Torvefoged	1
12) Byens Under-Betiente og Hyrder		5

I alt Familier 499

Kræmmere. Ved denne Fortegnelse maa mærkes at adskillige Indbyggere, og fornemmelig de som drive forskellige Haandteringer (No 9) nævnes paa flere end et Sted. Blant Kiøbmændene udgiøre Kræmmerne og Klædehandlerne et Selskab eller Lav, som er forsynet med qt af 22 Artikler bestaaende Privilegium, som handle deals om Selskabets (744) Indretning, deals om adskillige det forundte Friheder, hvoriblant fornemmelig maa mærkes at ingen Kræmmer eller Klædehandler maa taales paa Landet to Mile omkring Byen, og at ingen Fremmed maa drive Handel i Byen, undtagen paa de aarlige Markeder.

Haandverks Lav. Af de opregnede Haandværker have kun Snedkerne, Skomagerne, Kleinsmedene, Skræderne, Linvæverne, Bagerne og Bødkerne Lav. Militair Forfatning. Borgerskabets militaire Forfatning staaer just ey paa nogen fast Fod, dog pleyer Borgerskabet ved solenne Begivenheder at dele sig i to Compagnier, som under Anførsel af deres Ober- og Underofficerer trækker ud med flyvende Faner og klingende Spil.

Skytte Lav. En Deel af Borgerskbat udgiør og et Skyttelav, som har sine egne Officerer og aarlig, Onsdagen efter Pintzedag, skyder efter Fuglen. De forsamle sig med Middag paa Raadhuset, og marchere med deres Fane og under Musik ud til Fuglen, som er opsat uden for

Byen. Nogle Gevinster af Sølv ere Belønninger for dem, som skyde best, og Fuglekongen ar Aaret omkring befriet for alle Byens Tyngder. Medlemmerne i dette Selskab faae og ved deres Død nogen Hielp til deres Begravelse, hvorfor de og have deres egen Liigbør og Liigklæde.

Commerce Collegium. Til Handlens Forfremmelse er anordnet et eget Comm-Collegium, som bestaar af Borgermesteren, den ældste Raadmand og tre anseelige Kiøbmænd. Herved fører Stads-Secreteren Protocollen. Dette Collegii Pligt er at gjøre allehaande nyttige Forslag til Handelens Opkomst, og derefter satte de tienligste Forholdsregler.

Handel. Kiøbmandskabet er i Forhold med Staden, temmelig blomstrende, endskiønt det dog i nogle Aar har taget lider af. De udgaaende Vare ere de sædvanlige Landsproducter, Korn, Flesk, Smør, Ost ec. som deels gaaer til Kiøbenhavn, deels til andre østersøiske Steder. (745)

De indkommende Vare ere Franskviin og Brændeviin, Salt, Hør, Jern, Kalk, Tiere, fremmed Korn, fornemmelig Byg, og allehaande Trævahre, Bielker, Sperrer, Bræder, Lægter ec. som fornemmelig kommer fra Sverige, Finland, og Pommern.

Skibsfart. Skibsfarten staaer unnder det saa kaldede Broe-Collegium, der bestaaer af Borgemesteren og 4 Kiøbmænd, som have en Broeskriver under sig. De Staden tilhørende Skibe og deres Størrelse, vare i Aaret 1769 disse efterfølgende:

Skibe.	Navne.	Læster.
1. Et tremastet Skib	Lovise Christiane	50
2. En tremastet Golioth	Fortuna	49
3. En dito	De tre Venner	50
4. En Hukker Galioth	Haabet	49
5. En eenmastet Golioth	Charlotte	44
6. En dito	Christine Heriette	43
7. En dito	Fortuna	38
8. En dito	Lovise	37
9. En dito	Unge H. Carl	36
10. En dito	Frue Anne Margrethe	30
11. En dito	Margrete Dorothea	28
12. En dito	Fortuna	27
13. En dito	Anne Margrethe	30
14. En dito	Kong David	24
15. En dito	Cathrine Sophie	20
16. En dito	Jomfru Cathrine	16
17. En dito	Magdalene Dorothea	14
18. En Snau	Maasleben	50
19. En dito	Türckenstein	50
20. En dito	Windebuy	48 (746)
21. En Snau	Hedwig Christine	44
22. En Galease	Pelican	30
23. En dito	St. Johannes	20
24. En dito	St. Johannes	16
25. En dito	Eekern	11
26. En Jagt	Charlotte Friderica	9
27. En dito	Den fredsommelige David	9

28. En dito	Dorothea	8
29. En Smakke	Danneskiold	13

Havn. Havnen er uforlignelig, da de største Krigsskibe kunde kaste Anker er Bøsseskud fra Landet, og store Koffardieskibe legge tet op til **Skibbroen**, som er meget stor og rummelig, og bliver bestandig holdt i god Stand. Paa den ere anlagte adskillige Skibsbygger – Versker, og dog er der Rum nok til stor Mængde Trævare, som næsten bestandig ligge der.

Jorder. De ved Staden liggende Jorder ere enten Agre, som tilhøre Indbyggerne selv, eller den almindelige Fællede. De første ligge paa begge Sider af Staden, baade ved Slesvigs- og Rendsborgs-Veyen. Hine udgiøre det meste, og kaldes tilsammen Borbye-Mark, efterdi saavel Ekernførdes Borgere, som Borbyes Beboere der have deres Agre iblant hverandre. Adskillige Stykker af denne vidtløftige Mark, kaldes Domherre Raadsherre- Kirke- og Kaalands-Agreren. De deles i hele, halve og fierdedeels Hufer, hvoraf hver igien bestaaer i adskillige Stykker. 32 Viertheler eller 8 Hufer høre til Staden, 8½ Huse til Borbye og 1½ Huse til det adelige Gods He.,elmarck. Stadens Agre ved Rendsborgs Veyen udgiøre en Kobbøl for sig selv, som kaldes Dohmstag. Den indeholder 60½ Agre, og paa den er intet fremmed uden en Eng, som hører til den adelige (747) Gaard Windebuy. Jordens Dyrkning er saaledes: Naar den i der første Aar er bleven giødet, tilsaaes den det første Aar med Byg, det andet med Rug, det tredje med Havre og der fierde gemeenlig med Havre og Klever. Derefter hviler den igien i 4 Aar og bruges imidlertid til Qvæggræsning, efterdi her ved Staden ellers ikke er Græs nok til Creaturene. Af disse Jorder give Eyerne deels en maadelig Afgift til Staden, deels en vis Recognition til Domcapitlet eller det Graaekloster i Slesvig, hvilket Aarlig betales paa St. Andreæ Dag. Den almindelige Fællede ligger ligeledes paa begge Sider af Staden, og derpaa gaaer Indbyggernes Qvæg om Dagen, men om Natten maa det være i Huus, da her ellers ikke var Græs nok.

Fabriker. Den afdøde Hr. Cancellieraad Otte havde med overmaade store Omkostninger her gjort et vidtløftigt Udkast til adskillige Fabriker, hvorom de meget store Bygninger, som han har ladet opføre, og see ud som en Forstad, endnu kan vidne. Der var en Fabrike til allehaande uldent Stof, med et dertil hørende Farverie, en til Manchester, en til Plys og adskillige Strømpevæver-Stole. Man fornemmelig udmærkede sig hans Fayance-Fabrike, hvis Arbeide fornemmelig i Henseende til dets Glasur og Malerie var overmaade smukt. Alle disse Fabriker gik overstyr ved hans Død, kun Fayance-Fabrikken blev ved, endskiønt derpaa nu ey forfærdiges saa smukt Arbeyde, men kun til daglig Brug, hvorom kan ventes størst Afsetning. Nu er her ogsaa en Stivelse-Fabrike.

Fiskerie. Foruden Handelen og Skibsfarten høre Maltgiøren, Brændeviinsbrænden og Fiskeriet til Stadens fornemste Næringsmidler. De Fiske som her fanges, ere Torsk, Makreel, Større, Lax, Aal, Flyndre, Hornfisk, Aalqvabber, Søeharer, Tobiser, Sild, Taskekrebs, Muslinger og Krabber. Torskene som her fanges, holdes for de beste. Sildene blive mestendeels røgede og forsendte til Tydskland. (748) Muslingerne blive nedpakkede i smaa Træer og skikkede bort. Undertiden fanges og her ganske ubekiendte og fremmede Fiske, og de sig daglig formerende Sælhunde giøre stor Skade paa Fiskeriet. Stella marina (medusa Linnai) findes i Mængder ved Strandkanten og undertiden adskillige rare Skiel-Arter.

Markeder. Her holdes aarlig 3 Markeder, ved Fastelavn, St. Hansdag og Mikkelsdag, hver gang 8 Dage, hvor da de fremmede Kiøbmænd kunde byde deres Vahre fal. Hver Løverdag er det Torvedag, da Bønderne fra de omliggende Landsbyer føre allesalgs Levnetsmidler til Torvs.

Af de her fødte Lærde mærkes fornemmelig Laur. Ludenius. Joh. Mauritius, og M. Paul Sperling.

Til Landskabet Schwansen henhøre følgende Sogner:

- 1) Reisebuy-Sogn (e). Saxtorf Gaard. Stubbe Gaard. Bustorff Gaard. Norby. Bostup. Hakenhoved. Sonderby. Kasmark. Loesse. Saxtorf Mølle. Paternüss. Dingstok. Høst-Meyergaard.
- 2) Siesebuy-Sogn (f). Bienebeck Gaard. Gugelsby-Meyergaard. Kirkeby Gaard. Simmert. Boesby. Masleben Herregaard. Huemark. Sonsby. Holtstoff. Thumbye. Stubbe Herregaaard. Boerntwiet. Vogelsang. Pommerby. Schwastrum. (749)
- 3) Wabs-Sogn (g). Kohovede Gaard, nu Ludvigsborg. Lille Wabs. Store Wabs. Nygaards Meyergaard og Teglbrænderie. Langholt. Bokkenis Mølle. Ekehoved. Langhoved Bye og Teglgaard. Fischläger.
- 4) Schwans-Sogn (h). Olpenis Gaard, hvortil hører en Deel af Brodersby, Olpenis, Huh-Skovhuus, Veyrmøllen og (750) Møllerhuset ved Brodersbye. Løitmarc Gaard, hvortil hører en Deel af Copperbye, Ellenberg, Ellenberger Skovhuse, nogle Huse mellem Copperbye og Gaarden, samt en Gaard i Espenis. Gereby Gaard, hvortil hører Hollænderie-Gaarden Bockholt, en Deel af (751) Copperbye, Kirchby, Winmarc og de derved liggende Huse, to Skovhuse og Færgehuset ved Slien, samt Veirmøllen i Gerebuy. Dørphoff-Gaard, hvortil hører Hollænderie Gaarden Sendels, Carlberg og et Skovhuus. Grønholtz Gaard hvortil hører Hollænderie-Gaarden Grøndahl, Schuby, to Skovhuse, og Ahlbeck i H. samt Schuby Veirmølle. Damp Gaard, hvortil hører Meyergaarden Dorotheendahl, Nieby, nogle enkelte Huse, Fattighuset og nogle derved liggende Huse, samt Damps Vandmølle. Schønhagen-Gaard, hvortil hører endeel af Brodersbye, Huxmark, Nørhasen 4 Huse. Kiekuth 1 Huus.
- 5) En Deel af Borbye Sogn. Gammelbye. Borbye Mølle. Røyen Meyergaard. Barkelsbye. Hemmelmarkbye og Herregaard.
- 6) En deel af Cosel Sogn. Eskelsmark Herregaard. Bønert. Orum.

e) De tre adelige Godser, Saxtorf, Stubbe og Bustorff have Jus Patronatus til denne Kirke. 1403 nævnes Albertus Haghedorn Rector Ecclesie Riesealni.

(f) Til denne Kirke har det adelige Gods Viennelebed Jus Patronatus. Boerntviet og 2 Huse i Vogelsang hører til Godset Grønholtz i Schwans-Sogn, Pommerby og Schwastrum til Damp Gods i samme Sogn. 1267 skødede Tithusus Warfield sit Gods i Siseby og Ingersby til Provsten i Slesvig. (749)

(g) Til denne Kirke er Eyeren af Kohovede Patron. Fischlåder hører til Damp Gods i Schwans-Sogn.

(h) Til denne Kirke have de syn i Sognet liggende adelige Gaarde alle Jus Patronatus. Sognets Grændser ere mod Æaten Øatersøen, mod nord Slien; mod vesten Slien og Siesebye Sogn; mod Sønd en Deel af Siesebye og Ludvigsborg Gods. Det er omtrent én Miil langt og bredt, og 2½ Miil i sin Omkreds; indeholdede omtrent 1700 Siele, hvoraf høre til Olpnis 260,

til Løitmarc 231, til Gerebye 296, til Dórphost 141, til Schønhagen 146, til Grúnholtz 270 og til Damp 292. Kirken har havt sit Navn af Bogmesteren, som skal have hedt Schwane. Den er opbyggt af Grundmuur, hvælvet, 124 Fod lang og 33 Fod bred. I Kirken ere endeel Begravelser, som deels tilhøre Familiene von der Wisch og Schack, deels Gerebyog Loitmare Godser, af hvilke det første i ældre Tider alene havde Jus Patronatus, da Kirken er bygget paa dets Grund, indtil de øvrige og ved en landsherlig Dom erholdte denne Herlighed. Kirkens hele Capital er 7 Rdlr. hvoraf Renten hver Mandag betales med 14 Skilling 9 Penge; men Kirkens og de dertil henhørende Bygningers Vedligeholdelse besørge de Herre Patroner af deres egne Midler. Nieby, som paa Danckwerths Charte anføres imellem Olpnis og Huxmarc, er nu ey mere til, men paa Stedet staaer Olpnis Veyrmølle. I Brodersbye eyer Olpnis et Kroehuus. Olpnis imellem Ellenberg og Slien findes nu ey mere. Jordbunden overalt er meget feed og frugtbar, bærer Bønner, Erter, Hvede, Rug, Byg, Havre og Boghvede i Overflødighed. Næsten paa alle Gaarde betiener (750) man sig af et Mølleverk, som drives af Heste, til at kjerne Smør. Over Skovmangel kan intet Gods klage, undtagen Schønhagen, dog ere Skovene allerede saa tynde, at de ved en mindre fornuftig Husholdning inden 30 Aar reent skulle være ødelagte. I dette Sogn ere to Fattighuse, det ene i Brodersbuy og det andet ved Damp, hvoraf det første hører til Olpnis og er 1683 stiftet af Godske von Buchwald. Heri boe 8 Fattige med en Forstander, som tillige er Skoleholder, og nyder dobbelt saa meget som de fattige. I Damp Fattighuus ere 12 Fattige og en Forstander samt et rummeligt Capell, hvorudi Præsterne i Schwans, Sieseby og Wabs alle 14 dage skiftes til at prædike. Denne gudelige Anstalt blev giort af Hr. Johan Rudolph von Ahlefeld til Damp, i hans Testamente dateret den 27 Junii 1712, og Fattighuset blev 1742 opbyggt, indrettet og indviet af Hr. Von Ahlefeld til Damp, Saxtorff og Hohenstein. Begge disse Fattighuse blive aarlig besøgte af Generalsuperintendenten. Den eneste Skole i Kirchebu, hvori Gerebyes Ungdom undervises, har et Lagatum af 6 Rdlr., som ere skienkede af en Frøken Ratlau. Paa Markerne findes adskillige hedenske Mindensmærker. I Præstegaarden forsvares endnu en liden Træ-Statue, som ved Hielp af en Staaltraad har kundet bevæge sin høyre Arm, naar Præsten fandt det for godt. Her tales i Almindelighed Tydsk, uden i Byerne ved Slien, hvorder tales fordervet Angelsk-Dansk. 1521 nævnes Hr. Johan Meinerdhes Vicarius im Dohme Schleszvig im Kerspel to Szwansen. Man har og Afskrift af et Brev uden Dato, hvori Timmo Blok skøder Nicolaus Canik i Slesvig sit Gods in psrochia Swanzen im campo Finkenisse, hvoraf aarlig svaredes 2 Øre Korn. 1689 bortforærede Hertug CHRISTIAN ALBRECHT Ellenberg Bye i Schwansen med 12 Plove, til Geheimeraad Joachim von Ahlefeld. (751)

IV. Kahlbuy Sogn (i)

Fusing Kahlbye. Skalebye.

V. Boren Sogn (k)

Ketelsby. Ecknes. Kisbygaard. Lindov Herregaard og Mølle. Guderat Fartoft. Dúttens Pagerøy. Trolbúll. Kaldtoft (752)

(i) Dette Sogn ligger i Angeln, én Miil nordvest fra Slesvig. Kalderettigheden tilhører St. Johannis adelige Frøkenkloster ved Slesvig. I øvrigt er denne Kirke et Annex til Moldenit Kirke i Gottorp Amt.

(k) Dette Sogn ligger i Angeln, to Mile fra Slesvig ved Slienstrømmen, i en meget angennem Egn. Det adelige Gods Dänisch-Lindov har Jus Patronatus hertil. (752)

VI. Cappel Sogn (l)

Røst Herregaard og Mølle. Meelby. Melby-Mølle. Sandbek. Grimmis. Todtmark Meyergaard. Studbøll.

VII. Geltingen Sogn (m).

Geltingen Gaard. Duttebüll Gaard. Buckhagen Gaard. Oehe Gaard. Geltingbye. Naalehoved. Stendrup. Ravnholt. Priesholt Meyergaard. Leerbek. Birk. Pegerholt.

VIII. Kliplef Sogn (n)

Seegaard Herregaard og Mølle. Holm. Aretoft Meyergaard. Fruermark Meyergaard. Poulskrog. Berndrupbye og Mølle. Terkelsböll. Lundtoft. Perböll. Stoltelundgaard og Mølle.

IX. Quars Sogn (o)

Laygaard Herregaard Torsböll. Vulsböllhuus. Gravensteins Herregaard og Mølle. Fiskbek.

(l) Dette Sogn ligger 3 Mile fra Slesvig, og Gaarden Røst har Kalderettigheden. Her ligger den temmelig store Flekke Cappel, som tilhører samme Gaard. I Slien fra Arnis lige til Sliens Munding, en to Miles Strækning i Længden, ere Sildegierder (Heringzäune) hvori de beste Sild her til Lands fanges. Et Charte over dem sees hos Danckwerth.

(m) Dette Sogn ligger 4 Mile fra Slesvig, i Angeln, ved Østersøen og har to Præster. Kirke-Patronerne ere Eyerne af Geltingen, Düttebüll, Buchagen og Oehe.

(n) Dette Sogn ligger to Mile norden for Flensborg; heri ligger den fiskerige Søegaard-Søe, som er en halv Miil lang. Kalderettigheden hører til Søegaard.

(o) Dette Sogn ligger strax østen for forrige. Langgaards Eyere har Jus Patronatus & Vocandi. (753).

Udi Disse adelige Districter findes følgende adelige Gaarde:

Ahretoft i Kliplef Sogn, mellem Flensborg og Apenrade, var for en Hollænderiegaard til Seegaard, hvorfra den 1725 blev solgt til Landraad von Thienen for 7700 Rdlr. 1758 tilhørte den Seegaards Eyere, Landraad Hieronymus von Thienen.

Ascow, et meget lidet adeligt Gods i Gettorff Sogn i Dänischwald, tilhørte 1758 Doctor Wilhelm Guhle i Hamborg.

Bienebeck i Sieseby Sogn udi Schwansen, to smaa Mile fra Ekernföhrde. Jorderne ere deelte i 9 store Kobbeler á 10 Tdr. Udsæd, hvoraf 4 besaaes, 4 bruges til Qvæggræsning og 2 til Høeavling. Bag Gaarden ere et stort Vænge. Her er og en Skov til Græsning for ungt Qvæg, en Skov til Græsning for Arbeydshestene, en liden Fællad for Kalvede, en smul Humlehave,

godt England, en Deel store og smaa Fiskedamme, samt en Kребsebæk, desuden Skov og Tørveskier i Overflødighed, et smukt velindrettet og nybygget Vaaningshuus og overmaade prægtige Haver med Fontainer, Cascader, Grotter, Vandspring, Lysthuse ec. Ligeledes en overmaade prægtig Træ- og Kiøkkenhave, med Gallerier, Nischer, Badstue, Fontainer, Grotter og Cascader, et skjønt Lyst- og Vertshuus paa en Øe i Slien, som har kostet 6000 Rdlr. at bygge. Garden har Jagtfrihed saavel paa Godset, som paa nogle Miles Dustrict deromkring; fortreffelig Fiskefangst med Lax og Foreller; Jus Patronatus til Sieseby Kirke, syv velbesatte og med to Plove tienende dobbelte Gaarde, fire store og sex smaa Wurth-Zettul, samt mange Husmænd og Inderste. Hele Godset staaer kun for 12 Plove. Her har været brugt til Menagerier. Den aarlige Leye beløber sig til 500 Rdlr. og her kan holdes (754) 450 Hollænderie Køer. Godset ordinaire Contribution beløber sig til 336 Rdlr. aarlig. 1758 beboedes den af Cancellieraad Johan Nicolaus Otte. Af de gamle Eyere vides kun 1) Georg Ahlefeld og Frue Margrethe Blome. 2) Friderich Ahlefeld 1670.

Birkenmohr i Dänischenhagen Sogn i Dänischwald, er en Hollænderiegaard til Neuenhof i samme Sogn.

Borchhorst i Gettorf Sogn i Dänischwald, staaer tilligemed Hollænderiegaarden Hütten for 20 Plove; Derunder høre 13 Gaarde 8 Huse. Dets Udsæd er 90 Tønder og af Køer føeres her omtrent 300. Fiskerie er her slet intet, og Jagten kun liden. Ved Gaarden er et lidet Teglbrænderie. Til dette Gods hører Meyergaardene Rothenstein og Behrensbrock (som nu besiddes af den forrige Eysers yngste Søn Bernhard von Qualen) som staae for 11 Plove, har 12 halve Gaarde, og 60 Tønder Udsæd, men hverken Fiskerie eller Manufacturer, hvorimod her foeres 220 Køer. Eyerne: Otto Sehestede toBorckhausen 1481. Bendix von Ahlefels, døde 105 Aar gammel i Christian II Tid. Henrich Rantzau og Magdalena Reventlau. Geheimeraad Josias von Qualen. Hans Enke, fød Blome 1776. Gaardens Bygning er 1742 opsat af Geheimeraad von Qualen.

Bornstein, en Hollænderiegaard til Altenhof, ligger i Gettorff Sogn, og eyes nu af Hr. Ditlev Friderich Reventlau.

Buckhagen i Geltingen Sogn med Mayergaarden Rukrog, ligger 4 Mile fra Flensborg i en frugtbar Egn, omgivet af Sliestrømmen og Buckhagener Noer. Til Godset høre 2 Byer, nemlig Rabel 1 Gaard, 7 Gaartzen, 6 Huse, Schwackendorf 9 Gaarde 1 Gaartze, desuden 14 enkelte Huse. Her ere 5 Damme og en Vandmølle. Vaaningshuset er omgivet af en Grav, og de øvrige Bygninger af en anden. Her ere og 3 store og smukke Haver. Jordene ere inddeelte i 12 Vænger, hvoraf 6 aarlig besaaes. Høe indavles aarlig (755) 9 á 1100 Læs. Den aarlige Udsæd er omtrent 180 Tønde Havre, 25 Tønder Boghvede, 15 Tdr. Hvede, 15 Tdr. Rug, 34 Tdr. Byg, samt græsses 153 Stykker Hollænderie-Køer. Ved Godset ere 3 Gilde-Zaune, hvoraf de 2 aarlig bortforpagtes for 141 Rigsdaler 32 Skilling. Møllen med det dertil hørende Huus og lidet Vænge, svarer aarlig 24 Rigsdaler. Af Gaardmændene faaes aarlig i Penge 50 Rdlr. 40 Skilling og desuden af hver 1 Gaas 4 Par Kyllinger, 1 Snees Æg, 6 Skiepper Byg, ½ Skp. Havregryn, 8 Skiepper Havre, ¼ Skp. Byggryn, 3 Pund Hampehør og 2 Pund grovt spundet Garn. Af Gaartzerne betales aarlig 29 Rdlr. 16 Skilling desuden af hver 1 Gaas 2 Par Kyllinger, ½ Snees Æg, af Husene er den aarlige Laye 71 Rigsdaler. Hvad Meyergaarden Rukrog er angaaende, da ere Bygningerne ligeledes i god Stand. Gaardens Jorder ere deelte i 10 Vænger á 8 Tønder Hartkorns Udsæd, hvori aarlig saaes 32 Tdr. Havre, 7 Tdr. Boghvede, 4 Tdr. Hvede, 4 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg. De 5 Vænger bruges altid til Græsning for 30 Køer og nogle Heste. Contributionen udgiør aarlig i alt 448 Rdlr. og desuden 8 Skeipper Byg og 8

Heydscheffel Havre. Eyerne: 1) Frue Mette Sehested 1476. 2) Wulf Pogwisch. 3) Hans Søn Hans Pogwisch 1570. 4) Hans Søn Bertram Pogwisch. 5) Joachim Ahlefeld til Olpenis. 6) Gert Philip Ahlefeld 1639 – 1661. 7) N. N. von Knuth. 8) 1758 Ritmester Joachim Rumohr.

Bülch i Dänischenhagen Sogn i Dänischwald ved Østersøen. Eyerne; 1) Henrich Rantzau 1544. 2) Christopher Rantzau 1545. 3) Hinrich Rantzau 1566 – 1591. 4) Otto Rantzau til Seekamp 1616. 5) Claus Buchwald til Bulchau 1616, bygte Gaardens Vaaningshuus, og solgte den til Jægermester von Thienen, hvis Afkom en lang Tid eyede Gaard og Gods til 1757, da Kammerherre von Thienen (756) solgte det til Baron Christian Albrecht von Lilienkron. Gaardens første Beboere vare saavidt vides de bekiendte hamborgske Sørøvere Stoelberg og Goertemichel da Gaardens Beliggenhed var dem meget tienlig til deres Sørøverie. Her faaes ikkun Rug, Havre og Boghvede, men Engen overgaaer alle omliggende Herregaardes. Hertil ligger en Meyergaard, som tilforn heed Ravensbek, men nu kaldes Nye-Bülck, hvilken er bygt af Kammerherre von Thienen. Godset har alle adelige Friheder, Forstandsretighed i Kiel og Ekernføhrde-Havn, skjønt Fiskerie, og smukke Skove, hvoraf den ene, kaldet Bulckerhochte, tiener de Søefarende til Vartegn. Gaarden ligger $\frac{1}{2}$ Miil fra Friderichsort og har $7\frac{1}{2}$ Gaard til Haand- og Spand-Tieneste, foruden adskillige andre Undersaatter, i Byerne Scharnhagen og Strand. Godset har Jus Patronatus til Dänischenhagen Kirke og svarer Contribution for 17 Plove. Hollænderiet bestaaer paa Hovedgaarden af 200 og paa Meyergaarden af 80 Køer.

Büstorff i Riesebuy udi Schwansen, ved Slien, tilhørte 1758 Grev Adam von Ahlefeld.

Criesebye i Sxhwansen udi Sieseeby Sogn, ligger paa saa kaldte Schwans Horn 3 Mile fra Slesvig og $\frac{1}{4}$ Miil fra Slien, har alle adelige Friheder og en frugtbar Jordbond, inddeelt 1 12 Kobbeler, hvoraf aarlig 7 bruges til Græsning og Høeavl og de 5 besaaes. Underdanerne boe i Zimmert $\frac{1}{4}$ Miil derfra. Af Skoven kan intet sælges, dog er det nok til Huusbehov, deri kan fedes 150 Sviin, deri ligger 1 Kroe og nogle Huse, som svarer aarlig Afgift. Gaarden har Strand- og Fiskerettighed i Slien, samt Møllerettighed for sig selv, men ey for Underdanerne. Kobbelerne ere den ene i den anden beregnet á 35 Tønder Udsæd, deri kan aarlig udsaaes 35 Tdr. Boghvede, 35 Tdr. Rug, 35 Tdr. Byg og 140 Tdr. Havre, samt græsses 150 Hollænderie-Køer. Af Leye annammes hvert Aar 90 Rdlr. (757).

I maanedlig Contribution svares af hver Plov 2 $\frac{1}{3}$ Rigsdaler, er i alt 280 Rdlr. aarlig. De 5 Helegaardmænd, som boe i Zimmert forrette det daglige Mark- og Gaard-Arbeyde, med 20 Personer og 2 Vogne. De 5 Inderste C: Husmænd giøre hver Uge to og i Høstens Tid, tre dage om Ugen, Hoverie. 1758 eyedes Gaarden af Cancellieraad Johan Nicolaus Otte.

Cronsgaard i Geltingen Sogn, er en Hollænderie-Gaard til Düttebüll.

Dampe i Schwans Sogn udi Schwansen, 2 Mile fra Eckernføhrde, staaer i Landtaxten for 17 Plove, har i Enden af det 16 og Begyndelsen af det 17 Aarhundrede tilhørt Familien von der Wisch, hvoraf vides Wolf von der Wisch til Lütjenhorn 1645, derpaa Otto Rantzau, og derefter de Ahlefelder. 1661 Detlef Ahlefeld. 1769 var Johan Rudolf von Ahlefelder Eyer af Gaarden. Fiskerie er her i Mængde saavel i fersk som salt Vand, og Køernes Antal beløber sig til 400. Foromtalte Eyer har ogsaa især ved sin store Indsigt i Landhusholdningen meget forbedret dette, i sin Omkreds ikkun lidet Gods.

Drøpt, ey langt fra Dampe, comtribuerer for 8 Plove, og har mere end 40 Køer. De ældste Besiddere ere af den wonsflethske Familie, deerefter Landraad von Guntheroth, og den schackiske Familie. 1723 kom Godset til Concours og blev da kjøbt af Cai Friderich von

Reventlau, hvis Søn, Kammerherre Henrich von Reventlau til Kaltenhoff og Dørpt, 1769 var Eyeren.

Düttebull i Geltingen Sogn. Eyerne 1) Asmus Rumohr 1586. 2) Hans Søn Detlev, døde 1609 og Frue Anne Breide. 3) Deres Søn Asmus Rumohr 1661. 4) 1758 August Philip Ahlmann.

Eschelsmarck i Cosel Sogn udi Schwansen. Eyerne: 1) Woldemar Wohn sfleth 1512 – 1528. 2) Henrich Rantzau 1573. 3) 1758 Grev Adam Christopher von Ahlefeld. (758)

Espenis i Schwans Sogn ved Slien. Eyerne: 1661 Claus von Buchwald. 1757 Major Frantz Joachim von Dewitz.

Geltingen i Geltingen Sogn udi Angeln, ligger ved Østersøen 4 Mile fra Slesvig udi en smuk og meget behagelig Egn. Efter Opmaalingen i Aaret 1752 udgiøre Gaardens og Meyergaardens Jorde i alt 4010 Heitschessel 2 Schip og 14 Ruthen, Underdanernes 2675 Heitsch 12 R. 11½ Fod. I Matriculen er det ansat for 50 Plove, hvoraf 10 ere solgte til Priesholt, svares altsaa aarlig i Contrubution 1120 Rdlr. Det store Vaaningshuus bestaaer af tre Etager med to Fløye, alt sammen Grundmuur, omgivet med en bred Grav og en høj Vold. Alle Bygningerne, saavel paa Hoved- som Meyergaarden, ere smukke og vel vedligeholdte. Til Godset hører en Vand- og en Vindmølle, et Kroehuus, et Hollænderie ved den store Gaard, et dito paa Halvøen Beverøe, et dito paa Engen Nordskau, og et Fiskerhuus paa Beverøe. Markerne ere deelte i 12 Vænger og 8 saa kaldede Beyschläge, som høre til Hovedgaarden. Til Meyergaarden ligge 10 Vænger og et lidet Beyschlag. Gaarden har 14 Enge, og Meyergaarden 3, Damme 4, indelukte og indhegnede Skove 3. 1757 vare her 400 Hollænderie-Køer. I Jorderne kan saaes Hvede 56 Tønder, Rug 14 TD 5½ Skieppe, Havre 385 Td. 1½ Skieppe, Byg 60 Tdr. 1 Skp. Boghvede 47 Tdr. 1½ Skp. Linfrø 6 ¾ Skp. Til Godset Geltingen høre Landsbyerne Stendrup, Leebeck og Suterballig, med nogle enkelte Huse. Vand- og Veyrmøllerne svare aarlig 50 Rdlr., de tre Smeder 20 Rdler. Og Kroehuset 30 Rdlr. Af Huusmænd annammes aarligen 25 Rdlr. og i staaende vis Indkomst omtrent 70 Rdlr. Herimod svares til Kirken, begge Præsterne og Degnen Penge 26 Rigsdaler 28 Lskill., Høe 5 Læs, Byg 13 Tønder 6 Skiepper og Havre 34 Tønder. Organisten nyder og for fattige Børns frie Underviisning aarlig 10 Rdlr. 1339 pantsatte (759) Hertug Waldemar til Sivert Sehested en siette Deel af Gelting Skov. Af Eyerne vides: 1) Claus von der Wisch 1428. 2) Nicolaus Alefeld, Kong FRIDERICH I Raad og Frue Drude Rantzau. 3) Bendix Ahlefeld, død 1587 og Frue Margrete Rantzau. 4) Claus Ahlefeld og Magdalene Rantzau. 5) Claus Ahlefeld og Frue Magdalene Ahlefeld. 6) Claus Ahlefeld og Frue Hedvig Rantzau. 7) Detlev Ahlefeld til Fresenhagen og Fr. Dorte Elisabeth Rantzau. 8) Henrik von Qualen og Lucie von Buchwald. 9) Geheimeraad Gottfried v. Wedderkop, det 1739 solgte den til Kongen, som atter den 7 Nov. 1757 ved Auction bortsolgte det til Baron Geltingen, som har ladet den meget smuk opbygge.

Gerebuy i Schwans Sogn, contribuierer for 26 Plove og foeres herpaa, samt paa Meyergaarden Bockhorst, 360 Køer. Tilforn eyede den rathlouske Familie denne Gaard. Godske Rathlau 1614. Hans Søn Wolf Siegfred Rathlau. Hans Datter Anne, som 1670 blev gift med Hans Brömbsen, som med hende fik Gaarden, hvorpaa 1758, 1769 levede Marqvard v. Brömse. Til Godset ligge tre Krohuse, to i Kirchbye og et tæt ved Gaarden.

Grünewald i Dänischwald, Dänischenhagen Sogn, hører nu til Nøer og har én Eyer dermed. Godset staaer for 14 Plove, har got Fiskerie i Østersøen, samt Jagttrettighed og alle andre adelige Friheder. Dens gamle Eyere vare: Jurgen v. Ahlefeld solgte Gaarden 1546 til sin

Broder Asmus von Ahlefeld 1630. Hans Søn Henrik Ahlefeld 1610. Hans Søn Melchior Ahlefeld 1630. Breide Rantzau 1637. Mere see paa Nøer.

Grünholtz i Schwans Sogn, ey langt fra Dampe, staaer for 23 Plove, og tilhørte forhen den von der wischiske Familie. Hollænderiet bestaaer af over 300 Køer, og Fiskeriet er meget, da dette Gods strækker sig baade til Østersøen og det store Schwans Sogn, (760) hvoraf en Deel hører hertil. Af Eyerne vides: 1) Bendix Pogwisch 1470. 2) Hartvig Pogwisch, døde 1500. 3) Wulf Pogwisch 1503. 4) Claus Pogwisch 1661. 5) 1758 Ober-Ceremoniemester v. Plessen og 1769 hans Enke, født von Thienen af Huset Wahlstorff.

Hartzhof i Sehested Sogn, har fire Gaarde i Holdtsee Bye, som maae giøre Haand- og Spandtieneste. Det contribuierer af sex Plove, og har derforuden en liden Bye, kaldet Lehmsteck, hvori ere 7 Huse. Vaaningshuset og Hollænderiet ere gandske nye Bygninger. I Jordene saaes første Aar Boghvede, derefter Rug, men i det tredje og fjerde Aar Havre, hvorefter de hvile. Hollænderiet bestaaer af 120 Køer, foruden Tyrene og Studene. Skov er her i Mængde, men slet intet Fiskerie. Af Eyerne vides kun 1) Kammerherre Brömsen til Hohenlied, solgte Gaarden til 2) Kammerjunker Friderich Carl von Gusmann. 3) Hans Enke solgte det til nu værende Eyer Cancellieraad Friderich Wilhelm Roloff.

Hemmelmarck i Schwansen i Borbye Sogn, en halv Miil fra Ekernföhrde. Eyerne: 1) Henning Reventlou og Frue Margrete Rumohr 1550. 2) Henrich Brodorp 1636 – 1661. 3) 1758 Landraad Johan Christoph Georg von Hedemann.

Hohenlied i Sehested Sogn. Eyerne: Henrik Rumohr ved 1640 og Frue Ide Brokdorp. Hans Søn Generalmajor Detlev Rumohr, døde 1678 og Frue Augusta von Schack. 1758 Johan Christoph Henrich von Brömsen.

Hohenstein i Schwansen. Eyere: 1) Detlev Reventlov til Schmol ved 1650 og Fr. Dorte Ahlefeld. 2) Detlev Reventlov og Frue Anne Margrete von Jessen. 3) Detlev Conrad Henrich Reventlov. 4) 1758 Doctor Johan Lucas Bösch.

Hütten i Gettorff Sogn i Dänischwald, har kun et lidet maadeligt Vaaningshuus, men skønne Udhuse til 120 Køer, foruden der (761) unge Qvæg, og ligger meget beqvem til Maltgiøriere og Bryggerie. Asmus Ahlefeld til Hütten nævnes 1550 og en anden af samme Navn 1627. 1694 blev denne Gaard af en Grev Königsmarck solgt til Geheimeraad Baron Andreas Paul von Lilienkron, som i Begyndelsen af dette Aarhundrede opbyggede Hollænderiegaarden Wulfshagen, og en fortreffelig Allee, 900 Skridt lang. Udsæden bestaaer kun i Boghvede, Vinter- og Sommer-Byg, samt Havre. Her ere fortreffelige Fiskeparker og store Skove. Til Gaarden ligger 10 hele Gaarde, nemlig den største Deel af Kirkebyen Gettorff og hele Blicksted-Bye. Paa Hütten foeres 120 Køer, og paa Wulfshagen 130. Til den kongelige Casse contribuierer dette Gods af 17 Plove. Besidderne have i dette hele Seculo været af den lilienkronske Familie.

Kaltenhoff i Dänischwald, Dänischhagen Sogn. Eyeren var 1758 Landraad Henning von Öertz.

Knoop i Danischwald, Dänischenhagen Sogn, ligger tet ved Levensaaen, $\frac{3}{4}$ Miil fra Kiel. Eyerne: 1) Marquardus de Knoop famuus 1330. 2) Albernus de Wysch, Knope commorans 1356. 3) Otto Rantzau og Anne Breide. 4) Hieronimus Rantzau og Margrete Brochdorf. 5) 1758 Grev Henrich Friderich af Baudissin. Gaarden haver en eeneste Landsbye Clastorff, beestaaende af $12\frac{1}{2}$ Bondeggaard, som maa giøre Hoverie til Meyergaarden Projenstorff paa

hün Side af Levensaae. Til Gaaarden ligger Meyergaarden Uhlenhorst, men en Bye af samme Navn, bestaaende af 3 Gaarde. Paa begge Steder holdes omtrent 220 Køer. Godset har en Vandmølle og et Teglblænderie. Fiskeriet er kun meget ringe. Knopp og Uhlenhorst contribuierer tilsammen for 16½ Plov. Jordbonden er i sær tienlig til Hedekorn, eller Boghvede, Rug og Havre; er ogsaa forsynet med alle adelige Privilegier. (762)

Königsförde i Dänischwald, Gettorff Sogn, ved Eyderen. Eyerne: Frands Ahlefeld 1656. Wulf Ahlefeld 1661. 1758 Geheimeraad Wulf von Ahlefeld Ridder.

Kohøvede nu Ludvigsburg i Schwansen og Wads Sogn. Af Eyerne vides: 1) Dna Catharina, relict a Sigfridi Seesteden de Köhöveden 1467. 2) Otto Seestede Benedictus Son 1476. 3) Poul Sehested død 1500. 4) Benedix Sehested 1530 og Beate Pogwisch. 5) Poul Rantzov døde 1579. 6) Hans Søn Bertram Rantzov 1616 – 1621. 7) Poul Rantzau til Botkamp 1636 – 1651. 8) Friderich von Ahlefeld, solgte Gaarden 1670 til 9) Friderich Christian von Kielmannseck, som 1690 igien solgte den til 10) Adrian Temming for 75000 Rdlr. Specie. 11) 1758 Geheimeraad Friderich Ludvig Friherre af Dehn.

Laygaard i Quars Sogn. Ritmester Böhme købte Gaarden 1726 for 17000 Rigsdaler. 1758 Hans Petersen.

Lindow eller Deutsch-Lindow. I Dänischwald, Gettorf Sogn, ¼ Miil fra Eyderen. Eyerne: 1) Henrich Ahlefeld 1488, og Hedvig Blome 1532. 2) Otto Ralau. 3) Claus Ratlau og Abele Rantzau, 6) Otto Ratlau døde 1609. 7) Hans Broder Mouritz Ratlou og Dorte Reventlau døde 1650. 8) Efter dem arvede Bertram Reventlou Godset. 9) Wulf Brokdorff og Christina Reventlau. 10) Detlev Ahlefeld og Henr. Aglefeld 1661. 11.) Wilh. Rumohr 1661, 12) Oberst Baltasar Ahlefeld. 13) 1758 Geheimeraad Wulf von Ahlefeld Ridder. Deutsch Lindow, med Meyergaarden Behrensbrock og Rothenstein, staaer i Matriculen for 26 Plove, nemlig Lindau for 15 og Meyergaardene for 11. Underdanerne til Lindau boe i Revenstorff og til Meyergaarden i Neudorff. Lindau er omstødt af den der værende Mølledam, hvorover en Vindelbroe. 1736 bestod Hovedbygningen (763) af en nye bygget Grundmuur-Bygning 74 Fod lang, 39 Fod bred, og et ældre Bindingsværkshuus 53 Fod langt og 86 Fod bred, 2 etager høyt, uden for det nye et Vandspring. Bygningerne paa denne Gaard ere overmaade mange og vel indrettede. Hertil hører 5 Haver, 1 Vandmølle ec. Lindaus Marker ere inddeelte i 11 Kobbeler, hvoraf enhver omtrent er 78 Tønders Udsæd; hvoraf aarlig 4 besaaes og 6 bruges til Græsgang, den 11nyttes efter Omstændighederne. Hollænderie-Køer vare her 277. Høeavlingen er meget god, og 1735 bleve paa Gaarden indført 1101 Læs. Af Fiskedamme ere her 5 store og 7 smaae. Af Mølleren, som har Møllerne ved Gaarden og i Revenstorff, samt Kroen sammesteds, svares aarlig 140 Rigsdaler, af Smeden i Revenstorff 7 Rigsdaler, af Skræderen ibidem 14 Rdlr., Verbittels Penge af Revenstorff 5 Rdlr. 24 Skilling. Skovede ved dette Gods ere af meget stor Vigtighed, og bestaae af 9 indsluttede Kobbeler, samt 10 uindsluttede, af hvilke sidste de 9 ligge paa Underdanernes Marker, her er og en Tørvemose, ved Grændserne af Bornstein, kaldet Stockmohs. Af Godset svares i ordinair Contribution aarlig 420 Rdlr., og noget til Kirkebetienterne i Gettorf, hvor Godsets Besidder her en Herrestoel. Ved Meyergaarden Behrensbrock er en liden Kiøkkenhave. Bygningerne ere alle takte med Straae. Jordene ere deelte i 10 Kobbler, hver af omtrent 30 Tønder Rugs Udsæd, hvoraf 6 bruges til Græsgang og 4 besaaes. Desuden nogle Enge af 28 Tdr. Udsæd hver. 1736 vare her 115 Hollænderiekøer og 2 Tyre. Høeavlingen er aarlig omtrent 330 Læs. Her ere og 4 smaa Fiskedamme. Rothenstein er bygt 1718 af nye og dertil er en liden Frugthave, Bygningerne ere alle takte med Straae, undtagen den 189 Fod lange Kornlade, som er takt

med Spaaner (Reht.). Jorderne ere inddeelt i 10 Vænger, hvoraf 4 besaaes, 6 bruges til Græsgang for 137 Køer, Høeavlingen (764) er omtrent 500 Læs. Her ere og 4 smaa Fiskedamme, samt 7 smaa Skove. Kroemanden i Neudorff giver aarlig til Meyergaarden 50 Rdlr. Smeden 14 Rdlr. og Verbittels- samt Gaasepenge er omtrent 6 Rigsdaler. Neudorff bestaaer af 12 vel besatte halve Gaarde, 2 smaa Huse og 21 Inderster, men i mange ere 2 Vaaninger, foruden Kroehuset. Af begge disse Meyergaarde svares aarlig i Contribution 308 Rigsdaler, samt til Skoleholderen i Neudorff 16 Rdlr. Desuden noget til Kirkebetienterne i Gottorff, hvor Gaardene har en Hollænderstoel.

Loitmarc i Schwans Sogn ved Slien, var tillige med Ellenberg i gammel Tid fyrsteligt, og stod under Herredsfogden i Schliesherred. Det contribuere for 5 Plove, og for den tilhørende Gaard Espenis for 1 Plov, hvilken Gaard Forvalteren paa Olpenis Timotheus Wolgast 1720 solgte hertil. Loitmare har ey alene sine egne Sildegierder i Slien, men ogsaa Rettighed at sætte enkelte Personer, Vogne og Heste over til Kappel, hvortil her gives den beste Leylighed. Hollænderiet bestaaer af 140 Køer. Af Eyerne vides: 1) Oberste Clas Ulrich von Röepstorff til 1691, da han solgte Gaarden til 2) Vice-Statholder Joachim von Ahlefeld til Olpenis og Buchhagen, som meget formerede Godset. 3) Hans Søn Hans Adolph von Ahlefeld til Geltingen og Buchhagen, som 1719 solgte det til 4) Oberste Joachim Diderich von Dewitz, hvis Søn 5) Major Frands Joachim von Dewitz endnu 1769 eyede Gaard og Gods.

Maasleben i Schwansen udi Siesebuy Sogn, 1½ Miil fra Ekernfjørde. Af Eyerne vides: 1) Wolf Poggewisch in Masleue, filius Henning Poggewisch 1440. 2) Otto Sestede 1451. 3) Henning Pogwisch til Maasleben, Petersdorf og Schwelbeck, gift med en Meinstorff. 4) Hans Søn Bendix Pogwisch ved 1500 gift med Birte von der Wisch. 5) 1758 Landraad Hieronymus von Thienen. (765)

Møhlhorst i Cosel Sogn, hørte tilforn under Hemmelmark, men er nu et Gods for sig selv, det tilhørte 1756 Otto Henrich og Johan Böhne, Brødre. 1758 Justitsraad Johan Böhne.

Neuenhoff, med Hollænderiegaarden Birckenmohr, udi Dänischwald, Dänischenhagen Sogn ved Østersøen. Eyerne: 1) Gorzick Rantzow thom Nienhaue 1544. 2) Siwert Rantzow til Nienhof 1572. 3) Otto Blome 1630. 4) Bendix Blome 1661. 5) Bendix Ahlefeld 1661. 6) Geeheimeraad Thomas Balthasar Jessen 1669. 7) 1758 Kammerjunker Christian Detlev von Revenfeld.

Nøer i Dänischwald, Krusendorff Sogn, ligger norden for den Arm ad Østersøen, som danne Ekernfjørde Havn, og har en overmaade behagelig Beliggenhed, samt et smukt Vaaningshuus, bygt af Geheimeraad Wolff von Brockdorff, og meget forbedret af Geheimeraad Grev Moltke. Den har en smuk Have, og er omringet med en Grav af 23 Fødders Brede. I Matriculen staaer Godset for 8 Plove. Det har nu samme Eyer, som Grünwald og har 2 Landsbyer, Krusendorf og Lindhost. Fiskeriet, i sær i Østersøen er meget anseeligt, men store Fiskedamme ere her ikke. Ved Gaarden er ellers et Teglbærnderie. Af Eyderne vides: 1) Benedix und Claus von Aneuelde, Brødre 1463. 2) Asmus von Ahlefeld 1546, solgte Gaarden til 3) Moritz Rantzow, levede 1619, og efterlod den 1626 til sin Søn 4) Breyde Rantzau, som tillige fik Grünwald. Siden er begge Godserne eyede af 5) Gerhard Rantzau 1665, hvis Arvinger solgte det til Wilhelm Rumohr 1675, som igjen overlod det til sin Svigersøn 7) Wulff von Brokdorff Geheimeraad 1680, som beholdt det i 40 Aar. 8) Joachim Brokdorff, Geheime-Conferentzraad. 9) Grev Adam Gotlob Moltke 1764. 10) Hans

Søn Grev Christian Magnus Friderich Moltke, Generalmajor fra 1772. Eyeren har Jus Patronatus til Krusendorf Kirke. (766)

Øehe i Geltingen Sogn, ved Øater, næsten 5 Mile fra Slesvig. Eyerne: 1639 Wolf von der Wisch. 1661 Henrich Ahlefeld. 1858 Henning Rumohr.

Olpenis i Schwansen, Schwans Sogn, omtrent 3 Mile fra Ekernföhrde tilhørte: 1) Johan von der Wish 1579 – 1591. 2) Henrich von der Wisch, som 1630 solgte Gaarden til 3) Schack Rumohr. 4) Hans Rumohr 1661. 5) Godske von Buchwald, og Frue Mette Ahlefeld 1680. 6) Joachim von Ahlefeld solgte det til 7) Detlev von Ahlefeld, hvis Søn 8) Geheimeraad Henning von Ahlefeld 1769 eyede Godset, som contribuerer af 25 Plove, men tilforn har været lang større, da Schønhagen med sine 14 Plove og de fem Copperbyer Gaarde laae hertil, som nu besiddes af Loitmarcs Eyere. Gaarden ligger meget beqvem til Fiskerie, hvoraf aarlig haves ne stor Fordeel. Hollænderiet bestaaer af 300 Køer. Paa en smal Jordtunge tæt ved Gaarden, som af de underliggende Bønder brudes til Græsgang, sees endnu Rudera af et gammelt Vagt-Taarn, som his Danckwerth kaldes Oldenburg.

Ornum i Schwansen, Cosel Sogn. Eyerne; 1756 Otto Henrich Bohne solgte Gaarden 1758 til Generalmajor Conrad Greve af Ahlefeld.

Pommerbuy, see Düttebull.

Priesholtz i Gelting Sogn, har tilfor været en Hollænderiegaard til Geltingen-Gaard, tilhørte 1758 Hans Adolp Rumohr.

Ratmanstorff, et lider Gods i Dänischwlad, Gettorff Sogn, tilhørte 1758 Geheime-Conferentzraad Johan Henrich der Mercieres.

Revenstorff i Dänischwald Gettorff Sogn, hører egentlig til Deutschlindou tilhørte 1758 Geheimeraad Wulf von Ahlefeld, Ridder

Røst i Angeln udi Cappel Sogn. Eyerne 1) Claus Rumohr. 2) Henneke Rumohr. 3) Hans Rumohr 1469. 4) Henneke Rumohr (767) 1496 – 1528. 5) Asmus Rumohr til Røst, Tøsterup, Rundtoft og Düttebull 1586. 6) Cai Rumohr og Elisabeth Rantzau. 7) Henrich Rumohr til Roest og Hohenlied gift med Ide Brokdorp 1639. 8) Cai Rumohr og Sophie Elisabeth von Haxthausen. 9) Hans Broder General-Major Detlev Rumohr døde 1678 og Grevinde Augusta Schack. 10) 1758 Cay Rumohr. Hvorledes det skal forstaaes at Wulff von der Wish 1504 skrev sig to Røesthe, veed jeg ikke, uden han har havt Gaarden i Pant.

Saxtorff i Schwansen, Riesebye Sogn. Eyerne: Godske Ahlefeld ved 1500. Hans Søn Marqvard Ahlefeld og Fr. Margrete Ratlou. Godske Ahlefeld 1588. Marqvard Rantzov 1607 – 1625. Detlev Brokdorff til Roestorst, Gartz, Manhagen ec 1663. 1758 Johan Rudolph von Ahlefeld.

Schinckel i Dänischwald, Gettorff Sogn, ved Eyderens Udløb af Flemhusesøe. Af Eyere vides: 1) Nicolaus de Schinkel 1289. 2) Luderus de Schinkel 1337. 3) Otto Rantzau gift ned Dorte Buchwald 1616. 4) Cai Ahlefeld 1636. 5) Bertram Pogwisch, døde 1672, gift med Anne Rantzau. 6) 1758 Henrich Friderich Brokdorff.

Schønhagen i Schwansen, Schwans Sogn, contribuerer af 14 Plove, og har omtrent 220 Køer. I ældre Tider var det en Hollænderiegaard, og laae snart til Olpenis, snart til Loitmarc.

1755 købte Grev Otto Manderup Rantzau denne Gaard, men overlod den igien 1764 til 2) Major Berndt Hartwig von Lewetzau.

Seegaard i Kliplef Sogn, 1½ Miil fra Apenrade i den fiskerige Seegaardsøe. Tilforn vare her to Gaarde af dette Navn, som nu ere samlede til én. 1725 bleve de fleste Hollændgaarde solgte fra disse to vigtige Godser. Eyerne: 1) Clawes von Aleulde, Benedictes Sone 1460 – 1470. 2) Benedix und Jurgen von Aneulde Genrødere 1494. 3) Claus og Bebedict von Ahlefeld. 4) Hans von Ahlefeld, (768) døde 1500 og Margrete Bülou. 5) Hennecke Ahlefeld tho Garden 1524. 6) Friderich Ahlefeld og Catrine Pogwisch. 7) Frands Ahlefeld og Catrine Pogwisch. 8) Hans Ahlefeld 1636 og Dorte Ahlefeld. 9) Gregers Ahlefeld til Seegaard og Mette Blome. 10.) Hans Ahlefeld 1636 og Anne Sehested. 11.) Friderich Ahlefeld og Berte Ahlefeld. 12) Grev Friderich Ahlefeld. 13 Landraad von Thienen købte 1726 begge Gaardene for 30000 Rigsdaler. Noget af dette Gods er uden Tvivl besiddet af Knud Wonichsen og Alhed Sehested ved 1600. 1758 Landraad Hieronymus von Thienen.

Sehekampff i Danischwald, Dänischenhagen Sogn, ¼ Miil fra Fæstningen Friderichsort. Eyerne: 1627 Adolf Friderich Rantzau. 1661 Friderich Buchwald. 1758 Grev Hans Schack til Skakkenborg.

Sehestedt i Sehestedt Sogn, tæt ved Eyderen, 1½ Miil fra Rendsborg. Til denne Gaard høre Hollænderie-Gaardene Schiernou udi Bünstorff Sogn, og Grünhorst i Sehested Sogn, hvilke samtlige 1731 den 27 Julii ved Auction bleve bortsolgte og da tilhørte Landraad Joachim von Damme. 1758 Kammerherre Gustav Friderich Greve af Ysenburg. Gaarden har alle adelige Privelegier, samt Jus Patronatus til Sehested Kirke. Den staaer for 29 Plove. Sehested er omflødt af en Arm af Eyderen, hvorover en Broe. I samme Arm er et Hyttefad, og Gaarden er næsten omringet med sine Haver. Bygningerne ere mange og smukke. Jorderne bestaae i 13 Vænger, hver til 56 á 60 Tdr. Hartkorn, hvoraf 5 besaaes, de andre ligge til Græsgang. Høe indavles aarlig omtrent 1500 Læs. Skoven som mestendeels bestaaer af Egetræer er stor og indelukt, derved en skøn Tørvemose. Gaarden alene har Rettighed til Fiskeriet i Schiffs-See, samt i Eyderen, saa langt Godsets Grændser gaaer. Køerne vare 350. Meyergaarden Grünhorst ligger i en Skov, Bygningerne ere (769) takte med Spaan (Reth), har 2 Haver og 10 Vænger á 18 Tdr. Hartkorn, hvoraf 5 besaaes, og de øvrige 5 bruges til Græsning, hvorpaa er megen Skov. Høe kan aarlig avles 60 Læs og holdes 50 Køer. Da denne Gaard var bortforpagtet, svarede den aarlig 500 Rigsdaler. Meyergaarden Schirnau ligger paa Rendsborgvejen, ikke langt fra Eyderen, tet derved er Kornmøllen, som aarlig svarer 160 Rigsdaler Dansk Courant, samt for Brygge- og Skienkefrihed aarlig 1 Rosenobel Guld og 4 Tønder Malt. Den har overflødig Vand. Jorderne ere deelte i 13 Vænger, á 25 Tdr. Hartkorn, hvoraf 5 besaaes, og 8 ligge til Græsgang. Køer holdes her 126 og 2 Tyre. Høe indavles omtrent 250 Læs. Herved er en stor Tørvemose og frit Fiskerie i Eyderen. Foruden de Huse, som ligge til Grünhorst, høre til Sehested følgende: 1) Sehested, 5 halve Gaarde, 5 Huse. 2) Steinwehr 5 hele Gaarde og 3) Wittorff, 5 halve Gaarde 4 Huse. Contribution er aarlig 812 Rdlr, Præsten for nogle Præstejorde, som bruges til Gaarden, 80 Rigsdaler, og for er vist Legatum 12 Rigsdaler. Degnen for at holde Skole aarlig 19 Rigsdaler, desuden 2 Rdlr og frie Græsgang for 2 Køer. Til Præsten og Degnen i Brünstorff svares aarlig tilsammen 12 Rdlr.

Stubbe i Schwansen, Riesebye Sogn, blev efter sin Eyere Hr. Geheimeraad Ditlev Reventlouw, Ridders, Død, bortsolgt ved Auction den 14 Junii 1735. Den ligger to Mile fra Slesvig, og Slien gjør Gravene om Vaaningshuset, som er nyt og ved indrettet med 1 Blomster- og 3 Kiøkken- og Frugthaver. Det contribuerer kun for 7 Plove, 7 Mark maanedlig pro Plov.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 6

Godsets Jord er inddeelt i 9 Kobbeler, hver paa 28 til 30 Tønder Hartkorns Udsæd, hvoraf de besaaes, de 5 ligge til Græsning. Af Køer kan her holdes 130. Skoven er deelt i tre Stykker og meget skøn. Møllen bliver nu brugt ved Gaarden, men gav tilforn 50 Rdlr. aarlig Forpagtning. (770) Fiskeriet, i sær Sildefiskeriet i Slien, er meget godt. Af hver Gaard svares aarlig 4 Kaponer 1 Gaas og 10 Æg. Af en Grynmølle i Skoven svares aarlig 2 Skiepper Havregryn. Den aarlige Contribution beløber sig til 196 Rigsdaler. Eyerne: 1) Gerog Ahlefeld og Frue Anne Ratlou. 2) Cai Ahlefeld og Frue Magdalene Ahlefeld. 3) Godske Ahlefeld, hvis Søn solgte Godset. 4) Hartich Schacke 1670. 1758 Etatsraad Johan Martin von Gössel.

Tøsterup i Angeln, tet ved Røst, hvortil det i ældre Tider har været en Hollænderie-Gaard. Eyerne: 1) Asmus Rumohr 1586 og Margrete Rantzau. 2) Cai Rumohr og Elisabeth Rantzau. 3) 1758 Landraad Friderich Rumohr.

Warleberg i Dänischwald, Gettorff Sogn, tilhørte 1758 Landraad Friderich Rumohr.

Windebuy i Borbye Sogn, stax ved Ekernfjørde. Af Eyerne vides: Detlev Brokdorp ved 1600 gift med Margrete Blome. Henrich Brokdorp. Theodosius Brokdorp 1661. 1758 Geheime-Conferantzraad von Qualen.

Cap 16 Om Amtet Hütten

Cap 17 Om det slesvigske Domcapitels Amt.

Cap 18 Om de inden Hertugdømmet Slesvig Grændser beliggende, saa kaldede, adelige Disticter